metmenys 28 kūryba ir analizė

1974

metmenys

Leonas Lėtas, Vanduo 3, Šalna 4, Bažnytkaimis 5, Baltos bruknės 6, Migla 7, Ilgas smilgų vilgis 8, Pasaka 10 • *Austė Pečiūraitė*, Tai kas atsispindėjo auskaruose 11, *A. J. Greimas*, Kaukai ir aitvarai (Antroji dalis: aitvarai) 22 • *Aldona Veščiūnaitė*, Debesys 68, Oranžiniai paukščiai 69, Jaunos nakties pakrašty 72, Laivai ir medis 73 • *Eglė Juodvalkytė* 74 • *Petras Melnikas*, Prisipažinimai prie stalo 84 • *Ramūnas Kondratas*, Juozapo Franko mokslinių idėjų evoliucija 93 • *Algis Mickūnas*, Interpretavimas ir morfologija lyginamosiose civilizacijų studijose 106 • *Jurgis Janavičius*, Pranciškėlio diena ir naktis: I 134 • *Bronius Vaškelis*, Nerimaujantis žmogus šiandieninėje Lietuvos smulkiojoje prozoje 154 •

Apie vėją ir gluosnius, *Vytautas A. Jonynas* 175 • Šventieji ir virtuvės dievas, *R. Šilbajoris* 182 •

Pa 27-1417

Lie[illegible] SR
VA[illegible]NĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: Ž. Mikšys 59, 105; I. Mitkutė 92; A. Pečiūraitė 76 - 83; V. O. Virkau 133.

VANDUO

LEONAS LĖTAS

Medus ir auksas puoselėtam pratekėjime —
Ruduo! Ir pats rudens tikėjimas kiekvieno vandenio
/veide.

Iš kur
Atėjome, miela? Ar ne meldai šitam šiltam šnarėjime

Virvenančiom gervių bangom veržia
Varžiu virpėjimu.
— Kaip prarėžtas styga sidabro marmuras — skeldėjimo
/šalna! —
Šalia: vanduo. Ir, šiltu pasilenkimu, ranka

Žengia grakščia, speigu pabalusios žolės lanka.

ŠALNA

Renesansinės lelijos,
Vienaragiai ir, kaspinuose išdalintos, šypsenos.
Ant lango rėmo dunkso
Leisgyvė šviesa.

Ledinės gėlės
Nepasiekiamumu apipina tave.

BAŽNYTKAIMIS

Žemės daina — vien lino kelias.
Ir dobilas. Ir lūpų klūpojimas
Prieš akis. Berželiai želia
Suktiniu. Ir, atsilupę,

Pakaro debesų krakmole
Lininiu siūlų vėputiniu.
Tavęs lašuos, atleisk, iš tolo aš
Vėl bučiuoju kryžkelių virves. Vinių

Prikaltais padais pėdsakų smėlį žeisiu.
Smilks, ir — skruostų verkime — taip bežadžiai, taip
/gailiai
Saulėlydžiai, prieš pat vakarui gęstant, leisgyviai leisis!
/Prakvips

Saulės ir mėnesio kruopose įmerktas ežeras;
Ir žvaigždžių taškais taškuotos violetinės žaros
Sopulingai smilkstančia rugių votiva links. . .

BALTOS BRUKNĖS

Kai vėjas vėliai žadina
Balades,

Kupinas tuščių menės skliautų
Skambėjimo —

Stangrios bruknės pasileidžia, pavėjuje,
Tekinos.

Pro žemės kūną
Lapų šlakstymosi arterijos
Blykčioja
Prisirpusiu liūdesiu ir švente.

Baltas drebulės lapų drebėjimas —
Vėlinių atmintis — vaško krantas! —

Vidun krenta.

MIGLA

Meldžiu blakstienas ašarų žiedų neišbarstyt —
Meldžiu svajotas lūpas nesuglaust sparnų!

Kaip pienė vėjuje — taip vieniša, o taip tvirta! —
Viltis
Prie slenksčio padeda raktus į žemę, žvaigždžių
/sūkurius, ir
Ūkanų lakštus.

— Sveika, šalta, miela, vasaros veido nuomete atodūsiais
Skalbta, balta migla! —

ILGAS SMILGŲ VILGIS

Ilgas
Smilgų vilgis —

Sausroje
Pradžiūvęs takas —

Traška.
Aštrūs

Debesų šešėliai
Praplečia vėjo bangas

Laukinėm gėlėm
Blykčiojančioje

Pievoje.
Išėjome —
Rankas kaip vaismedį sodiname
Į
Ateitį?
Kasas svaiginame vėsa;

Ir nešamės

Arimų pavage
Šypsnį ant lūpų,
Kūdikiu.

Vidudienis,
Rasota kakta,
Slapstosi

Pamesto laikraščio skiltyje.
Aplink — vien

Smilgos, smilgos, smilgos vilgiai
Vilnija.

Išdegusi, karšta it geležis, upėtakių grakšta

Šoka
Per

Per -
ženg -
tą

Valandinį
Amžinybės
Slenkstį.

PASAKA

Išdegusiom akim
Mano siela
Įsavin seka.
Šėmu rytmečiu
Vanduo praplaukia įprastinį kelią —
(Nuo nežinios lig nežiniai!) Šalta ir sodri
Vakaro vėlė ir,
šypsniu įkyrus dienovydžio artėjimas
Semia
Aštruoles pablausas
Šaliam šilkų slėny.
Už lango pertvaros
Balti balandžiai, kupina vandens šneka,
Kryžminiai eina rytmetį. Smiltėtai lemia
Smiltėti — ne čia pat! —
Arti ir toli, tave, tau, atnešantys vaikai,
Žeme!
(Šilta, duonkubilyje šešėliu apkepus,
Žeme!)
Agrastai, ir tokios mažytės, grakščios
Žemuogių liepsnos pasmerktam
Vieškelio
Čiulbėjime atrado juodą gintarą:
Tavo, juodoji pasaka, juodą tylėjimą.

TAI KAS ATSISPINDĖJO AUSKARUOSE

AUSTĖ PEČIŪRAITĖ

> Kiti vėl, sudeginę žuvis truitas, kartais jas sutirpinę, rado jose aukso, bet jokios kitos priežasties nėra, tik ši: tos žuvys upėse ir upeliuose kartais susiduria su spinksinčiais aukso žvyneliais, kuriuos jos suvalgo.
>
> — Paracelsus

Po žalio raupsuoto stiklo gaubtom lubom, žurnalų ir smulkmenų prekiautojams sukryžiavus kojas ir atsirėmus nugara ar petim sienon, prieš įlipdami į vagonus stoties centre, jausdami lagaminus savo blauzdom, mes klausėmės atsisveikinimo žodžių, tokių graudžių ir jautrių, kad ir man pačiam teko per miglas įsistebeilyti į savo aštrius krumplius, o tarp jų — mano mielos gyslos kiekviena savo vietoje. Aš pradėjau gėrėtis savo kaulais: ranka pereina į riešą ir įlenda rankovėn, o rankovė taip prigludus prie raumenų, kad kai aš pakeliu akis kalbėtojo pusėn ir keldamas akis nubraukiu plaukus nuo kaktos, tai ta pati ranka, kurios pirštai braukia plaukus. Raumenų skaidulytės susiglaudžia ir staiga pakyla. Linija nuo alkūnės ir pažasties pusiau apvali. Pro tą tuštumą, kuri atsiranda tarp krūtinės ir pakeltos rankos, aš matau dideliais žvynais išgrįstas grindis.

Stoty mus pasitiko nykštukai, mojuodami kvadratais išaustom nosinėm. Mes ką tik su jais vaišinomės dobilo formos paštetais, kuriuose, kad kelionė nebūtų monotoniška, kiekvienas radom po trikampę knygelę, ir, šypsodamiesi mieliesiems draugams traukiniui pajudėjus, nekantriai laukėm, kol nykštukai pasiliks perone, o mes drėgnais smiliais galėsim ieškoti turinio lapo, kiekvienas pasirinkdamas eilėraštį pagal savo nuotaiką ir apsirengimą.

Atskleidžiant penkiasdešimt septintą puslapį, stojosi koralo namelis, stogu nuklotu nago storumo čerpėm. Iš kamino rūko dūmai, bet, atidžiau pažvelgę, supratom, kad tai balkšvi rankšluosčiukai, kurie plevėsavo kaip vėliavos, o plevėsuodami sukosi gumulais iškilę iš kamino, ore klaustuku pakibę išsirikiuodavo ir nusileisdavo kamino angon.

Užsikniaubę virš namelio, sekdami dūmų vingius, savo alsavimu sudrėkinom mažuosius rankšluosčius. Kiekvieno plevėsio lūžy, kai rankšluostis išsiriesdavo ir botagišku judesiu išsitempė, išgirsdavom glaudžią seriją prislopintų šūvių, lyg iš už dvylikos mylių atjotų išdresiruotais kavalerijos drigantais, nesutartinai smaigstančiais nudrožtas kanopas juodžemin. Blažiejus paslinko prie šalia sėdinčio. Pieno nuplikytom lūpom, naujai apsitraukusiom grioveliais dar nesukietėjusia odele, po kableliu kyštelėdamas trišakį lielį, Blažiejus atpasakojo oksimoronus savaip. Tarp liežuvio ir gomurio kas trečias žodis pavirto auksinėn pleiskanėlėn, kuri plaistydamasi zigzagais tarp Blažiejaus smakro ir kaklo, mėtoma klausytojo staigių kvептelėjimų, nusileisdavo jam ant rankų gobiančių kelius. Blažiejus nykščiu jas įtrindavo odon. Gerai neįsižiūrėjus, rodėsi, kad Blažiejus dėvi dėmėtas auksines pirštinaites, kurios išskisdamos baigiasi virš riešo.

Restoranuose padavėjai jį vadindavo auksiniais pirštais. Ypač jei būdavo drėgniau, Auksiniai Pirštai staltiesę paženklindavo vienu ar abiem delnais. Padavėjai kalbėjo, kad tas, kurio delnas atitinka „Auksinius Pirštus", susigraudinęs verksiąs auksinėm ašarom. Mus, kurie valgydavom kartu su „Auksiniais Pirštais", ši ekstravagantiška šnabždom paskleista fabula jukino, o juokas didina apetitą. Sėdėdami už stalų, mes, Blažiejaus bičiuliai, turintieji teisę jį paerzinti ir pamylėti, pasirodžius apsalusiam iš nuostabos ir savo įsitikinimų, simetriško patrauklaus veidelio, dar neapvaldytų, bet neginčijamai grakščių judesių padavėjui, dar neatbukinę savo žiaurumo antruoju patiekalu, užsikvatojom išsinerdami iš apyrankių. Karoliai, puošę kaklus, prasišvietę pro sprandą dengiančias išsidriekusias garbanėles, juosė liemenis.

Ak, tie padavėjai, kurie nieko nematė, tiktai įnoringą gabųjį Blažiejų ir jo rankas. Blažiejus išvystė naują gestų leksikoną. Žavingiausias jis buvo tada, kai, lyg bitininkas žąsies sparnu semdamas irzlų spiečių, prisiviliojo mus rankomis bei parinktais žodžiais ir pavertė savo lygiateisiais palydovais. Padavėjas Pruncė, gėdinančio jautrumo jaunuolis, pravirko auksinėm ašarom. Nenorėdamas sutepti savo aprangos, jisai poakiuose pritaisė dailias rausvas kriauklytes, kurios lyg dubenėliai surinkdavo ką tik išsiveržusias iš Pruncės latakėlių ašaras, neleisdamas joms lašėti į jo išnešiojamus patiekalus.

— Aš neturiu kantrybės, — kalbėjo Blažiejus, — daryti smulkmeniškų darbelių, aš galėčiau jums padainuoti, tik neturiu balso, — ir Blažiejus pakėlė apvalią, tinkleliu aptrauktą alkūnę, — ir esu nerangus. Tačiau pirštais galiu išvaidinti visą baletą.

Blažiejus ištraukė rankas iš po staldengtės, lyg spaudydamas klavišus atsiskyrusius nuo pianino ir sugulusius į muzikalią S virš patiekalų, patogiai jam pasiekti. Jis pavirpino pirštus ir atsargiai padėjo dešinės rankos smilių ant stalo tarp kriaušių ir žuvies padėklų, vidutinįjį iškeldamas, lyg tai būtų balerinos koja. Blažiejaus kairiosios rankos pirštai prišoko iki pirmosios balerinos. Per pietus restorane buvo prigesintos šviesos. Klientai pašaliniuose staluose valgė visuotinėj tamsoj. Mūsų stalas buvo apšviestas. Visus dengęs šviesos ratilas sekė tik šokančius Blažiejaus pirštus. Kai pažvelgėm viens į kitą Blažiejaus baletui įpusėjus, visa tai atsispindėjo mūsų akyse ir auskaruose.

Blažiejaus balerinos sukosi tarp taurelių ir arbatos puodukų. Vykdydamas sunkesnius pasišokinėjimus Blažiejus užkabino rusvą, šalia kojų ir krūtinių gulintį žąsies sparną. Tas užsikabino Blažiejui už rankogalio segučio ir, balerinom šokant per pyragaičius, vilkosi kartu. Balerinos dygsniuotais žingsneliais peršokavo per želė platformą, baigdamos pas de deux ilgu liuoktelėjimu per plaktos grietinėlės banguotus kauburėlius ir kartu sukdamosios, kas ketvirtu taktu kilstelėjo dešinę koją nesulenkusios kelio, tarpe greitai pakeisdamos pėdų sudėstymą iš pirmos pozicijos į penktąją.

Trečiam veiksme scena apsiniaukė. Gluosniai dar arčiau prilinko prie žemės. Iš kapinių skiedėsi rūkai. Viena balerina sukosi, plasnodama rankomis, ir suklupo prie žydinčių erškėtrožių. Antroji, laukdama alėjoj, sustingo. Ant kalno pasirodė šokėjo siluetas. Šviesos spindulys nukrypo į jį, į jo veidą. Jam einant atbulai, grindyse pradėjo sklaidytis rūkai. Žiūrovai aiškiai matė odinėm šliuraitėm aptrauktas io pėdas, dangiškom kojinėm aptemptas blauzdas ir šlaunis. Apie liemenį rūkas sutirštėjo. Šokėjas sukinėjosi tarp medžių, lyg kažko ieškojo. Du kartu pritūpė, pirštais pačiupinėjo grindis — ieškojo žemėje pakasto žiedo. Jam pritūpus, gluosniai sumosavo nukarusiomis šakomis. Pasigirdo fleitos irskambaliukai. Balerinos, ligi šiol tūnojusios už medžių, iš už kamienų buvo matyti tik jų papūsti sijonėliai ir į plaukus susmaigstytos plunksnos, vienu šuoliu atsidūrė scenos vidury.

Sceninis rūkas, kaip plūduriuojantis kaspinas, tesiekė balerinų iškeltų rankų pažastų duobutes. Aš sėdėjau ložėje ir, graibydama nuo kelių nuslydusius binoklius, smakru pasirėmiau į arkliašeriu aksomu aptrauktą balkono kraštą. Programą netyčia stumtelėjau alkūne, ir ji palengva, laidydamasi oro srovių, nusileido, pirma tamsoj, paskui perkirsdama šviesos ruožą, tapo akinančiai balta, vėl dingo tamsoj ir, kadangi prieš spektaklį buvo susukta tūtelėn, pritūpė ant kieno nors peties, nuslydo prie jų kojų, įmerkdama kraštelį į nuo batų nutrypto sniego klaną.

Baigdamas Blažiejus sulenkė pirštus liaunan kumštin ir įkišo ranką kišenėn. Sijonėliai ir kiti trapūs papuošalai pranyko jo saujoj.

Blažiejus laimingas gyveno aštuonkampėje salėje. Pastato konstrukcijoj šešiakampiškumas buvo matomas tik iš lauko, interjeras — viena apvali siena, kryžiaus formos durimis pietryčiuose ir vakaruose.

Grindų mozaika buvo sudėstyta iš nelygių kavinės spalvos akmens skeveldrų. Kadangi didžiausią salės dalį Blažiejus nuklojo apvaliu šviesiai pilku kilimu, grindų mozaikoj atvaizduotos išmėtytos lelijos atrodė trykštančios iš po jo. Kai Blažiejus išlipęs iš savo talpios lovos pilnu svoriu stodavosi ant kilimo, pasigirsdavo šlapias trakštelėjimas — jis užlipdavo ant mozaikinės, tikrąja lelija virtusios.

Tada po salę pasklisdavo nuostabus ir svaiginantis kvapas. Nuo jo Blažiejui sukdavosi galva, ir jis su dar didesniu entuziazmu eidavo prie pusryčių stalo, padengto po ilgais skvernais baldakimu, iš tolo labiau panašėjančio į ties lubomis pakabintą platų krinolino sijoną su visais papūstais apatiniais, iš kurių pats intymiausias rodėsi turįs prašmatniausius mezginius. Kartą Blažiejaus draugai pajuokavo, kad trūksta tik tabaluojančių kojų, ir baldakimas atrodysiąs, kaip pro lubas pralūžusi panelė.

Žiemos įpusėjimui atšvęsti pats Blažiejus trečiui atnešė iš savo darželio lelijų žiedus kupinus snaigių. Lelijos žiedo sultys suteikė sniegui ypatingą skonį. Sniegules, sugulusios žiedo taurelėje, persiėmė pačios lelijos spalvine tonacija. Valgymo etiketas buvo toks: lelija atsargiai apverčiama, kad sniegas atsistotų trikampiniu kalneliu ant atšaldytos lėkštelės. Tada imamas keramikinis lapo formos šaukščiukas: lapo kraštai apvalūs ir nuleipę, valgytojas laiko jį už išriesto koto; žiūrėdamas kaimynui į akis, smeigia lapą sniegan ir ilgu slystančiu brūkštelėjimu prirenka sulaužytais spinduliais sniegulių. Pirma paliečia šaukštely sniegą liežuviu, ištirpydamas daubelę, tada vengdamas dantų deda burnon.

Lig šiol Blažiejaus stalą puošė porceliano figūrėlės, sustingusios savo užsiėmimo pozose. Baltaodės putlios moterys, pasikaišiusios stiklinius sijonus, iš po kurių lindo jų kojinės ir juodų blizgančių dažų bateliai. Tos puikios figūrėlės išvaidino ištisas malonias situacijas.

Moterų išpūsti sijonai ir plonyčiai pirštai, laikantieji mezginines nosinaites už kraštelio arba suaugę su vaiko šviesia garbanėle, buvo smailūs it adatėlės.

Blažiejaus skatinami virėjai išmoko iš cukraus lydyti tokio paties skaidrumo žmogiukus. Po pietų buvo galima suvalgyti visą miestą. Rausvos suknelės klostės turėjo salstelėjusių rožių skonį. Žalios — šaldančių mėtų, mėlynos rūgščios kaip citrina. Ponų rudos skrybėlaitės buvo šokoladinės. Pradėdamas Blažiejus vikriai smilium ir nykščiu pakeldavo ir mesdavo skrybėlę sau burnon. Cukrinė plunksnytė ar kaspinėlis ilgiau neištirpdavo, ir Blažiejus juos nuplukdydavo už krūminių dantų vieno žando šonan. Šokoladas tirpo kitoj burnos pusėj. Pirma ištirpdavo skrybėlių viršugalvis, nes Blažiejus jas užmaudavo ant liežuvio galo ir juo pragręždavo skylę. Tada skrybėlaitė kaip žiedas užsimaudavo į lovelin sulenktą liežuvį. Skrybėlaitė skildavo, tada tirpo bryliai. Blažiejus mokėjo sulenkęs liežuvį taip dusliai sukukuoti, kaip gegutė, ir tada, jei B. nespėjo jas sutriuškinti dantimis, žande slypėjusios skrybėlinės plunksnos iššaudavo pro liežuvinį vamzdį ir prilipdavo prie kieno nors nuogo peties.

Antai pažvelk į krištolinio kalno olas,
Kur ilsisi baltom suknelėm avinai,
Į jų vilnas įaustos aukso širdys.
Kaip rubino plėvelė krauju virpa.

Rytais iš požemių iškyla kiaunės tarnas,
Pūsdamas tarp nykščių suspauston žolėn,
Užmynęs kulnimi Venerą,
Nujoja apsižergęs Chrizantemą.

Ru 97-1447
Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

Šią poemą po mano ilgų prašymų paskaitė Blažiejus. Mūsų ausyse šie žodžiai virto nuostabiausiais vaizdais. Dovanojom už kai kuriuos išsireiškimus, pvz. avinų apsivilkimą suknelėmis, iš požemių iškylantį tarną ir jo Chrizantemos apsižergimą. „Pažvelk į krištolinio" — mus sužavėjo. Mes taip ir matėm šviesiai apsitaisiusį Blažiejų kartu su mumis žvelgiantį į krištolinį kalną, kur iš vienos pusės karalaitės iš savo suknelių skiaučių klojo takus. Kiaunės tarną ir jo grojimą žole mes teisingai palaikėm Blažiejaus asmeniniu eklektiniu hocus pocus, kurį pats Blažiejus distiliavo, susirankiodamas mėgstamiausius veikėjus ir pakeisdamas jų žygdarbius pagal savo užgaidas.

„KIAUNĖS TARNAS" tai buvo akvarele iliustruota pasaka. Kiaunė gyveno namely medžio viršūnėje ir užsimetusi tamsiai raudoną chalatą išeidavo ant ore pakibusio slenksčio pasiklausyti, kaip čirškia paukščiai. Vėliau ji sėsdavo prie gražiai padengto stalo, iš kevalų gerdavo arbatą ir iščiulpdavo lėkštelėje padėtą rausvą kiaušinį.

Netoli kiaunės namų prasidėjo pelkynai, iš kurių pro kiaunės namelį prakeliaudavo miško perėjūnai. Kiaunė, su savo tarnu nusliuogus kamienu, eidavo pasitikti tų laukiamųjų svečių. Pasikviesdavo nieko neįtariančius žvėrelius pas save — juos vaišindavo, o jie suvargę ir nudžiugę, kad savo kelionės sunkiausioj daly gali atsipūsti ir papasakoti, kur jie keliauja, įsipatogindavo kailiais apdengtuose foteliuose ir, laikydami kevalą su arbata vienoje letenėlėje, klausydami kiaunės šnekų, nejučiomis glostydami minkštą atramą prieš plauką, siaubu pažvelgdavo pro langą į medžių viršūnes, pamatę, kad kailis dengiąs krėslą yra toks pat rainas kaip ir jų.

Tai buvo baisi pasaka, kurios Blažiejus dar ir dabar negali pamiršti. Ji buvo pilna kraujo apšlakstytų, pradrėkstų pėdų nagais įkibusių kamienan, atsiskyrusių nuo lavono, kurio prasišiepę žabtai apžiojo linguojančią smilgą. Kartais Blažiejus imdavo vartyt knygelę apie krikšto tėvą Doselmeierį ir jo sukonstruotą pilaitę, kur pro kiekvieną langelį galėjai matyti pačiam įkarštyje pokylį. Šalia knygos apie krikšto tėvą Blažiejus savo lentynoje laikė estų pasakas, šviesiai mėlynais viršeliais, šviesiai rudu šriftu. Aš prisimenu milžiną, kuriam sujudėjus, ežero vanduo išsiliejo, ir karališkajai procesijai teko krantus aplenkti kitu keliu. Aiškiausiai atmenu sergančią karalaitę, vežamą per pušų girią. Ne vien jos silpna sveikata suteikia kelionei įtampą, bet kelionę trikdą įvykiai tampa monumentaliom kliūtim, kurias karalaitė su ištikimos ir mylinčios ją kaip motina auklės pagalba ir burtais nugali. Iliustracija atlikta rudu tušu. Tonų gradacijos nedidelės: tamsiausias šešėlis miško gilumoj nedaug skiriasi nuo pačios karietos. Vaizdas iš viršaus. Per patį vidurį tiesus, bet siauras kelias. Iš abiejų pusių tanki, ruda pušų giria, virš horizonto mažas ruoželis išbalusio dangaus. Karieta beveik privažiavusi puslapio kraštą. Vežikas palinkęs priekin, kepurė nusmaukta ant šono. Liemenin suimto surduto skvernai plevėsuoja. Vadelės įtemptos, eržilai gręžia galvas, karčiai, pliekiami vėjo, dengia akis. Pro karietos langelį galvą iškiša auklė. Karalaitė paguldyta užpakalinėj sėdynėj bunda ir merkdamasi liguistai stumia nuo savęs brangų apklotą. Karietos ratai palikę vėžes. Per vidurį auga rusvi žolės kupstai. Už karietos plačiai prasižiojusios didžiulio smauglio žiaunos. Pro gotišką gomurio angą matyti gyvatės pailgas skilvis. Iltiniai dantys jau siekia karietos stogelį. Vežikas persisukęs žiūri atgal ir pliekia eržilus.

Blažiejus verčia puslapį, ir auklė meta margą šilkinę skarytę, kuri pastoja smaugliui kelią. Karalaitė iškelia laibą ranką ir ima žaisti su užuolaidų kutosais.

Baisiausia pasaka buvo tokia siaubinga, jog Blažiejus praleisdavo du puslapius, kad jam nereikėtų matyti pro langą žiūrinčio velnio. Velnias buvo stambus, jo veidas apžėlęs retais juodais gaurais, burna prasišiepus. Ploni gumbuoti pirštai barbeno langan. Jis buvo įsižiūrėjęs į tinginę, kuri mėgdavo šokti iki vidurnakčio, ir jo kanopos, įmautos į lakierkas, iš nekantrumo trepseno. Nors Blažiejus greitai versdavo puslapius, net akis sužvairindavo, kad neaiškiau matytų, bet šis vaizdas su visom preciziškom detalėm vis tiek pasilikdavo ir naktį: tarp antros ir trečios Blažiejus kamavosi, užsidengęs galvą sunkia antklode, kol pagaliau plaučių verčiamas ją sudėstydavo taip, kad šnervėm būtų mažas plyšelis, ir dėkingai traukdamas vėsų orą pakeitė kojų poziciją. Iš ryto tuoj atsargiai smilium palytėdavo nosį patikrinti, ar neužaugo viena skylutė.

Vasarai įpusėjus, Blažiejus eidavo sodelin avilių kopti. Tai buvo keblus ir sudėtingas darbas, reikalaująs paslankių judesių ir atitinkamo apsirengimo. Svarbiausia tai buvo bitininko skrybėlė. Skrybėlė buvo ryškiai žalia, bryliai platūs, užsivertę devyniais sprindžiais viršun, o užpakaly kone vilkosi žeme. Nutaikęs skrybėlę ant pakaušio, Blažiejus apsimesdavo smulkiu tiulio tinklu ir, suėmęs palaidus galus, surišdavo po smakru. Tada rankas įmaudavo į plonos baltos odos pirštines, platėjančias viršun ir siekiančias alkūnes. Šitaip apsirengęs, paėmęs ilgą plunksną B. traukdavo sodelin.

Bitutės snaudė. Blažiejus pravėrė dureles ir taikiai įkišęs plunksną pamaišė savo apsnūdusias drauges.

— Kelkitės, mano brangios dukrytės.

Pro dureles išskrido pirmoji bitutė.

— Labas rytas, Astra. — Mieguista bitelė įkliuvo Blažiejaus apsaugojamo tinklo klostin.

Pasirodė antra dukrytė.

— Labas, Pilkute, — kuždom suulbėjo Blažiejus, atsargiai kratydamas Astrą iš tinklo.

Rainutė, Bitė Maja, Jūrelė, Saulužė — visos tos bitelės kartu išskrido. Visas Blažiejus šaukė vardais. Visos skrido pro dureles ir meiliai rinkosi sūkuriu dūzgdamos, laukdamos, kol jų šeimininkas sudės varvančius korius į savo juodo marmuro krepšelį.

Avilio gilumoj, pakvipusi medum ir dūmais, vartaliojosi karalienė. Atvėręs medaus sieną, Blažiejus įslinko vidun. Avilio karalienė gulėjo ant pilvo. Prie sparnų darbavosi dvi bitės. Priekinėm kojom laikė karalienės sparnus ir vaikščiodamos pirmyn ir atgal mankštino savo valdovę. Viršuje iš seniai nenaudojamų korių spoksojo tranai. Sukinėdami galvas muistė mentis, kuriosna įaugę ilgi sparnai braškėjo.

Blažiejus linktelėjo, ir jo bryliai susiūbavo. Karalienė lėtai pasuko galvą Blažiejaus pusėn. Blažiejus nusiėmė apsaugojamą tinklą.

KAUKAI IR AITVARAI

Antroji dalis: *Aitvaras*

A. J. GREIMAS

I. ĮŽANGINĖS PASTABOS

1. „Tai wisa kruwai pati welina ira“

Dar pirmoje šios studijos dalyje mes pasirinkome išeities tašku Praetorijaus tekstą[1], leidžiantį griežtai atskirti *kaukus*, chtonines ir vandenines būtybes, nuo *aitvarų*, orinių ir ugninių būtybių; ši opozicija mums atrodė patogi, nes jos pagalba buvo įmanoma suklasuoti labai didelį kiekį etnografinių faktų, užregistruotų daugiausia XIX amžiuje ir XX a. pradžioje, kur šių dievybių vardų substitucijos ir jų funkcijų susimaišymai jau yra labai dažni. Tuo tarpu XVI ir XVII amžiai mums pateikia tautinės religijos stovį, tiesa, jau degraduotą, bet kuriame sinkretizmai su krikščioniškąja religija dar nėra įvykę, religinį stovį, kuris tuo būdu padeda išaiškinti didelį skaičių vėlyvesnių faktų, bet kartu ir leidžia grįžti atgal į mitinius laikus, bandant atstatyti koherentišką mitologinę sistemą. Mūsų išeities taškas buvo tad strateginis pasirinkimas, privalomas kiekvienam šios rūšies tyrinėjimui.

To meto dominuojančios religijos atstovų, besirūpinančių apaštalavimu ir pastoracija, pažiūros labai charakteringos šiuo atžvilgiu: pripažindami, kad ir gražių pageidavimų forma, dominuojamos religijos buvimą:

> Pameskigi, miela Lietuva, melstisi kaukus, aitvarą, žemėpačius. . . [2]

jie yra priversti sujungti visas šias dievybes, priklausančias dar gyvai „antireligijai", po bendru *welina* pavadinimu, nes visa tai „iu meldzamei a garbinamei *welina* ira, kaip nesang welnas ira etwaras, taip besas ira szemepatis, teipag czertus ira Pideme, teiegi pikullai ira kaukai, *tai wisa kruwai pati welina ira*".[3] Lengva įsivaizduoti, kiek toks oficialus mokymas epochoje, kur jau savaime silpnėjo senosios religijos praktikavimas, kultai ir ritualai, prisidėjo prie įvairių sakralumo sferų sumaišymo ir jų amalgamų.

2. „Netikri" Aitvarai

Dėl to betkokia etnografinių dokumentų interpretacija turi neišvengiamai ir iš anksto eliminuoti iš savo tyrinėjimo korpuso visus faktus, kuriuose lengva įžiūrėti aiškius religinių funkcijų nukrypimus arba pasikeitimus.

(a) Štai, pavyzdžiui, nereta sutikti *Aitvaru* vadinamą *Velnio* figūrą, velnio, kuris, pasivertęs bernu, stoja tarnauti pas ūkininką ir įvairiais būdais — dažniausiai klasta ir apgaudinėjimais — jam padeda[4]: šitoks pseudoaitvaras be abejonės prijungtinas prie gausaus stebuklinių pasakų ciklo, vaizduojančio velnią kaip žmogaus draugą. Aišku, kad šiuo atveju Aitvaro ir Velnio funkcijų dalinė intersekcija, funkcijų, pagal kurias ir vienas ir kitas pasireiškia, kaip *paslaugų teikėjai*, įgalino Aitvaro veiklos srities išsiplėtimą.

(b) Kituose tekstuose, bendrosios *Laimos-Dalios* funkcijos susikryžiuoja su Aitvaro jau neberyškiai išskiriama veiklos sfera, ir tokiu būdu jam priskiriama *gero derliaus teikėjo rolė*[5]. Nenuostabu tad sutikti ir atvirkščią fenomeną — aitvaro veiklos lauko priskyrimą Laimos sferai ir jo pavadinimą *Laimyku*[6].

(c) *Aitvaro* vardas kartais dar tarnauja pavadinti vienos laumių rūšies, plačiau žinomos *Slogučių*[7] vardu, atstovus. Sumaišymas šiuo atveju, atrodo, gali būti išaiškinamas tuo faktu, kad ir tikrojo aitvaro pasirodymas turi, kaip pasėką, šeimininkės sveikatos susilpnėjimą, kad, iš kitos pusės, *aitvaru* vadinama ir komplikuota liga, plačiau žinoma *kaltūno* vardu[8].

(d) *Čia reikia įrašyti ir originalų Aitvaro vaizdinį*, būdingą Dubingių kraštui[9], kur šis vardas pridengia visai netikėtą funkcionalinį dispozityvą.

(1) Aitvaras ten pasirodo, kaip savo rūšies *antikaukas:* jis ne tik kad neteikia žmonėms naudos ar pinigų, jo veikla būdinga tuo, kad jis „atima skalsą[10];

(2) jis rūpinasi arkliais ir apskritai „jodo ir peni gyvulius“ — o tai, kaip žinoma, priklauso vienos rūšies *laumių* veiklos sferai;

(3) jo gimimo aplinkybės: „jį pagimdo tik moteris per vyro kaltę. Jei vyras, nusišlapins, *šviečiant mėnuliui*, ir, sugrįžęs į vidų, gyvens su moterimi — gims aitvaras“[11] — suteikia jam *lunarinės būtybės*, gimusios iš mėnulio susijungimo su moterimi, vaizdą, ir įrašo jį tokiu būdu į sakralumo sferą, griežtai priešingą tikrojo aitvaro, „varūninės būtybės“ sakralumo sferai.

Šie įvairūs „netikro“ Aitvaro pasireiškimai, kuriuos galima atpažinti pagal religinių funkcijų deviacijos tipus, čia išvardinti tiktai tam, kad juos išskyrus iš mūsų analizės lauko. Norėta tačiau atkreipti tuo pačiu metu dėmesį į labai svarbią ir dar mažai išsivysčiusią religinių ir mitologinių tyrinėjimų sritį — jų diachroninių transformacijų aprašymą.

3. Magiški santykiai

Nors visi lietuviškieji dievai, krūvon sudėjus, yra „pati welina“, Mažvydas vis dėlto daro skirtumą tarp dievų, kurie, kaip *Perkūnas*, *Žemėpatis* ar *Lauksargus*, nors ir būdami, žinoma, netikri, vis tik garbinami, jei taip galima išsireikšti, „normaliai“, ir dievybių, kurios priskiriamos tik tiems, „qui *ad malas artes* adjiciunt animam“ ir tuo būdu „Eithuaros et Caukos Deos profitentur suos“[12]. Aitvarai ir kaukai atskiriami tad nuo kitų dievų, nes jų santykiai su žmonėmis priklauso burtininkavimo ar magijos, taip kaip ji anuo metu buvo suprantama, sričiai. Matome, kad jau nuo XVI amžiaus vidurio šios dvi dievybės buvo sugretintos ir traktuojamos viename plane, ir tai neabejotinai prisidėjo prie jų vėlyvesnio sumaišymo. Tačiau šis procesas Praetorijaus laikais dar nebuvo pakankamai išsivystęs, nes jis netrukdė jam daryti kaukų ir aitvarų palyginimą ir nustatyti griežtas, juos skiriančias, opozicijas.

II. AITVARO VEIKLOS SFEROS

1. Aitvaras — kulinarinės kultūros valdovas

1. *Namiszki Diewai*

XVI ir XVII amžių autorių nustatytas paralelizmas tarp kaukų ir aitvarų nėra pagrįstas vien tik jų „magiškos“ prigimties santykių su žmonėmis specifiškumu, bet ir jų funkcijų palyginamumu: kaip „Namiszki Diewai"[13], jie skaitomi, ir vieni ir kiti, kaip žmonių pagalbininkai ir *naudos teikėjai*. Tik išeinant iš šių sugretinimų — kurie, kaip jau minėjome, atitinka tiktai vieną lietuvių religinės organizacijos istorinių transformacijų momentą — yra įmanoma jų diferencialinė studija, pagrįsta jų panašumų ir jų skirtingumų ieškojimu.

2. *Aitvaras — vartotojas*

Pagal šį principą mes galėjome išnaudoti Praetorijaus nustatytą opoziciją, pagal kurią kaukai, *žalio* maisto vartotojai, skiriasi nuo Aitvaro, *virto* ir/ar *kepto* maisto vartotojo[14]. Ir iš tiesų, Aitvaro maistas susideda pagrindinai iš dviejų patiekalų: *kiaušinienės*[15], kepto maisto, ir *košės*[16], virto maisto. Jei *košė*, kuone kasdieninis ūkininko šeimynos maistas, yra par excellence virtas patiekalas, *kiaušinienė* yra ypatinga bent dviems požiūriais: tai dažnai apeiginis patiekalas, pasiūlomas norint pagerbti svečius, bet tai drauge ir paukštinės kilmės maistas, pabrėžiantis savo ryšį su orine *aitvaro* prigimtimi.

3. *Aitvaras — teikėjas*

Jeigu Aitvaras yra ekskliuzyvus *vartotojas* maisto, kurio paruošimas reikalauja ugnies intervencijos, jo kaip *teikėjo* veikla remiasi tuo pačiu principu: priešingai negu kaukai, kurie teikia natūralias gėrybes jas skalsindami, Aitvaro teikiami maisto produktai[17] yra rezultatai transformacijos, įvykusios ugnies — arba bent daugiau ar mažiau tiesioginio kontakto su ugnimi ar su šilima — dėka. Užtat ir pagrindiniai jo teikiami maisto produktai yra, visų pirma, tie, kurie priešpastato Aitvarą ir kaukus:

(a) Aitvaras teikia *varškę*[18], tuo tarpu kai kaukai teikia *šieną*, leidžiantį pagaminti *pieną*;

(b) Aitvaras teikia *miltus*[19], tuo tarpu kaukai pasitenkina teikdami *javus*;

Ir kitos Aitvaro teikiamos vartojimo gėrybės yra kontakte su ugnimi transformuoti produktai:

(c) *mėsa*[20], pavyzdžiui, netiesioginiai „iškepta" kontakte su dūmais rūkymo metu;

(d) arba *alus*[21], fermentacijos, t.y. vidujinio sušilimo rezultatas.

4. *Hierarchijos klausimai*

Taigi, kaip „namiškas dievas", Aitvaras gali būti lyginamas su kaukais: kaip ir jie, jis palaiko artimus ryšius su žmonėmis, ryšius, kurie, būdami cirkuliarinio pobūdžio, padaro iš jo drauge ir adresantą ir adresatą virtų ir/ar keptų maisto vertybių. Tačiau Aitvaras tuo pat metu ir skiriasi nuo kaukų: tuo tarpu kai kaukai pasirodo kaip tarpininkai tarp žemės maitintojos ir žmonių, garantuodami vien tik teikiamųjų produktų *skalsą*, Aitvaras, kuris absorbuoja, pergabena ir *išvemia*[22] teikiamas gėrybes joms paskirtoje vietoje, pasireiškia jau nebe kaip tarpininkas, o kaip jų transformatorius, kadangi jisai pats yra tasai ugnies principas: jame, jo vidujinėje erdvėje, ugniai veikiant, vyksta tie mūsų jau aptarti sušilimo, fermentacijos ar virimo procesai. Užtat, jeigu kaukus galima laikyti savotiškais pasiuntiniais arba tarnais, veikiančiais aukštesniųjų dievybių, tokių kaip °*Puškaitis* ar *Vaižgantas*, sferose, Aitvarą reikia, dieviškųjų būtybių hierarchijos skalėje, patalpinti jau nebe ant to paties laipto kaip kaukus, bet tenai, kur randami jo „globėjai": jis pats yra *kulinarinės kultūros valdovas* taip kaip, pavyzdžiui, Vaižgantas yra *vestimentarinės kultūros valdovas*.

Atrodo, kad šie socialinio rango skirtumai geriausiai gali išaiškinti ir XVI ar XVII a. liudininkų traktavimo skirtumus: šalia *kaukų*, minimų daugiskaitoje, pasirodo vienaskaitinis *aitvaras*[23]; šalia mažąja raide rašomų kaukų, *Aitvaras* pagerbiamas didžiąja raide[24].

2. Aitvaras — brangiųjų metalų valdovas

1. *Lar pecuniam afferens*[25]

Mūsų sprendimas atskirai traktuoti dvi Aitvaro funkcijas — jo kaip *vartojamųjų verčių* ir jo kaip *tezaurizuojamųjų verčių* teikėjo funkcijas — yra pagrįstas ne vien tik tuo, kad etnografiniai tekstai dažnai išskiria atskirą aitvarų rūšį — *piniginį aitvarą*[26] — kai kuriose srityse šis aitvaras net vadinamas specialiu vardu: *pūkys*[27], bet svarbiausia tuo, kad jo prigimties apibūdinimas, jo asmenybės nustatymas iškelia visai skirtingas problemas.

Piniginį aitvarą galima lengvai atpažinti skrendantį pagal jo formą — jis atrodo kaip *raudonas pagaikštis*[28] — ar, paprasčiausiai, dėl to, kad jis *ugningas*[29] arba, vėl, kad primena krintančią žvaigždę: „Kada žvaizde lak, švist par dangu, saka (žmonės): ‚eičvars su pinigais lak' "[30].

2. *Degantys pinigai*

Šį pinigus nešančio Aitvaro ugningą pavidalą — o pinigai, apie kuriuos eina kalba, yra, žinoma, „auksiniai" — reikia identifikuoti su *degančiais pinigais*: „Aš pats savo akimis regėjau aitvarą belekentį ir pinigus degančius."[31] Antra vertus, posakiai „pinigai dega" arba „skarbas dega" vartojami kalbant apie *liepsną*[32] arba apie *šviesų gumbulą*[33], pasikėlusius nuo žemės toje vietoje, kur randasi užkasti pinigai. Dar daugiau: „Kai pinigai dega, sako, kad auksiniai šveičiasi (vėdinasi)"[34], kitaip sakant, *degantys pinigai* nėra kas kita, kaip tik ugnies ir oro pavidalais pasireiškianti ta pati esminė prigimtis, kuri, kietame pavidale, pasireiškia auksinių monetų forma, nelyginant kaip vaškas, pavyzdžiui, gali būti kietame stovyje ar ištirpintas, nuo to dar nenustodamas būti vašku.

Dabar darosi suprantama, kodėl kiti vardai — sinonimai — kuriais vadinamas *Aitvaras* — ar tai būtų *Švitelis* ar *Žaltvikša* (geriau: *Žaltviska*) — vartojami tuo pat metu ir klajojančiai liepsnai, slenkančiai pažeme, pavadinti.[35] Nes *aitvaro* identifikacija su klajojančia liepsna, kuri, savo ruožtu, tėra tik išgaravusio aukso forma, verčia mus įsivaizduoti šią dievybę, kaip ugninę jėgą, galinčią, kaip kad to geidė Viduramžių alchemistai, operuoti brangiųjų metalų transformacijas.

Prisiminus, kad *Aitvaras* gali būti nupirktas *anglies*[36] pavidale, kad jis kartais pareiškia savo buvimą prie žmonių niekam nereikalingų anglies gabaliukų dovanomis[37], kitaip sakant, kad jis gali egzistuoti kaip anglis, būti degimo procesu redukuotas į šią minimalinę egzistencijos formą ir atgimti iš naujo, nelyginant iš savo pelenų, švytinčio, brangaus aukso pavidalu, turint galvoj taip pat, kad jis dažnai įsivaizduojamas kaip *paukštis*[38] — atrodo, kad pamažu susidėsto vienas šalia kito keletas pagrindinių elementų bylos — kuri, tiesa, dar nepilna, bet kurią nauji tyrinėjimai galėtų greičiausiai praturtinti — , leidžiančios atstatyti palyginti aiškų lietuviškojo *Phoenixo* vaizdinį.

3. *Asociali dievybė*

Dvi mitinės figūros — kulinarinės kultūros valdovo ir brangiųjų metalų (ar akmenų) valdovo — gali būti, pagal kultūrinį ir mitologinį kontekstą, į kurį jos yra įrašytos, arba išskirtos arba sujungtos ir pasireikšti vieno, o ne dviejų, aktorių pavidale, aktoriaus, atliekančio dvigubas funkcijas: ugnies valdymas pateikia bendrą bazę šitokiam susiliejimui. Nepaisant, katra iš šių hipotezių bus pasirinkta interpretuojant archainę lietuvių religiją, reikia konstatuoti, kad jau degraduoto paganizmo ir jo sinkretizmo su krikščioniškais tikėjimais epochoje, Aitvaras, redukuotas į „namiško dievo" statusą, sujungia savyje abidvi — maisto ir pinigų teikėjo — roles.

O vis dėlto, net ir šitokiame figūracijos lygmenyje, faktas, kad Aitvaras teikia pinigus, kurie prieš tai buvo užkasti „paslėpto skarbo" formoje, prieštarauja, bent iš dalies, jo kaip naminio dievo pobūdžiui. Yra žinoma, kad senovinėse žemdirbių visuomenėse vertybių cirkuliacija — o kartu ir jai paraleli pinigų cirkuliacija — buvo suvokiama, kaip uždara sistema, kurioje vertybių ar pinigų įsigijimas vieno bendruomenės nario tebuvo įmanomas tik kompensuojant jį kito tos bendruomenės nario tokių pačių vertybių arba pinigų netekimu arba praradimu. Tokiame kontekste, *paslėpto iždo* pasirodymas tegalėjo atrodyti tik kaip betvarkės elemento įvedimas, o jo įsigijimas, sukeliantis aistras ir baimę, apsuptas įvairių interdikcijų, visados pasirodo kaip įnešimas į pastovų bendruomenės gyvenimą, nerimą keliančių ekstrasocialinių vertybių. Iš šio taško pažvelgus ir turint galvoje jo parūpinamų pinigų transcendentinę kilmę, Aitvaras pasireiškia kaip asocialinė būtybė.

4. *Aitvaro sustabdymas*

Šis bruožas dar labiau išryškėja sutikus tekstus, kurie vietoje įprastinių, degraduotų ir supasaulintų etnografinių faktų, atspindi senoviškus tikėjimus ar religines praktikas. Mes galvojame, būtent, apie procedūras, kurių pagalba buvo įmanoma sustabdyti pinigus nešantį aitvarą: pakakdavo, jį pamačius „perplėšti marškinių starblę"[39] arba, pagal kitas versijas, jam parodyti

„nuogą subinę“[40] ir, tai atlikus, kuo greičiausiai pasislėpti *pastogėje*; jei suspėji pasislėpti, aitvaras tučtuojau paberia pinigus, jei ne, jei prašantysis nėra stogo globojamas, aitvaras jį „apleidžia niežais nenugydomais“[41].

Bendroji šios mitinės *praxis* reikšmė gana aiški: atitinkamos, ritualinės elgsenos būdu Aitvaras priverčiamas, iš vienos pusės, pasiduoti žmogaus valiai, o iš kitos pusės, jam neleidžiama kenkti žmogui. Vis dėlto stebina faktas, kad Aitvaro įžeidimas jam rodant „nuogą subinę“ arba apnuoginant — daugiau ar mažiau simboliškai — savo seksualinius organus jį verčia paklusti įsakymui ir atsisakyti nuo pinigų: tai prieštarauja jo elgsenai, kai, radęs jam pateiktą maistą pakeistą ekskrementais[42] — provokacija, panaši į pirmąją — jis nutaria nutraukti paslaugų tiekimą ir dažnai net ima atsikeršyti. Interpretacija būtų žymiai lengvesnė, jei galima būtų prileisti dviejų skirtingų rūšių aitvarų buvimą.

Šis prieštaravimas nėra vienintelis: tuo tarpu kai aitvaras — maisto teikėjas keršija žmonėms uždegdamas namus, kuriuose jis pats gyveno, piniginis aitvaras, kaip matėme, yra nepajėgus keršyti, jei žmogus yra po pastoge, globojamas to paties namo stogo, kurio jis, pirmuoju atveju, nei kiek nesivaržė padegti. Jo kerštas tada yra visai skirtingas — jis apleidžia žmogų niežais.

Kaip ten bebūtų, negalima neigti griežtos opozicijos, egzistuojančios tarp Aitvaro ir namų stogo arba, teisingiau pasakius, namus globojančių dievybių. Aitvaras kaip asocialinės ugnies įsikūnijimas — nes su *Gabija*, židinio ugnies dievaite, jo santykiai irgi ne kokie[43] — mums vis labiau atrodo kaip dievybė, išorinė socializuotai gyvenvietės zonai, išorinė sukultūrinto sakralumo sferai.

3. Aitvaras ir Perkūnas

Aitvaro ugninis charakteris yra toks ryškus, kad jis padeda naujai nušviesti žmonių santykius su viena iš pagrindinių dievybių — Perkūnu, kuris, būdamas griausmų dievas, irgi yra tam tikros ugnies rūšies savininkas. Visiems žinomas faktas, kad griausmas dažnai įtrenkia į namus ir juos padega, sunkiai suderinamas su Perkūno, žmonijos geraširdžio globėjo, asmenybe. Vienas Praetorijaus tekstas panaikina šį prieštaravimą; pagal jį, žmonės „tiki, kad kur griausmas muša, vistiek ar uždega ar ne, ten namuose buvo kas nors iš prūsų dievų, kad ir nors *aitvaras*. Jeigu į jį pataiko, tai *jis ir uždega namą*, jei nepataiko, tai griausmas ir žaibas nieko namui nekenkia"[44]. Kitaip sakant, Perkūnas nieko bendro su gaisru neturi, jį uždega Aitvaras. Seka paaiškinimas: „Aitvaras yra Perkūno, t.y. griausmo mušamas, nes jis su žmonėmis blogai elgiasi. Kadangi jis žmonių dėliai yra baudžiamas, tai ir keršyja jis žmogui uždegdamas namą". Net jeigu ši interpretacija ir gali atrodyti perdaug antropocentriška — kiti tekstai, bet ir pati Aitvaro statūra, kaip matysime, leidžia manyti, kad iš tiesų tai labai sena, kosmogoninio pobūdžio kova tarp dviejų galingų protagonistų[45] — Aitvaro, gėrybių teikėjo, figūra jau dabar yra tiek pasikeitusi, kad jame lengva įžiūrėti jei ir ne žmonijos priešą, tai bent turtingo temperamento, kerštaujančio dievo asmenybę.

III. AITVARO APSIREIŠKIMAI

1. Jo dvigubas įsikūnijimas

Reikia konstatuoti, kaip įdomų faktą, kad Aitvaras vienu ir tuo pat metu gali būti įsivaizduojamas dviejuose visai skirtinguose pavidaluose: iš vienos pusės, kaip *paukštis*[46], iš kitos — kaip savotiškas *orinis žaltys*[47]. Pirmuoju atveju jis dažniausiai pasirodo kaip *gaidys* — kartais *raudonas*[48], greičiausiai dėl savo ugninės prigimties, o bendrai paėmus, *juodas*[49] — bet taip pat kaip *juodas garnys*[50], kaip *varna*[51], kaip *juodvarnis*[52] arba paprasčiausiai, kaip *stebūklinga paukštytė*[53]. Antruoju atveju gausūs liudininkai teigia matę jį kaip *kirminą*, panašų į žaltį, turintį *pagaikščio* ar *šienkartės* formą, šviesų, įvairių, sunkiai nusakomų spalvų, besidriekiantį, rudens vakare arba vasarą prieš saulėtekį, medžių viršūnių aukštumoje; priešakinė jo dalis, atitinkanti galvą, dažnai būna ugninga ir storesnė, o užpakalinė — laibesnė, ir juda jis ne vingiuodamas, o pasistumdamas iš pažemių aukštyn.[54] Matome, kad nei vienas nei kitas iš šių labai preciziškų aprašymų neatitinka *žaltviskos* — klajojančios ugnelės formoms.

Galima bandyti sudaryti sąrašą bendrų, abiems figūroms būdingų bruožų ir jų pagalba stengtis redukuoti du vaizdinius į vieną personažą — panaši procedūra mums leido teigti, kad kaukas, įsivaizduojamas kaip barzdotas nykštukas su raudona kepuraite, tėra tik archaiškojo kauko sumoderninta forma, — sąrašą, kuriame būtų įrašytas ne tik jiems bendras orinis ir ugninis charakteris, bet ir tai, kad abu aitvarai yra „du kart gimę", pirmą kartą kiaušinio, o antrą — zoomorfinės būtybės pavidaluose. Šie bruožai tačiau yra, tur būt, per abstraktūs ir neleidžia numatyti bendros konfigūracijos, tuo labiau, kad abiejų aitvaro figūrų pasirodymas viename ir tame pačiame pasakojime[55] yra visiškai įmanomas, ir nežeidžia nei pasakotojo, nei klausytojų ausies. Šioms dviems — ar trims, jei įskaitysi ir žaltviską — autonomiškoms figūroms neatitinka joks funkcijų pasiskirstymas: stebuklingas paukštis padeda auksinius po pagalve, aitvaras - kirminas nešioja pinigus, o žaltvikša patsai yra degantys pinigai.

Šį fenomeną norint išaiškinti, galima pasiūlyti dvi, viena kitai neprieštaraujančias, hipotezes. Pagal pirmąją, istoriškąją hipotezę, galima sakyti, kad aitvaro atveju mes turime reikalo su vienu specifiniu istorinės religijos raidos reiškiniu: keletos dievybių funkcijų sinkretizmas netrukdo išlikti autonomiškoms tų dievybių figūroms. Pagal antrąją, tipologinę hipotezę, galima tvirtinti, kad aitvaras priklauso atskirai mitinių būtybių kategorijai, pasižyminčiai savo pasireiškimo pavidalų įvairumu, kad jis, kaip dievas, išlaikydamas savo nekintančią esmę, gali manifestuotis įvairiais pavidalais. Aitvaras šia prasme būtų, pavyzdžiui, panašus į Velnią, su tuo skirtumu vis dėlto, kad Velnias turi savo pagrindinį antropomorfinį pavidalą ir gali paversti save į įvairias kitokias būtybes, tuo tarpu kai Aitvaras tokio pagrindinio pavidalo neturi.

2. Jo dviguba kilmė

Nagrinėjant kaukų prigimtį, mums buvo lengva atpažinti dvigubą jų kilmę arba, geriau pasakius, dvigubą jų įsigijimo galimybę. Pirmoji iš šių galimybių — tai kontraktualinių santykių nustatymas su mitinėmis būtybėmis, gyvenančiomis miške, už kultūrinės erdvės ribų. Antroji galimybė leidžia įsigijimą numatyti šeimyniniuose rėmuose, kultūrinėje erdvėje, bet pati įsigijimo operacija tada įgauna stebuklingą, jeigu ne magišką pobūdį: kaukas įsigyjamas, išperint jį iš kuilio pautų.

Ši antroji galimybė, kaip jau matėme, atitinka stebuklingą aitvaro gimimą iš septynių metų *juodo gaidžio* padėto kiaušinio[56]. Visa ši delikati ir komplikuota procedūra, panaši į kauko perėjimą, skiriasi vistik vienu keistu bruožu, prie kurio reikės dar vėliau sugrįžti: aitvaro pasirodymas šiuo atveju yra lydimas ilgos namų šeimininkės ligos.

Neskaitant galimybės, bendros kaukams ir aitvarui, nupirkti juos svetimoje, heretiškoje žemėje[57] — paprastai Rygoje ar Karaliaučiuje, trumpai tepaminint gausius tekstus, pagal kuriuos aitvaro atsiradimas lieka neišaiškintas: „Pas vieną žmogų, ne žinia iš kur, *prisipainiojo* aitvaras[58], — kita „normali" aitvaro įsigijimo galimybė yra jo ***atradimas***. Vieta, kur paprastai randamas aitvaras, yra dažniausiai ***kelias*** arba, patikslinus, ***kryžkelė***[59], tai yra, vieta, kur susitinka visi keliai, kur bastosi visi svetimšaliai, kur atsitinka visokiausi nuotykiai. Vienas itin įdomus tekstas dar patikslina ir detaliau aprašo tokią vietą: ūkininkas, grįždamas namo, randa aitvarą „juodo ir sulyto vištuko" pavidale „po laukine grūše"[60]. Mes prie šio teksto dar ne kartą grįšime.

Kaip ten bebūtų, palyginant abudu — kaukų ir Aitvaro — įsigijimo būdus:

$$\frac{\text{kaukas}}{\text{Aitvaras}} \simeq \frac{\text{kuilio pautas}}{\text{gaidžio kiaušinis}} \simeq \frac{\text{sutartis}}{\text{atradimas}}$$

lengva įžiūrėti, kad kontraktualiniam, t.y. socialiniam ir kultūriniam kauko įsigijimo būdui atitinka nuotykinis, atsitiktinis Aitvaro įsigijimo būdas.

3. Transkultūrinis veiksnys

Atradimas, kaip vienas iš vertingų objektų įsigijimo būdų, yra gana dažnai mitologijoje sutinkamas reiškinys. Mums teko viena ankstyvesne proga bandyti šio reiškinio interpretaciją[61]: atrodo, kad vertybės atsiradimo *ex nihilo* idėja yra nepriimtina archainei galvosenai, kad, pagal ją, kiekvienas rastas objektas turėjo būtinai būti paliktas kokio nežinomo adresanto, egzistuojančio anapus socialinės sferos ribų, ir kad pats atradimo faktas galėjo būti išaiškinamas tiktai kaip *dovana*, priklausanti nuo adresanto suverenaus noro. Pritaikę šį galvojimą mūsų nagrinėjamam atvejui, pamatysime, kad Aitvaro pasirodymas atradimo būdu yra simetriniame ir išvirkščiame santykyje su kaukų įsigijimu sutarties pagalba. Ir iš tiesų, kaukų atveju, aktyvus veiksnys, nustatęs būsimuosius su jais santykius, yra žmogus (apvilkdamas kauką, jis sudaro su juo sutartį); Aitvaro atveju, atvirkščiai, žmogaus rolė yra neegzistuojanti, o suėjimas į santykius priklauso grynai nuo nežinomo, bet aktyvaus veiksnio, atsiunčiančio aitvarą.

Mums jau teko matyti[62], kokią transkultūrinę rolę reikia priskirti „paslėptam iždui“: jo atradimas yra ekstrasocialinių vertybių įsiveržimas į uždarą visuomenę. Šio „skarbo“ identifikavimas su Aitvaru, kuris elgiasi vien tik pagal savo suvereninę ir kaprizingą valią, padeda suprasti nuostatus, kuriuos turi sekti turtų ieškotojai: jų elgsena turi atitikti išvirkščiai Aitvaro elgsenos formai. Pinigų kasėjai turi būti mažiausia du — o ne vienas — t.y. simboliškai sudaryti mikrovisuomenės vaizdą, jie neprivalo „vienas vienam pavydėti“: menkiausias blogas geismas jiems sutrukdo atrasti pinigus, priešingai Aitvarui, kuris yra pavydi dievybė[63]. Vienas iš šios rūšies pasakojimų kaip tik rodo žmogų, kuris savo draugu pasirenka šunį ir tuo būdu randa ir atkasa pinigus: jeigu jis būtų pasiėmęs su savimi pačią, komentuoja pasakotojas, būtų išėję visai kitaip.[64].

4. Pareitiniai pinigai

Savivaliaujanti jėga, pavydi ir antisocialinė dievybė, Aitvaras, nereikia užmiršti, yra drauge ir *pareitinių pinigų*[65] arba *pareičiokų*[66] valdovas: tai, žinoma, pinigai, kurie, vos išleisti, tučtuojau grįžta pas jų savininką, kurie kartais gali net atsivesti su savimi visus kitus pinigus, kurių kaimynystėje jie buvo atsidūrę[67]. Turint galvoje, kad pinigų cirkuliacija yra pagrįsta visų tyliai priimta fiducine sutartimi, galima įsivaizduoti, kokią betvarkę, kokį pasityčiojantį socialinės tvarkos, pagrįstos mainų principu, paneigimą sudaro Aitvaro įvedami pareitiniai pinigai.

Jeigu, norėdami suprasti šį fenomeną ir atsisakydami pasitenkinti paaiškinimu, kad tai „magiška operacija", bandysime įsivaizduoti pareitinių pinigų funkcionavimą kaip tam tikrą Aitvarui būdingą modus operandi, turėsime pastebėti, kad jų judėjimas priklauso nuo specialios Aitvaro *galios*, pagal kurią jis pajėgia nustatyti nenutraukiamą ryšį tarp savo pasirinktų kokio nors objekto ir kokio nors subjekto, nustatyti neatskiriamą tarp jų dviejų santykį tokios pat rūšies, kokį sutinkame *užkerėjimo* ar *ligos užmetimo* atvejais.[68]

Reikia pažymėti vieną iš Volterio nurodytų procedūrų kaip atsikratyti pareitiniais pinigais — nes, priešingai kaukams, kurie neša palaimą namams, žmonės labai dažnai susirūpinę, kaip atsikratyti aitvaru — pagal jį, „reikia juos atiduoti mažesne kaina kaip nominalinė, tada jie lieką pas tą, kuriam duoti“[69]. Prisiminus, kad *pareitiniai pinigai* yra fiducinės tvarkos neigimas, matome, kad ši tvarka gali būti atstatyta neigimu, atliktu skirtinga forma, tos pačios tvarkos: tvarkos neigimo paneigimas yra tos tvarkos teigimas.

Kita, šiai paraleli, procedūra yra bendresnio pobūdžio ir įeina į aitvaru atsikratymo technikų sąrašą: reikią pareitinį pinigą tris savaites iš eilės padėti ant kryžkelės, tai jis ir išnyks[70]; kartais užtenką jį padėti ten pat tik vieną kartą, bet jį „apšikti“[71] — tai forma, kuri tik padvigubina, sutvirtina palikimą kryžkelėje, nes ekskrementai, visiems žinoma, yra išvirkščia *aukso* forma.[72]

5. Keletas leksikinių duomenų

Nors *aitvaro* ar *aitivaro* etimologija ir laikoma nežinoma arba netikra,[73] nėra abejonės, kad tai sudėtinis žodis *aiti* + *varas*, kurio abu elementai, atskirai paimti, lengvai atpažįstami ir gali autonomiškai funkcionuoti. Daiktavardis *áitas* reiškia „nenuoramą“, „padaužą“, „Herumtreiber“[74] — matome, kad tai semantizmas, kuris atitinka, savo pasaulietiška prasme, ir paties *Aitvaro* būdo bruožams.

Keistesnė, iš pirmo žvilgsnio, atrodo veiksmažodžio *áitauti* (ar *aituoti*) reikšmė, nors jis, savaime aišku, gramatiškai išvestas iš daiktavardžio šaknies. *Áitauti*, pagal *L.K.Ž.*, reiškia:

(1) „Raminti, glostyti, maldyti“
Pvz.: „Eik tu tą vaiką nuáitauk, tegu ten nerėkia ant visų laukų. (Srj.)“

(2) „Papirkinėti, užglostinėti“
Pvz.: „Kol aitauna jį — neišduos policijai, o kai užpyks, tai ir išduos. (Rdm.)“

Prisiminę visus mūsų surinktus duomenis apie šios dievybės savivališką, pavydžią, kerštaujančią, nenumatomą elgseną, matome, kad abi pagrindinės žodžio *aitauti* reikšmės visiškai atitinka elgesio tipus, kurių laukiama iš žmonių, sueinančių į santykius su Aitvaru ir norinčių išlikti jo malonėje: turint galvoje jo ekscesyvų ir kaprizingą charakterį, reikia viską daryti, kad jį nuraminus, numaldžius; turint galvoje, kad jis yra iš esmės amoralus ir elgiasi vien pagal savo piktą ir kerštingą ūpą, norint prie jo prisitaikyti, reikią jį užglostinėti ir papirkinėti. Jeigu santykiai su kaukais pagrįsti teisingumo ir abipusio pasitikėjimo principais, tai Aitvaro atveju turime reikalo su gerai žinomu dievybių tipu, su kuriomis santykius galima palaikyti tiktai klastos, veidmainiavimo ir dirbtinio nuolankumo priemonėmis, leidžiančiomis pasiekti gerų rezultatų.[75] Nuo *Mitros*, dermės ir sutarčių prižiūrėtojo, tipo dievybių reikia griežtai atskirti *Varūnos* tipo dievybes — nepermaldaujamus, kerštingus, autokratiškus dievus.[76]

IV. AITVARAS ARBA KALTŪNAS

1. Aitvaras — kaltūnas

Nelauktai atsidengia nauja Aitvaro veiklos sfera, sužinojus, kad „Prūsų Lietuvoje tikima, kad aitvaras galįs ne tik visas gėrybes sunešti, bet ir žmogui galvos plaukus suvelti — kaltūną įvaryti“[77]. Šį faktą nustačius, tyrinėtojo žingeidumas tampa atlyginamas, kai jam pavyksta surasti, kad, nežiūrint didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* tylos, *kaltūnas*, šis skolinys iš slavų kalbų, tarnaująs pavadinti ligą, žinomą *Plica polonica* vardu, tėra tik pakaitalas, išstūmęs lietuvišką žodį *aitvaras* (dial.

átvaras), reiškiantį, pagal Ruhig, ir „der Alf" ir „Haarzotten, Mähre, Mahrzopf eines Menschen".[78]

2. Aitvaro įvaryta liga

Nors mūsų informacijos dar labai nepakankamos, bet jos jau leidžia teigti, kad ši aitvaro liga yra daug labiau komplikuota, negu apie ją sako mūsų ką tik cituoti autoriai: tai ne vien tik plaukų liga, jos veikla iš tiesų apgaubia visą organizmą. Priešingai, galima sakyti, kad kaltūnas yra *vidujinė liga*, lokalizuojama organizmo viduje, tuo tarpu kai *plaukų susivėlimas* yra tik vienas iš jos manifestacijos būdų, kai jinai, pagal savo raidos normalų procesą, nutaria eksteriorizuotis: „*Išėjo kaltūnas viršun* (arklio karčiai susisuko, susimazgė, ne tik susivėlė, susipynė), tai neapaks."[79] Žmonės atskiria net tris kaltūnų rūšis: „Kaltūnas yra trejopas — plaukų, nagų ir vidurių"[80], nors šis pastarasis patikslinimas ir ne visai teisingas.

Iš tikrųjų, bent pagal mūsų turimus duomenis, išorinės kaltūno manifestacijos yra trijų rūšių:

(1) Pats charakteringiausias yra, žinoma, *plaukų* kaltūnas: „kad tau kaltūnas plaukus suveltų!"[81], tariama, norint užtraukti nelaimę ant kito galvos.

(2) *Nagų* kaltūnas irgi baisi liga: „Nuo kaltūno nagų neišgydo"[82], bet jis įsimeta ir į *rankas*: „Tavo rankos kaltūnų pilnos (suskilę)."[83]

(3) Pagaliau, kaltūnas, „išeidamas viršun", paliečia *akis*: „Akys kaltūnuotos, nuo seniai nesveikos"[84], reikšmė, kurią papildo sekantis pavyzdys: „Tikras tu man kaltūnius, *akys tik žiba per plaukus*"[85].

Visa tai sudaro bendrą išorinių kaltūno-aitvaro manifestacijų visumą: pabandžius jas vizualizuoti ir nubrėžti jų globalinę konfigūraciją, gautume savo rūšies *medį su išsišakojimais*, kurių tiktai galūnės būtų ligos atžymėtos. Tačiau tai paaiškina V. J. Mansikka aprašytą procedūrą, kurios pagalba bandoma atpažinti, ar iš tiesų ligonis serga kaltūnu. Tam tikslui naudojamas būrimas su ištirpytu vašku, kuris liejamas į pilną vandens bliūdelį, laikomą virš ligonio galvos: „Wenn die auf solche Weise enstandene Wachsfigur *Verzweigungen* hat, so wird das als ein Zeichen dafür angesehen, dass es sich um Koltun handelt."[86] Reikia tad užregistruoti šią gaivališkos jėgos išsprogimą, visais kūno išsišakojimais išsiveržianti į jo galūnes, kaip vieną iš aitvaro pavidalų.

3. Aitvaro sudvigubėjimas

Bendrai paėmus, šitoks ligos suvokimas nėra specialus kaltūnui: ar tai būtų senoviškas *gumbas*, ar moderniškas *vėžys*, liga yra dažnai įsivaizduojama kaip gyva būtybė, įlindusi į žmogaus kūno vidų, graužianti vidurius, judanti, nusileidžianti ar norinti išeiti.[87] Kaltūno-aitvaro įvarymas ir yra tad, visų pirma, jo apsigyvenimas žmogaus organizme. Tai ir išaiškina mums iš pradžių keistu pasirodžiusį reiškinį — namų šeimininkės ligą aitvarą perint.[88]

Kitas, skirtingas tekstas, kuriame kalbama apie Rygoje pas vokietį nupirktą aitvarą, yra šia prasme dar aiškesnis. Aitvarą pardavęs, vokietis duoda patarimus, kaip su juo elgtis: „kaip parvažiuosi prie vartų, sėdėdamas ratuose, šaukk savo pačią, sakyk: ‚pati, o pati! aik *atkelk vartus, kad tau velns į širdį įlystų*!"[89]

Šis tekstas, patvirtindamas šeimininkės vyraujančią rolę, įdomus dar ir kitu požiūriu: jis aiškiai identifikuoja sodybą ir jos vartus su šeimininkės kūnu ir įlindimu į jos vidų, į jos širdį. Aitvaras, mat, įžengia į namus dvigubu pavidalu: kaip dievybė, jis įsitaiso sodyboje — svirne ar ant gryčios aukšto, kaip liga, jis apsigyvena šeimininkės širdyje. Šis sudvigubėjimo reiškinys irgi mūsų nestebina: *velnio apsėdimo*, pavyzdžiui, irgi kitaip negalima aiškinti, kaip, iš vienos pusės, velnio pasilikimu Velniu, o iš kitos, to paties velnio įlindimu į žmogaus kūną. Tai tam tikras *participatyvus santykis*, kurio pagalbos reikia šauktis, norint išaiškinti kad ir dabartinę Anglijos konstituciją: Anglijos karalienė yra suverenė nors jinai ir deleguoja beveik visą savo galią parlamentui, jos absoliuti galia nuo to nenukenčia, ji ir toliau lieka absoliuti Anglijos valdovė. Aitvaras tad lieka Aitvaru, nors jo emanacija — kaltūnas - aitvaras ir apsigyvena žmoguje.

4. Aitvaro žirgas

Aitvaras - kaltūnas, kurį mes šiandien neabejodami priskirtume prie „psichosomatinių" ligų, liečia beveik išimtinai tik žmones, tačiau žmonės ja dalinasi su viena iš gyvulių rūšių — arkliais. Nors išorinės kaltūno manifestacijos pas arklius tokios pat, kaip ir pas žmones, vis dėlto jų atveju pasirodo nauji, specifiniai elementai. Matėme, pavyzdžiui,[90] kad, tuo atveju, kai kaltūnas „neišeina viršun" karčių susivėlimo forma, sergantis arklys *apanka*. Prie *apakimo* reikia pridėti dar ir *apraišimą*,[91] kaip antrą būdą, leidžiantį atpažinti, kad kaltūnas atsisako išeiti iš arklio. Šios dvi kontramanifestacijos formos, rodančios, kad kaltūnas galutinai įsitaiso organizmo viduje, yra ypatingai reikšmingos. Mitologijoje dažnai sutinkamos tokios rūšies antifrastinės ekspresijos: savaime aišku, kad *aklas* žmogus yra iš tikrųjų *aiškiaregis* (arba, jei jo akys silpnos ar jei jis žabalas, tai jos turi ypatingą, triuškinančią galią), kad *luošas* žmogus pasižymi dideliu *greitumu* (arba galia magiškai persikelti į kitą vietą). Šią interpretaciją patvirtina konstatavimas, kad, priešingai negu žmonės, kuriuos kaltūnas susilpnina, *kaltūniniai arkliai* skaitomi ypatingai stipriais.[92]

Taigi, jei *velniai*, kurie normaliai įsivaizduojami žmogaus pavidalu, dažnai turi *silpnas akis*, jei jie dažnai yra *šlubi*, Aitvaras, nors ir priklausydamas tai pačiai dieviškajai genčiai, gali įsikūnyti į arklį, identifikuotis su gaivalingu žirgu.

Ši Aitvaro apsėsto žirgo figūra yra tuo labiau nelaukta, kad arklys, kaip mitiškoji būtybė, tikriausiai priklauso visai skirtingai sakralumo sferai, griežtoje opozicijoje su Aitvaru. Štai, pavyzdžiui, norint apsaugoti naudą nuo Aitvaro, duodamas toks patarimas: „paimk seną *arklio pasagą* ir prikalk ant pirkios slenksčio kapliukais oran",[93] t.y. greičiausiai tam, kad galėtų patogiau spardytis, gindamasis nuo užpuoliko. Šis paprotys nėra vieninteliu pavyzdžiu: norint kovoti su aitvaru, kuris gaidžio pavidale vemia grūdus į geldą, pastatytą šalia girnų, patariama „iš *arklio vuodegos ašutų* pasidaryti botagaitį ir. . . su botagaičiu plakti apie geldą ir per geldą".[94] Taigi, arklys yra pajėgus Aitvaro priešas: jei Aitvaras kartais įsikūnija į arklį, tai gali atsitikti tik išimtinai, po pergalingos kovos.

5. Aitvaras ir Apidėmė

5. - 1. *Aitvaras ir gaisras*

Arčiau susipažinę su Aitvaro būdu ir įvairiais jo apsireiškimais, galime dabar bandyti panagrinėti vieną labai konservatyvų tekstą, gerai išsaugojusį savo mitinius bruožus.[95] Tai atpasakojimas nelaimės, atsitikusios vienam ūkininkui, kuris, grįždamas namo, rado „po laukine grūše" „juodą, sulytą, drebantį nuo šalčio vištuką" ir, jo pasigailėjęs, parsinešė pas save. Vištukas netruko pasireikšti kaip *aitvaras*: jis ėmė nešti bulves, grūdus, pinigus. Ūkininkas, dievobaimingas žmogus, nežino, kaip „nog aitvaro atsikratyti". Tuo tarpu „žmonės matydavo, kaip naktij' *šviesus stulpas* už ūkininko trobos nusileisdavo ir pradėjo šnekėti, kad jis užlaiko velnią". Visa bendruomenė nutaria pagaliau, kad žmogus turi išsikraustyti iš namų, palikdamas juose aitvarą. Tada jis „pardavė viską, javus, gyvulius, be ko tik galėjo apsieiti, o pirko sau butinę už milios ir išsikraustė. Kada jau paskutinį vežimą kraustė ir nieko stuboj nebuvo, *uždegė triobas iš visų kampų:* sudegk, ledoke, o už *lauką* paskui savo pinigus gausiu".

Šis namų apleidimas ir paties uždegtas gaisras gali būti sugretintas su kitu etnografiniu faktu: žinome jau, kad lietuviai, Perkūnui uždegus namus, nebeatstatydavo jų toje pačioje vietoje, o kitur.[96] Iš kitų šaltinių taip pat žinome, kad iš tiesų namus uždega ne Perkūnas, kad jis tik muša savo seną priešą Aitvarą, kuris yra tikrasis gaisro kaltininkas.[97]

Mūsų tekste aprašyta situacija tam tikra prasme išvirkščia XVI amžiuje duotai religinei interpretacijai: vienu atveju, Aitvaras uždega namus, priversdamas juos apleisti, antru atveju — pats ūkininkas, kaimo bendruomenės patartas, nutaria juos apleisti ir padegti. Tačiau nesunku suprasti, kad, nors padegėjas abiem atvejais ir skirtingas, pagrindinė priežastis — Aitvaro buvimas namuose — abejuose atvejuose ta pati. Aitvaras yra ir gaisro ir gyvenvietės pakeitimo tikroji priežastis.

5. - 2. *Apidėmė — buvusios sodybos vieta*

Aišku, kad ūkininkas buvo naivus, įsivaizduodamas, kad jis galįs ugnyje pražudyti aitvarą. Ir iš tiesų, vos uždegus trobas ir įsėdus važiuoti, „gale vežimo juodas vištukas sparnus purto ir gieda:

Iš kampo no kampo
Deginkim stubą nog strampo.[98]
Iš če važiuosim toliau,
O dėl mūs bus geriau.

ir ūkininkas yra priverstas jį parsigabenti su savimi į savo naują gyvenvietę.

Įsigilinus į tekstą, galime jame pastebėti keistą, iš pažiūros nelogišką detalę — dviejų labai skirtingų rūpesčių sugretinimą viename sakinyje: po „sudegk, ledoke!“ seka „o už *lauką* paskui savo pinigus gausiu“. — Laukas, apie kurį eina reikalas, turi specialų pavadinimą, tai *apidėmė*, šiandien reiškiantį „žemės sklypą tarp dviejų sodybų“, „mažą laukelį tarp trobų“,[99] ir kuri, XVI ir XVII amžiaus juridiniuose, rusiškai ar lenkiškai rašytuose tekstuose, išlaiko savo lietuvišką formą — nes ja vadinama specifinė lietuviška realybė — paaiškinama, ją išverčiant ar komentuojant, kaip „buvusią sodybvietę“.[100]

5. - 3. *Deivė Apidėmė*

Tas pats žodis sutinkamas ir lietuviškų dievų sąraše, toje pačioje epochoje Lasiciaus sudarytame, kur *Apidome* yra trumpai apibūdinta, kaip „mutati domicilij deu(s)“, t.y. kaip „pakeistos gyvenvietės dievas“.[101] Darosi aišku, kad sodyba ir jai priklausąs žemės sklypelis, kurie, mūsų tekste, yra dėl Aitvaro kaltės apleidžiami ir padegami, vadinosi *apidėmė*, kad jie paliekami deivės *Apidėmės* globoje. Šios globos reikalingumas yra savaime suprantamas, ir ne tik dėl sentimentalinių priežasčių, kaip kad mano J. Jurginis,[102] bet ypač dėl religinių: šis apleistas sklypas — tai šeimos židinį globojusių dievybių buveinė, tai kartu ir protėvių buveinė, kurių negalima palikti be globos.[103]

Lasicius, trimis žodžiais apibūdinęs dieviškąsias *Apidėmės* funkcijas — kurias mes bandome patikslinti ir įteisinti — prideda dar papildomą sakinį, skirtą išaiškinti namų apleidimo priežastis: „nato cuiusuis generis, *vel coeco vel debili pullo*, actutum sedes mutantur."[104] Paaiškinimą, geriausiu atveju, galima laikyti eliptišku: *aklo* ar *luošo* gyvuliuko gimimas tegali būti tiktai ženklas, kurio pasėkoje keičiama gyvenvietė, o ne gilus tokio svarbaus sprendimo pagrindimas.

5. - 4. *Aitvaro pasirodymas*

Šio reiškinio palyginimas su arklių kaltūno manifestacijomis gali prisidėti prie jo supratimo: mes matėme, kad kaltūnas - aitvaras, atsisakydamas „išeiti" iš arklio organizmo, pasireiškia *apakimu* arba *apraišimu*. Tai leidžia mums bandyti palyginti tris jau aprašytų faktų serijas:

Nr.	Temos	Priežastis	Pasėka//Priežastis	Paseka
1	Aitvaras-ugnis	Aitvaras →	(gaisras) →	gyvenvietės pakeitimas
2	Aitvaras-kaltūnas	Aitvaras →	$\frac{\text{aklumas}}{\text{luošumas}}$ →	Y
3	Apidėmė	X →	$\frac{\text{aklumas}}{\text{luošumas}}$ →	gyvenvietės pakeitimas

Šios trys kauzalinės serijos yra paralelios ir turi, paėmus jas po dvi atskirai, bent vieną bendrą bruožą. Jeigu Aitvaras (serijos 1 ir 2) yra priežastis dviejų pasėkų, kartu ir gyvenvietės pakeitimo (serija 1) ir aklumo ir/ar luošumo (serija 2), ir jeigu abi šios pasėkos pasirodo drauge (serija 3), tai galima sakyti — laikant tai *tvirta hipoteze* —, kad šios abi pasėkos yra pasėkos vienos ir tos pačios priežasties — Aitvaro. Ir iš tiesų, nesunku prileisti, kad aklo ar luošo gyvuliuko — greičiausiai kumeliuko — gimimas gali ir turi būti laikomas nelaimės ženklu: šito nelaimės pranašo — Aitvaro apsigyvenimu sodyboje. O tai, iš savo pusės, verčia žmones atsisakyti nuo savo senosios gyvenvietės, paliekant ją vis dėlto deivės Apidėmės globoje.

V. AITVARAS IR KIRNIS

1. Aitvaras - paukštis

Mūsų bandoma įvairių aitvaro funkcijų ir apsireiškimų analizė, nors ir paryškindama įvairialypę jo figūrą, vis dėlto sukelia gal net daugiau naujų sunkumų, negu atneša patenkinamų išaiškinimų. Nors ir išryškinus dvi skirtingas Aitvaro — kaip kulinarinės kultūros valdovo ir kaip brangiųjų metalų valdovo — funkcijas, mums vistik nepavyko surasti joms du atskirus figūratyvinius atitikmenis: nors Aitvaro kaip paukščio pavidalas labai ryškus savo zoomorfine, realistine figūra ir griežtai skiriasi nuo Aitvaro — neaiškių kontūrų, su jokiu gyvūnu tiksliai nesutapdinamos „kirmino-šienkartės“ figūros, šiems dviems vaizdiniams neįmanoma, bent pagal mūsų turimus davinius, postuluoti dviejų skirtingų jų veiklos sferų. Aitvaro - kaltūno įvarytojo magiškoji veikla ir jo įvairūs pasireiškimai atidengia visai naujus, nenumatytus jo asmenybės aspektus, kuriuos eventualiai galima būtų suderinti su jokiam „natūralaus pasaulio“ pavidalui neatitinkančia orinės dievybės figūra: tačiau tai vistiek nieko bendro neturi sù Aitvaro - paukščio išvaizda. Galima tad pabandyti, nepretenduojant į jokį funkcijų padalinimą, įsivaizduoti *aitvarą - paukštį* kaip mitinę būtybę, skirtingą nuo gaivalinio *kosminio dievo - Aitvaro.*

2. Aitvaro - paukščio gyvenvietė

Esame jau pastebėję, kad toks aitvaras yra asocialus padaras, randamas už bendruomenės ribų, kur nors ant viešo kelio arba miške. Šios dvi atradimo vietos viena kitą tik papildo, nes keliai paprastai eina per miškus, skiriančius vienas nuo kitų žmonių gyvenvietes. Tačiau toks atradimo vietos nurodymas lieka vistik nedeterminuotas. Tik vienas — mūsų dėl mitinių bruožų gausumo išgirtas ir deivei *Apidėmei* išryškinti panaudotas — tekstas aiškiai precizuoja aitvaro atradimo vietą: jį ūkininkas, grįždamas namo, t.y. pareidamas *keliu,*[105] rado *po laukine grūšia.* Ši atradimo vieta darosi reikšminga, turint galvoje pasakojimo pabaigą: apmaldytas aitvaras pagaliau sutinka pasišalinti, su sąlyga, kad ūkininkas jį nuneš atgal į tą pačią vietą. Tasai „nunešė aitvarą po taj pače gruše po kuriaj rado, ir potam tas negrįžo daugiau pas jį“.

Tam, kuris bus linkęs patikėti šia įvykių versija, visų pirma kris į akis paralelizmas tarp mūsų aitvaro ir anksčiau aprašytų *kaukų-barstukų* miškinio gyvenimo: ir vienas ir kiti, prieš pasilikdami pas žmones, yra miško gyventojai, savo buveinę turį po medžiu — vienu atveju po šeivamedžiu, antru — po laukine grūšia. Skirtumai, žinoma, ryškūs: pirmuoju atveju žmonės maldauja °*Puškaitį*, kad jis jiems duotų kaukus, antruoju atveju — aitvaras pats klasta įsiprašo gyventi pas žmogų.

3. Dievas Kirnis

Konstatavus šiuos faktus, sekantis mitologo žingsnis — ieškoti tarp senųjų lietuviškų dievų tokio miške prisilaikančio dievo, kuris maždaug atitiktų °*Puškaičio* rolę. Jam į pagalbą ir vėl ateina Lasiciaus sudarytas dievų katalogas, kuriame vienintelis mūsų reikalavimus atitinkąs dievas būtų net du kartu paminėtas *Kirnis*, apie kurį sakoma, kad jis ,,globoja prie vienos, paežerėje stovinčios, tvirtovės augančias vyšnias. Norėdami jį permaldauti, jie papiautus gaidžius sumeta tarp vyšnių ir prismaigsto ten degančių vaškinių žvakių."[106]

Dievo *Kirnio* duota definicija susideda iš dviejų dalių:

(a) Pirmoje dalyje jis apibūdinamas kaip *vyšnių globėjas*;

(b) Antroje dalyje kondensuotai aprašomas jo garbinimo *ritualas*.

Paviršutinio žvilgsnio užtenka pamatyti, kad šios dvi definicijos dalys viena kitai prieštarauja: antroje dalyje aprašytas dievas priklauso tokiai dievų rūšiai, kuriuos reikia ,,permaldauti"; visiškai nesuprantama, kodėl reikėtų žmonėms kruvinų aukų ir, atrodo, komplikuotos liturgijos pagalba maldyti vyšnių globėją. Atvirkščiai, Aitvaras ar į jį panaši būtybė reikalauja permaldoma. Prisiminus paralelizmą su °*Puškaičiu*, gyvenančiu po šeivamedžiu, užteks laikinai iš pirmosios definicijos dalies pasilaikyti tiktai faktą, kad *Kirnis*, kaip ir **Puškaitis*, turi savo būstinę, surištą su kokiu nors miško medžiu. Kaip ir paprastai, pašalinių stebėtojų užrašytuose mitologiniuose tekstuose, funkcijų nustatymas yra mažiau patikimas, negu apeigų aprašymas.

Žvilgterėjus į su *Kirnio* kultu surištas apeigas, galima konstatuoti:

(a) kad jam aukojamos gyvos aukos *gaidžių* pavidale: o gaidys, kaip žinome, yra ne tik viena iš aitvaro apsireiškimo formų, bet ir jo gimdytojas;

(b) kad jo garbei deginamos *vaškinės žvakės*: tai visiškai atitinka aitvaro ugninei prigimčiai.

Taigi, antroji definicijos dalis atitinka „maldymą" reikalingam dievui, kuris — koks jo vardas bebūtų — eventualiai galėtų būti aitvarų-paukščių valdovu.

4. Etimologiniai sunkumai

Pirmoji definicijos dalis sukelia sunkumų ne tiek dėl to, kad *Kirnis* laikomas vyšnių globėju — tai Renesanso laikams būdingas stereotipas —, kiek dėl paties medžio - vyšnios pasirinkimo. Iš pirmo žvilgsnio tai net per gražu: žodis *kirnis* reiškia „kryklė vyšnia", „Prunus cerasus", o *kirnė* — „šunvyšnė beladona", „Atropa belladona."[107] Išeitų, kad dievas „Vyšnia" globoja vyšnias, o tai būtų maždaug tas pats, kaip kad, pavyzdžiui dievas *Liepa* globotų liepas.

Lietuvių kalbos žodyne randame ir kitą žodį *kirnis*, reiškiantį „klampynė, dumblynė,"[108] šalia jo parasinonimo *kirna*, „vieta, kur suvirtę medžiai, laužas, lūžtinė", pailiustruotą tokiu pavyzdžiu: „Paežerė tikros kirnos, kur medžių lūžtis, kur šatrynai sumesti, karklynai, kur pilna kerų, jaknų, kęsų"[109]; kitos *kirnos* formos —

tai *kerna*, *ker̃navė*, „klampynė“. Iš pirmo žvilgsnio, dievo *kirnis* etimologija labiau patikima, kai asmenvardis išvedamas iš vietovardžio: tai bendra, tiek žmonių, tiek, turbūt, ir dievų vardams nustatyti tinkanti taisyklė.

Jeigu *kirnis* — klampynių ir dumblynų dievas, tai jo santykiai su aitvaru dar labiau pasitvirtina: ne tik kad jo vardu vadinama vietovė atitinka labiausiai antikultūrinę erdvę, *žaltviska* — tai balose ir dumblynuose klajojanti ugnis; Rygoje nupirktas aitvaras, patikrinus, pasirodo esąs „*balinis kelmas* kąsniukas nedidutis kap liulka indėta gazieton,“[110] o vistik jis padega visus ūkio trobesius ir t.t.

Jei mūsų spėjimas teisingas, tai Lasicius, sąžiningas, bet lietuvių kalbos nemokąs informatorius, įrodė daugiau negu reikėjo: išsirašęs dievo *Kirnis* vardą ir norėdamas pasitikrinti jo prasmę, jis galėjo gauti tik labai paprastą atsakymą: *kirnis* — tai šunvyšnė, nes apie savo dievus lietuviai anais laikais nelabai mėgo svetimšaliams krikščionims pasakoti. Bet Lasiciui to užteko padaryti *Kirnį* vyšnių globėju.

Skaitytojas supras, kad šie mūsų svarstymai turi tikslą sugretinti mūsų nagrinėtą tekstą su Lasiciaus pastabomis apie *Kirnį*: nežiūrint didelio skaičiaus atitikmenų, vyšnios buvimas trukdo laukinei grūšiai pasireikšti.

5. Laukinė grūšia

Nereikia užmiršti, kad mūsų *juodas vištukas* buvo rastas po laukine grūšia, kur jis ir sugrįžo, pabuvojęs pas žmogų. *Grūšia* arba *kriaušė* nėra eilinis vaismedis ir, nors jos mitologinė reikšmė dar neaiški, jos svarba religinėje galvosenoje neabejotina. Pavyzdžiu galima duoti kad ir šią kalėdinę dainą, kurios motyvas nelauktai primena Lasiciaus aprašytą ritualą:

Viduje lauko *grūšelė* žydi
Alelium kalėda, grūšelė žydi

Tona grūšelėn *žvakelė dega*
Alelium kalėda. . .

Ai ir iškirto trys kibirkštėlės
Alelium. . .

Oi, ir pasdarė dideli dyvai
Alelium. . . [111]

Paminėtinos taip pat ir velykinės dainos, kuriose kalbama apie po grūšele nukritusią sidabro rasą, kurią mergelė surenka į šilko skarelę[112]; ir vienu ir kitu atveju, tai greičiausiai apeiginės kilmės giesmės, kurių išlikę fragmentai kol kas sunkiai duodasi interpretuojami.

Daug aiškesni yra stebuklinėse pasakose išsilaikę mitologiniai elementai. Štai, pavyzdžiui, kad ir pasaka apie *Juodus Ponus.*[113] Išėjęs darbo ieškoti žmogus apsinakvojo prie vienos šalia kelio augančios *kriaušės.* Kriaušelė, kuriai jis padėkojo už nakvynę, jam patarė darbo ieškoti pas *juodus ponus*, prašydama jų paklausti, ar ilgai ji neturėsianti vaisių. Po įvairių nuotykių, žmogus sugrįžta pas kriaušę, sužinojęs, kad vaisių ji susilauksianti, „kai bus *iškasti pinigai, kurie yra po (jos) šaknimis*". Žmogžudžiai užpuola žmogų, išsikasusį pinigus, ir išlupa jam akis (jokios priežasties nebuvimas kaip tik ir rodo mitinį šio fakto charakterį): atskridę ir ant kriaušės sutūpę paukščiai paaiškina, kad *po kriauše* auga žolelė, „kuria galima *sugrąžinti išluptas akis*."

Matome, kad po ta pačia kriauše, po kuria mūsų jau pažįstamas ūkininkas surado vištuką - aitvarą, antrasis laimės ieškotojas randa užkastus pinigus, kurių valdovu, kaip žinome, yra aitvaras; dar daugiau: po ta pačia kriauše auga išluptas akis grąžinančios žolelės — aitvaro ryšiai su *aklumu* mums taip pat žinomi.

Kita pasaka[114] porina apie tai, kaip žmogus surado savo laimę: nežinomo balso patartas, jis kasa duobę *pagal kriaušę* ir po atverstu akmeniu suranda *laimę* — gulinčio ir gardžiai miegančio žmogaus pavidale. Tasai duoda jam du *auksinu*, siųsdamas jį į turgų su nurodymu pirkti ir vėl parduoti pirmiausiai patiktą daiktą. Žmogus nusiperka *vištą*, kuri jam padeda *kiaušinį*, o už juos jis gauna „devynis mūrinius namus mieste“ ir „devynis tūkstančius“. Ponas, nupirkęs vištą, paaiškina, kad „ta *višta deda deimantinius kiaušinius*“.

Nors ir netiesioginiu būdu, *po kriauše* surandame visą eilę „aitvariškų“ elementų: ir auksinius pinigus, ir vištą - aitvarą, dedančią deimantinius kiaušinius. Brangiųjų metalų valdovas, aitvaras yra drauge, kaip ir kitose mitologijose, ir *brangakmenių valdovas.*

Taigi, laukinės grūšios tamprus ryšys su Aitvaru yra neabejotinas.

6. Aitvarų - paukščių valdovas

Šioms abiems pasakoms charakteringas aiškus pačios dievybės — ar ji pasireikštų „juodų ponų“ ar „nežinomo balso“ pavidaluose — atskyrimas nuo jos gyvenamos erdvės, kurioje randama ir laukinė grūšia, ir po ja užkasti pinigai, ir jos priedangoje sutinkamas vištukas ar deimantinius kiaušinius dedanti višta. Laukinė grūšia jokiu būdu nesutapdinama su pačia dievybe, lygiai kaip °*Puškaičio* negalima sutapdinti su šeivamedžiu. Tai vis stiprūs argumentai, rodantys, kad dievo *Kirnio* negalima sutapdinti su taip pat skambančio pavadinimo šunvyšnia.

Antroji bendra šių tekstų — bet drauge ir dainų fragmentų — ypatybė — tai palyginti gerų santykių tarp žmonių ir įvairių Aitvaro manifestacijų palaikymas. Atrodytų, kad pasakos bus išlaikę dar senesnį šių santykių įsivaizdavimą: dievybė, valdanti laukinę grūšią, yra greičiau palanki žmonėms ir savanoriškai daro jiems gera, o ne tik bloga. Suprantamas tad darosi ir *Kirniui* skiriamas kultas.

Antrojoje pasakoje *Aitvaras* atrodo kiek sumaišytaš su *Laima,*[115] bet drauge paaiškėja ir šio sumaišymo priežastys: vargšas, ieškodamas pagalbos, gali kreiptis į dviejų rūšių „laimes", arba į Mitros tipo *Laimą*, lokaliniais ryšiais surištą su *liepos* medžiu, arba į Varūnos tipo *Kirnį* (vieną iš Aitvaro dieviškų formų), surištą su laukine *grūšia*. Darosi tada suprantami ir dainos žodžiai apie laimę suradusį bernelį: „Prijojau liepą ir žalią grūšią."[116]

Išvadoje reikia pasakyti štai ką: aitvaro kaip paukščio lokalizacija miške, už kultūrinės erdvės ribų, po laukine grūšia, yra, pagal mus, mitologijos atstatymo rėmuose, *tvirta hipotezė*. Ar dievybė, kurios žinioje yra šis medis ir kurios valdžiai priklauso aitvarai - paukščiai gali būti identifikuojama su dievu *Kirniu* — klausimas lieka dar atviras, nors šiai tezei pagrįsti surinktas geras pluoštas argumentų. Mums atrodo, kad tik šiuo būdu galima *Kirniui* suteikti ir aiškesnes funkcijas ir išsiaiškinti jo kulto aprašymo prasmę.

VI. AITVARAS — KOSMINĖ DIEVYBĖ

1. Etimologinis aitvaro semantizmas

Klaidinga būtų manyti, kad *Kirnio* intronizacija aitvarų - paukščių valdovu padarytų iš jo autonominį dievą, nieko bendro neturintį su Aitvaru ir kitomis jo manifestacijomis: mitologijose dažnai sutinkamos vyresniojo rango dievybės, kurioms yra suorganizuoti atskiri kultai arba kurios garbinamos įvairiais, skirtingais vardais. *Kirnio* kultas kaip tik ir galėtų būti aiškinamas, kaip tam tikra mediacijos instancija, leidžianti žmonėms susisiekti su kosminėmis, žmonija nesirūpinančiomis jėgomis, kaip instancija, kurios pagalba būtų galima suvokti, kokiu būdu, gaivališkais, stichiniais bruožais apibūdinamas Aitvaras galėjo, religinės degradacijos epochoje, tapti kaukų rango turtų teikėju.

Nes Aitvaro charakterio bruožai, kuriuos mes bandėme progresyviai išryškinti šiame rašinyje, pasikartoja ir etimologinėje jo vardo analizėje. K. Būga[117] yra surinkęs apie kamieną *-var-* (kuris yra antrasis sudėtinio žodžio *aiti-varas* elementas) gausią ne tik indoeuropietišką, bet net ir baltišką žodžio šeimą. Šiuo pastaruoju atveju galima K. Būgos nurodytas pagrindines žodžio reikšmes sugrupuoti sekančiu būdu:

(1) dvi sememos, išreiškiančios *procesus*:
  (a) *var-yti*
  (b) *vir-ti*

Pirmoji reikšmė — tai rotatyvinio judesio, vykstančio vietoje (cf. „varyti samagoną") arba su pasinešimu į priekį (cf. „varyti vagą"; „įvaryti kaltūną") aprašymas; antroji reikšmė — tai to paties judesio (cf. „versmė"), su jį lydinčiu šilimo procesu (cf. „virti košę") denotacija.

(2) viena semema, reiškianti to *proceso veiksnį* (cf. latv. *vara, vare* „galia“, „jėga“)

(3) viena semema, reiškianti to *proceso rezultatą* (cf. *varis* „metalas“).

Pažvelgus į negausius sudėtinius žodžius, kurių antrasis elementas yra *-var*-as, galima tiksliau išsiaiškinti *aitvaro* reikšmę:

(1) Palyginę *aiti-varą* su *aki-varu*, kuriuose *-var-as* reiškia *galią*, kaip proceso veiksnį, pastebime šiuos skirtumus:

aiti-varas	aki-varas
centrifuginė jėga	centripetinė jėga
eksteriorizuojanti (į išorę nukreipta) jėga	interiorizuojanti (į save traukianti) jėga

(2) Priešpastatę *aiti-varas* vs.
geivaras „nusibaigęs, leisgyvis žmogus“
klivaras „sukleręs, suvargęs žmogus“
liovaras „apsileidęs, nerangus žmogus,“[118]

randame jau minėtą opoziciją tarp proceso veiksnio ir proceso rezultato, su tuo skirtumu tiktai, kad *varis* yra pozityvus rezultatas, o *geivaras* ar *liovaras* — neigiami to proceso rezultatai (kaip neigiamas „rezultatas“ yra serganti šeimininkė). To rezultato teigiamas ar neigiamas vertinimas priklauso nuo pirmojo sudėtinio žodžio elemento.

2. Aitvaras ir Vėjas

Pirmasis sudėtinio žodžio elementas *-ait-as* mums jau žinomas: jis reiškia „padaužą, nenuoramą“. Užtat ir prie antrojo elemento globalinės prasmės, suprantamos kaip „rotatyvinė, centrifuginė, į priekį besiveržianti jėga“, reikia dar pridėti „nuolatinio, netvarkingo judrumo“ komponentus. Toks maždaug būtų mūsų Aitvaro dvasinis portretas.

Turint galvoje, kad tai orinė dievybė, jos palyginimas su *viesulu* savaime peršasi, tuo labiau, kad stereotipiniuose posakiuose *aitais nueiti*, *aitų keliais nueiti*, „niekais išvirsti,“[119] *aitas* lengvai pakeičiamas žodžiu *vėjas*. Mat, *viesulas* irgi turi savo „kelią“: „jei žmogui į kelia viesula pareina, tai prie jo gali velniukas pristoti,“[120] nes viesulo sukimasis tai ne kas kita, kaip smulkių vėjinių dievybių, bendrai vadinamų *velniukais*, bet turinčių ir kitą — *puščių*[121] vardą, *svodba*[122] arba *veselia*,[123] o jų viršininkas — *vėjas* įsivaizduojamas paprastai žmogaus pavidalu, kaip „senas diedas“, [124] „*storlūpis*“,[125] kuris vienu mažu savo ilgo ūso pakėlimu nuo trobesių stogus nupučiąs.[126]

Nors šis antropomorfinis jo pavidalas neleidžia *Vėjo* identifikuoti su Aitvaru, bet tai netrukdo mums ieškoti jiems bendrų bruožų jų giminystei nustatyti. Vienas iš tokių bruožų — tai jų abiejų neigiamas nusistatymas *peilio* atžvilgiu. Prisimename, kad kaltūnuoto arklio karčius reikia kirsti akmeniu, o ne peiliu, nes tada arklys apanka arba apraišta. *Vėją* gi galima nudobti — arba bent sužeisti — tik sviedžiant į jį peiliu: vieną kartą žmogus, sviedęs į viesulą peiliu, pataikė į „veselijos“ svotą,[127] kitą kartą, kluone rugius vėtydamas ir, vėjo trukdomas, sviedęs peiliu per duris, radęs „aplašintą krauju žemę“, o sekdamas pagal kraujo lašus, radęs girioje sergantį seną diedą, kurio veidas buvęs „didžiai peiliu pervertas“.[128] Tiek *Vėjas*, tiek ir *Aitvaras* atrodo tad priklausą tam tikrai, specifinei dieviškosios kultūros sferai, nusistačiusiai prieš peilio, kaip kovos ginklo, vartojimą: šia prasme jiedu sugretintini su *Velniu*, kurio didžiausias nusikaltimas — peilio iš Perkūno pavogimas.

Galima būtų ir daugiau Vėjui ir Aitvarui bendrų bruožų surasti, bet tai jau sukeltų įvairialypią problematiką, reikalaujančią atskiros studijos, skirtos dievui *Vėjui* (sanskritiškai *Vāja*) arba *Vėjopačiui*[129] pažinti. Užteks tik paminėti, kad, šalia savo antropomorfinės figūros, *Vėjas*, tas „Aeolus Žmudzki", gyvenantis „diebesise ant ora", turi ir kitą, tur būt, senesnį pavidalą: jis įsivaizduojamas kaip „dungaus zwieris", kuris „isz panagiu, isz nagun, isz pirsztu gałun leid wieji."[130] Šis dangaus žvėries pavidalo *Vėjas* to paties informatoriaus sugretinamas savo keliu su *Gavėnu*, apie kurį sakoma, kad „Gaweanas pejli gałąd, wieja ejn isz panagiun"[131]: štai ir vėl siūlosi palyginimas šio iš panagių einančio vėjo su aitvaro kaltūnuotais nagais.

3. Aitvaras ir Perkūnas

Šis *Vėjo* įvedimas į *Aitvaro* problematiką nėra atsitiktinė ekskursija po erdvę tarp dangaus ir žemės, o noras išryškinti autonomišką sakralumo planą, kuriame prasmingos atrodytų ir Aitvaro specifinė galia, ir jo veikla, ir jo figūra. Ta prasme įvedimas *Vėjo*, pasireiškiančio dangaus žvėries pavidalu, padeda suprasti, kad Aitvaro nerealistiška, pusiau zoomorfinė, pusiau gaivališkai kosminė išvaizda nėra kokia nors išimtis lietuviškų dievybių įsivaizdavime, kad, atvirkščiai, Aitvaras turi atitikmenų, kad jis nėra vienišas lietuviškame dievų pasaulyje.

Klaidinga būtų manyti, iš kitos pusės, kad dievų pagrindinė veikla, kad jų pagrindinė pareiga būtų rūpintis žmonėmis. Jie turi pakankamai ir savo rūpesčių, veda savo gyvenimą, draugaujasi ir pykstasi tarpusavyje, veda nesibaigiančias kovas, tuo iliustruodami pasaulio istoriją. Mums teko, pavyzdžiui, jau turėti reikaló su *Perkūno* vedama kova prieš *Aitvarą*, nors ir nelabai suprantant tos kovos priežastis. Tuo įdomiau dabar pabrėžti, kad Perkūnas kovoja ne tik su *Aitvaru*, bet ir su *Vėju*: griežti nurodymai, pagal kuriuos, Perkūnui griaudžiant, reikia vengti „ciongo,"[132] reikia nebėgti, idant nesukėlus vėjo,[133] rodo, kad žmonės puikiai nusimano apie šią kovą. Sinkretistinis aiškinimas, kad vyksta vien tik amžina kova tarp *Perkūno* ir *Velnio* yra, kaip matome, dieviškojo pasaulio istorijos suprastinimas.

Iš kitos pusės, suvereniniai dievai — arba bent į dalinį, regionalinį suverenumą pretenduoją dievai — turi ne tik hierarchines, užimamo rango išlaikymo arba naujų valdžios sferų išsikovojimo problemas, bet ir viso kosmoso ir jo elementų valdymo problemas. Štai, pavyzdžiui, kad ir *Vėjas*: žinoma, laisvalaikiu jis gali nupūsdinėti stogus, išgriauti sodybas, atėjus laikui — kelti „svodbas"; bet *Vėjo brolis*, kuriam galva taip plyšta nuo skausmo, kad jis net ją turi sukaustytą „geležiniais lankais",[134] — jei jis pradėtų pūsti, tai ne tik pats numirtų, bet „wys ką iszlaužitu, ne twertu ni žole, ni medis."[135] Matome, kokia *besaikė jėga*, grasinanti kosmine katastrofa, slepiasi šiuose Perkūno persekiojamuose dievuose. Tuo tarpu *Vėjas* savo ruožtu veda atskirą kovą su *Marių karaliumi*[136]: jo išpūsti marių vandenys grįždami net prigirdo jo tris sūnus.[137]

Tik šitokiame kosminės kovos kontekste galima bandyti suprasti ir *Perkūno* kovą su *Aitvaru*: „Perkūnas vijo aitvarą. Aitvaras kavojos, veik lindo į kalnus, veik slėpėsi vandenyse, ežeruose. Perkūnas jį vijo, apvertė kalnus bei mušė savo syla į vandenį, aitvarą užmušt norėdamas. Perkūnas jam metė žemę prieš, jį nuslopyt norėdamas. . . Kur Perkūnas žemę griebė, radosi ežerai, duobės. Aitvaras spjovė vandenį, pripildė tuomi duobes. Kur Perkūnas drėbė žeme, ten stojosi kalnai."[138]

Šį aprašymą galima papildyti kitu, panašiu tekstu: „Tai užėjo tokia *vėtra*, jog ji vandenį bei žemę podraug su savim nešė. Tai sakoma Perkūnas aitvarą vijosi. Jis vis rijo bei spjovė, kur tropijo vandenį arba žemę, vislab drauge ėmė, ir vėl kitoj vietoj pylė bei krėtė."[139]

Matome, visų pirma, kad šiuose tekstuose aprašyta *vėtra* — tai nebe *viesulas* — *Vėjo* vedama „velniukų veselija", — o kosminė kova tarp dviejų, savo jėgomis palyginamų dievų: nors *Aitvaras* ir yra *Perkūno* vejamas ir laikinai nugalimas, bet jisai jam toli gražu nepasiduoda, ir kovai lemta tęstis per amžius. Matome taip pat, kad tai dviejų dangiškų - orinių būtybių kova žemėje, naudojant, kaip ginklus, žemę kaip pasaulį sudarančius elementus: „žemę" ir „vandenį". Šiedu elementai yra ne tik kovos ginklai, jų pagalba kovos metu formuojamas žemės reljefas — padaromi kalnai ir ežerai. Jų kova tad yra, tam tikra prasme, pirmapradis chaosas — *vėtra*, kurios pasėkoje išryškėja žemės — pasaulio kontūrai. Logišku keliu, tik šios kovos pasėkoje Perkūnas galės apvaisinti žemę - Žemyną, kuri apsidengs „žolynų" rūbu.

Aitvaro vieta lietuviškų dievų pasaulyje pamažu išryškėja: jis priklauso anai pirmajai, pirmapradei dievų kartai — dievų, įsivaizduojamų milžinų, baisenybių ir dangaus žvėrių pavidaluose, kurių nugalėjimas leido susikurti pirmajai pasaulio tvarkai.

[1] Žr. Pirmoji dalis: *Kaukai*, I - 1. (*Metmenys*, Nr. 24).

[2] J. Bretkūnas, *Postilla*, II, 101 cituojama LKŽ.

[3] Gaigalat, Die Wolfenbütteler Litauische Postillenschrift aus dem Jahre 1575, in *Mitt. der lit. Liter. Gesellschaft*, V, 4,.149-150, cituojamas in J. Basanavičius, *Rinktiniai raštai*. 360.

[4] Cf. tarp daugelio kitų, J. Basanavičius, *Liet. pas. yvairios*, IV, 77.

[5] „Ot, — sako, — aitvaras! Visur nusdavė: ir obuoliuosna, ir daržuosna!“, LTR 3796(69), cituojama in J. Vėlius, *Senųjų tikėjimų liekanos*, in *Dieveniškės*, 281; tai kraštas, kur aitvaras ir kaukai jau galutinai išnykę, iš dalies pakeisti velnio manifestacijomis.

[6] *LKŽ: Laimykas* s.m. Gdž. „aitvaras“.

[7] *LKŽ: Aitvoras* C17, 3„Slopinanti dvasia, slogutis“ Cf. taip pat Nesselmanną in K. Būga, III, 339. *Slogutis* yra dažniausiai moteriškosios giminės būtybė, bet ir vyriškoji lytis kartais įmanoma.

[8] Žr. infra, IV - 1.

[9] N. Vėlius, *Etiudas apie Šaukšteliškių pasakorių Balį Ilgevičių* in *Dubingiai*, 292.

[10] Žr. Pirmoji Dalis: *Kaukai*, I - 6 - 1.

[11] J. Vėlius, *ibid.*

[12] M. Mažvydas, *Catechismusa prasty szadei* lotyniškoji įžanga, cituota in J. Basanavičius, Rr., 1970, 359 - 360.

[13] Praetorius, *Deliciae prussicae*, ed. W. Pierson, 1871, psl. 26, in J. Basanavičius, *Rr*, 361.

[14] Žr. supra, Pirmoji Dalis, *Kaukai*, I - 4.

[15] „Pas vieną ūkininką kasdien kepdavo *pautienę*, o niekas negaudavo valgyti anos (nes ją nešdavo aitvarui)“. J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, 328; cf. taip pat *Liet. taut.*, IV, 529 - 530, in *LKŽ* (Sl.), *aitivaras*.

[16] Žr. J. Basanavičius, *Rr*, 358 - 378; J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, II, 151.

[17] Aitvaro, pinigų teikėjo, problema bus nagrinėjama atskirai. Žr. infra, II - 2.

[18] *LKŽ* (grk.) str. *aitvaras*.

[19] *LKŽ* (Sl.) str. *aitvaras*. Negalima slėpti mūsų interpretacijai atsirandančios kliūties dėl to, kad folkloriniai tekstai dažnai kalba apie Aitvaro teikiamus *grūdus*; tačiau nereikia užmiršti, kad *grū-*

dai yra jau buvę kontakte su šildymu kūlimo metu. Be to, patys būdingiausi pasakojimai, liečiantys grūdų teikimą, kalba apie tai *malimo* — t.y. jų transformacijos, šilumai padedant, į *miltus* — momentu (aitvaras pila grūdus į geldą pastatytą šalia girnų). J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, 327; pagaliau, kai kurie tekstai precizuoja, kad reikalas eina apie *džiovintus grūdus* (id., *ibid.*).

[20] *LKŽ* (Sl.) str. *aitivaras*: galima čia pat dar pridėti *taukus* (*LKŽ* [Ms.] str. *kaukas*), kurie, kaip ir *miltai*, išgaunami sugrūdimo būdu.

[21] *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 398 - 9.

[22] „nusileidžia aitvaras ir pradeda *vemti* į klėtį pinigų arba varškės". *LKŽ* (Grk.). Cf. taip pat svečius, kurie atsisako gerti „velnio privemtą alų". *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 398 - 9.

[23] Cf. pastaba 2; cf. taip pat Pirmoji Dalis: *Kaukai*, I-1.

[24] Cf. *Die Wolfenbutteler, ibid.*, 360, pagal kurią lietuviai tikėję „ing szemepuszius, Eitwarius, kaukus. . .".

[25] Šitaip Aitvarą apibūdina Jn Vo^{2}842 (Kp.) in K. Būga, III, 339.

[26] „Kur mėlynai raudonas, tai *piniginis*, o kur šviesiai kaip ir su gelsvu, tai grūdinis arba pieninis (aitvaras)". LTR (Kp.) in *LKŽ*. Cf. taip pat „Prūsuos vienas ponas parduodavo ir piniginius aitvarus", *LKŽ* (Grš.).

[27] „Kaukas tik naudą, . . tam prieš *pūkys* — pinigus neša". J. Basanavičius, *Rr*, 367 (informatorius A. Bruožis, 1907 m., nuo Klaipėdos). Pagal 1849 m. pateiktus duomenis, *pūkio* vardas charakteringas Klaipėdos sričiai (J. Basanavičius, *Rr*, 366). Greičiausiai tai bus skolinys iš vokiečių kl. žodžio *Puck* (J. Balys), nors ir kontaminuotas liet. *pūko*, primenančio aitvaro kaip paukščio figūrą.

[28] *LKŽ* (Rom.).

[29] *LKŽ* (J.).

[30] *Liet. kl. tarmės* (Rudiškiai), 215.

[31] M. Valančius cituojamas *LKŽ*.

[32] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, IV, 76 - 7.

[33] „Šviesus gumbulas pasikėlė nuo žemės (kai „degė pinigai") *LKŽ*(P.). Cf. taip pat: „Mano moja matė degančius (užkastus) piningus" *LKŽ* (Lnkv).

[34] *LKŽ* (Lnkv.).

[35] „Aitvarą Žagariečiuose vadina *Švitelis*, Gruzdėčiuose šviesą, palei žemę ainančią, vadina *žaltvikša*, pas mus (Trumpaičiuose) rodos asmi girdėjęs *žaltviska*. Iš Gruzdėčių J. Staponaitis, iš sod. Račių, sakė, kad vis tas pats: tiek *aitvaras*, tiek *švitelis*; tiek *žaltvikša* (Sl.)" J. Basanavičius, *Liet. pas.*, I, 129. Cf. K. Būga, I, 221, kuris duoda *žaltvikslas* (Ivinskis, 1861) iš *žaltvykšlė* (Mielcke) prasme „der Irrlicht".

[36] Žr. J. Basanavičius, *Rr*, 369, 358 - 78.

[37] J. Basanavičius, *Rr*, 369; cf. Pirmoji Dalis: *Kaukai*, I - 6-2.

[38] Žr. infra, III - 1.

[39] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, II, 181 - 2 (informatorius K. Būga).

[40] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, 127, 129, 130 (keturios versijos). Reikia pažymėti, kad aitvaro reakcija yra skirtinga šiais dviem atvejais: jis žiauriai reaguoja į „subinės parodymą", tuo tarpu kai marškinių praplėšimas išprovokuoja aitvaro sustojimą ir patarnavimų pasiūlymą (nors aitvaras nenustoja dėl to būti piktas).

[41] Dvi versijos baudžia *niežų* apleidimu, trečioji juos pakeičia *utelėmis*, o ketvirtoji kalba apie *apdeginimą*.

[42] J. Basanavičius, *Rr*, 372.

[43] Cf. Aitvaro kerštą: į pečių įmestas *balinio kelmelio* formoje, aitvaras ne tik nesusijungia su židinio ugnimi, bet atvirkščiai, visa liepsna iššoka iš pečiaus ir iš karto padega visus trobesius (*Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 397-8).

[44] Praetorius in *Mannhardt*, 536, in *Taut. darb.*, III, 205.

[45] Žr. infra VI - 3.

[46] „Aitvarai, sako, esą velniai, bet juos galima matyti tik paukščių paveiksle (Kalvarija)." J. Basanavičius, *Liet. pas.*, II, 130.

[47] Žr. supra, Pirmoji Dalis: *Kaukai*, I - 1.

[48] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, IV, 78.

[49] Id., *ibid.*, III, 326.

[50] Id., *ibid.*, II, 130.

[51] Id., *ibid.*, II, 134.

[52] Id., *ibid.*, III, 328.

[53] *Stebuklinga paukštytė* in *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 1969, 362. Cf. taip pat dvi panašias versijas in J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, kalba eina apie miško paukštį, kuris, išvirtas ir

suvalgytas, kiekvieną naktį po valgiusiojo pagalve palieka tam tikrą kiekį auksinių pinigų.

[54] J. Basanavičius, *Liet. pas.*, II, 130 - 135.

[55] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, 326 - 7.

[56] *Liet. taut.*, IV, 529 - 530; kiti tekstai kalba apie 9 ar 12 metų (cf. J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, II, 181.) Tai vis magiški skaičiai.

[57] Cf. tarp kitų, *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 397 - 8.

[58] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, 274.

[59] J. Basanavičius, *Rr.*, 373. Nors Wekenstaedto liudymai yra dažnai įtartini, jo nurodymai, liečiantys *kelią*, pasitvirtina, palyginus juos su kitais tekstais, kalbančiais apie aitvaro atsikratymą ant *kryžkelės*.

[60] J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, 326-7.

[61] Žr. A. J. Greimas, *Un problème de sémiotique narrative: les objets de de valeur* in *Sémiotiques textuelles*, specialus *Langages* numeris, 1973, XXXI.

[62] Žr. supra, II - 3.

[63] *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 396.

[64] *Ibid.*

[65] Volteris in J. Basanavičius, *Rr*, 371 ir *LKŽ*.

[66] *LKŽ* (Bs. *Mt.* I, 10).

[67] Jie kitaip dar vadinami „karmazinskas pinigas". Užtenka padėti jį į banką, kad jis „išsivestų visą banką". Patogus būdas, pakeičiantis mūsų laikais praktikuojamus *hold-up*'us. *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 1969, 390.

[68] Mums, deja, trūksta išsamios studijos, nagrinėjančios visai skirtingas *būrimo* ir *kerėjimo* operacijas. Apie *ligos užmetimą* žr. infra, IV-1-2-3.

[69] Volteris in J. Basanavičius, *Rr*, 371.

[70] J. Basanavičius, *Liet. pas.*, II, 134.

[71] Id., *ibid.*

[72] Savivaldybės tarnautojas, kuris, man vaiku esant, Kupiškyje rūpinosi išmatų kuopimu ir išvežimu, buvo vadinamas „auksavežiu".

[73] E. Fraenkel in *Archiv für slavische Philologie* (1951) XXI, 1, 140 - 150.

[74] *LKŽ*; cf. K. Būga, II, 99, kuris *aite* atpažįsta antrąjį elementą dieviškojo antroponymo *Gardoayts = Gard + aitas*; cf. K.

Būga, III, 336, kuris duoda papildomų pavyzdžių: „Kur tu tokį *aitą* prisiprašysi į (un) darbą".

[75] Cf. „Nuaitavau krosnį (nutaikiau iškūrenti), tai ir pyragai iškepė". *LKŽ* (Lš.).

[76] Cf., pavyzdžiui, indų dievybę, kuri, dėl savo žiaurumo, vadinama *Kali Švelnioji*.

[77] J. Basanavičius, *Rr*, 358. *LKŽ*, cituodamas N ir K, duoda pavyzdį: „Aitvaras jo plaukus sužindo, suvėlė".

[78] K. Būga, III, 339 (R II, 187, 250). Ši polisemija yra paliudyta ir Nesselmanno, pagal kurį *aitvaras* yra, iš vienos pusės, „der Alp, der fliegende Drache, der nach dem Volksglauben Schätze bringt" ir, iš kitos, „den Pferden die Haare zusammendreht, usw. (nicht der Maar, der die Schlafenden druckt)", *ibid.*

[79] *LKŽ* (Lp.).

[80] *LKŽ* (Ss.).

[81] *LKŽ* (Arm.). Reikia atžymėti labai ryškią šiame sakinyje *Kaltūno* personifikaciją; cf. „Kaltūnvėlė vyrams plaukus suveldavo" *LKŽ* (Vl.).

[82] *LKŽ* (Dplš.).

[83] *LKŽ* (Rk.).

[84] *LKŽ* (Zp.).

[85] *LKŽ* (Kpsl.).

[86] *Litauische Zaubersprache*, Helsinki, Suomulainen Tiedeakatemia, 1929, psl. 92.

[87] Cf. V. J. Mansikka, *op. cit.*, passim.

[88] Žr. supra, III - 2.

[89] J. Basanavičius, *Liet. pas.*, I, 128.

[90] Žr. supra, IV - 2.

[91] „Kad arklys kaltūnus tur, reik juos su akmeniu nukirsti; kad su peiliu nupiausi, arklys ar *apjanka*, ar *apraišta*", Taut. darb., (Mažoji Lietuva), III, 9.

[92] *LKŽ* (Kltn.).

[93] *Liet. taut.*, IV, 539.

[94] J. Basanavičius,*Liet. pas. yv.*, III, 327.

[95] Tai G. Ginken užregistruotas ir jo *Žyvaia Starina*, 1894 m. paskelbtas pasakojimas, perspausdintas in J. Basanavičius, *Liet. pas. yv.*, III, 326 - 7.

[96] *Taut. darb.*, III, 194 - 5.

[97] Žr. supra, II - 3.

[98] *Strampas* reiškia „pagalys" (*L.D.K.Ž.*). Atrodo, kad šiuo žodžiu ironiškai vadinamas *aitvaras*.

[99] *L.K.Ž.*

[100] J. Jurginis cituoja K. Jablonskis, *Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje* in *Kult. barai*, 1970, 4, 59 - 60.

[101] *De Diis Samagitarum*, 41, o ne kaip „buveinės pakeitimo dievas" (psl. 20), dėl blogo vertimo atsidūręs lietuviškame tekste.

[102] J. Jurginis, *ibid.*, 60.

[103] *apidėmės* sf. pl. reiškia „kapai, kapinės" LKŽ; cf. *kaukai* - mirusiųjų dvasios, Pirmoji Dalis, III-3-4.

[104] *Ibid.*

[105] „Kodėl aš tos bestijos nepalikau ant *kelio*", — apgailestauja žmogus (*Ibid*).

[106] *De Diis Samagitarum*, 19. Kitoje vietoje (psl. 21) sakoma tiktai, kad jis garbinamas Plateliuose.

[107] *LKŽ.*

[108] *LKŽ* (G. 91)

[109] *LKŽ* (J.)

[110] *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, 397 - 8.

[111] LTR 1434(2) in *Merkinė*, 306-7.

[112] *Liet. taut.*, II (Velykinės dainos).

[113] *Liet. taut.*, III, 544-7.

[114] *Liet. taut.*, III, 551 - 2.

[115] Žr. supra, I - 2.

[116] LKŽ (Užp.).

[117] K. Būga, I, 135.

[118] *LKŽ.*

[119] *LKŽ.*

[120] J. Basanavičius, *Liet. pas.*, I, 28.

[121] Id., *ibid.*, II, 135.

[122] „Viesulai sukantis, velniukai svodbą kelia". J. Basanavičius, *Liet. pas.* I, 28.

[123] *Taut. darb.*, IV, 301 - 2.

[124] *Liet. taut.*, IV, 585 - 6.

[125] *Ibid.*, IV, 582.

[126] *Ibid.*, IV, 583.

[127] *Ibid.*, IV, 301 - 2.

[128] *Ibid.*, IV, 585 - 6.

[129] Praetorius, *Deliciae Prussicae*, ed. Pierson, Berlin, 1871, psl. 27 in K. Būga, I, 148.

[130] Kossarzewski, *Lituanica* in *Taut. darb.*, III, 137.

[131] Id., *ibid.*, 145.

[132] *Taut. darb.*, III, 185 - 6.

[133] *Ibid.*

[134] *Liet. taut.*, IV, 384 - 6.

[135] Kosserzewski, *Lituanica* in *Taut. darb.*, III, 135; *Vėjo brolis* čia, kiek kitaip atvaizduotas, sutapdinamas su *šiaurės Vėju.*

[136] *Liet. taut.*, III, 230 - 2.

[137] *Liet. taut.*, IV, 586.

[138] LTA 982(59) in *Taut. darb.*, VI, 113 - 114 (tekstas užregistruotas Prūsų Lietuvoje, Ragainės apyl.; J. Balio studija).

[139] Id., *ibid.*, psl. 113.

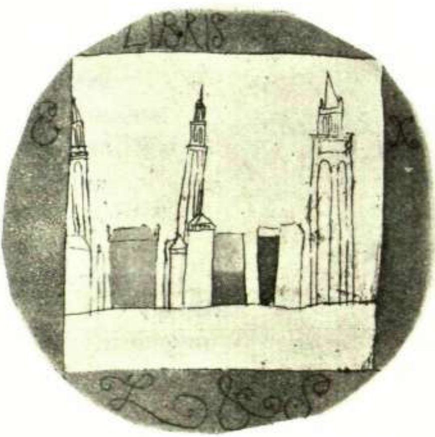

DEBESYS

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

sapnuoja
muzikali
muzikalius
debesis
neįmanoma
Yoko Ono
veidas slepia
vakarykštę
pasaką
išauga kalnais
debesys ir
veidas
Mr. Moonshine
lankosi žemėj
kiekvieną naktį
maudosi lagūnoj
vaiskūs upeliai
giliai
giliai žemėj
sapnuoja
lekiančius
saulėtus
debesis

ORANŽINIAI PAUKŠČIAI

nutolusiam laike
neprieitam
auginu juniperų
tiesus kaip šiandiena
lūžtančios valandos ir
jūros paukščių
                    lygina
milijonai metų
uolos užsimiršimui
                              pėdose
tingaus įkaitusio žemyno
užlieja
          užverčia
                    sudegina
                    įsibėgėjimus

dar nepažįstami kaip tolumos
sparnais paliesdami
besistiebiantį
kovo mėnesį
jie leidžiasi
oranžiniu dangum
platėjančion
žaluma skambančion
žemėn
jie kaip daina
tik šiandien išgirsta

buvo pasimetęs mano
oranžinis paukštis
klaidžiose rugsėjo alėjose
apvalam lapų šnarėjime
painiam dienų kalbėjime
grįžta
        spalvom žvilgėjimas
paišau šakas svyrančias
                                        saulėm
nebus perdaug
gilumoj kambario kupstais
žolės
apaugusios lentynos
                                stalas
gali būt ramus
žolės atkaklumas augina žemę
ir mums užteks
žydinčius langus išsiųsim pajūrin
kasmetinėm atostogom
kartu su vaikais ir
                                mėlynakiais žvejais
stebi
        degantį veidrodį
oranžinis paukštis
                                pasigavusį
paskutinį auksinį debesį
                                nuskendusiam danguj
anksti išėję
lauksim saulės
                                atgyja
keičiasi dainuoja spalvos

JAUNOS NAKTIES PAKRAŠTY

tik nekalbėkit
kad neužgestų šviesos
jaunos nakties pakrašty
o ūkauja žvaigždės
plėšo
liekną tylą
smingančią
nakties šlaitu
vėjo perpūstas
persuktu
liemeniu medis
iškelia žemę
keliasi
upė virš
miesto stogų
pilasi žvaigždės
plyštančiu
dangum

LAIVAI IR MEDIS

kaip sudėti akmenis
kad negriūtų
sienos kai laivai
atplauks?
paliesiu
šiurkštumą
nelygumą
žievės
negalinčio
iškeliauti
medžio

Bet naktimis
prisiglaudusi prie kreivos sienos
aš įteku į mėlynai rudą muzikos plakatą
iš Lucerno
iš 1969-tųjų vasaros
ir skrieju
iškėlus dešinę ranką kaip žiburį
nuoga
permatoma
mediniais šimtamečiais tiltais
vėju
palikdama tris atspaudus savęs
ant popieriaus

naktį aš plaukiu Lucerno gatvėmis
žaisdama su mėnesiena ir šakų šešėliais
(medžiais galima pasitikėti
mūsų šešėliai liečia vienas kitą
bet neišsižadam savęs)

rytais
plakate randu pėdsakus naujus savęs
krūtinės, lūpų išlenkime
ir pirštu apvedu kaskart giliau įrėžtus brūkšnius
lengvai spindinčius ryto aušroje
ant mėlynai rudo muzikos plakato
gyvo tris savaites metuose
iš rugpiūčio į rugsėjį

AUSTĖ PEČIŪRAITĖ

gimė 1950 m. lapkričio 26 d. Detroite. Baigusi Philadelphia College of Art. Tęsia studijas School of the Art Institute of Chicago.

Čia spausdinami darbai atlikti pieštukais.

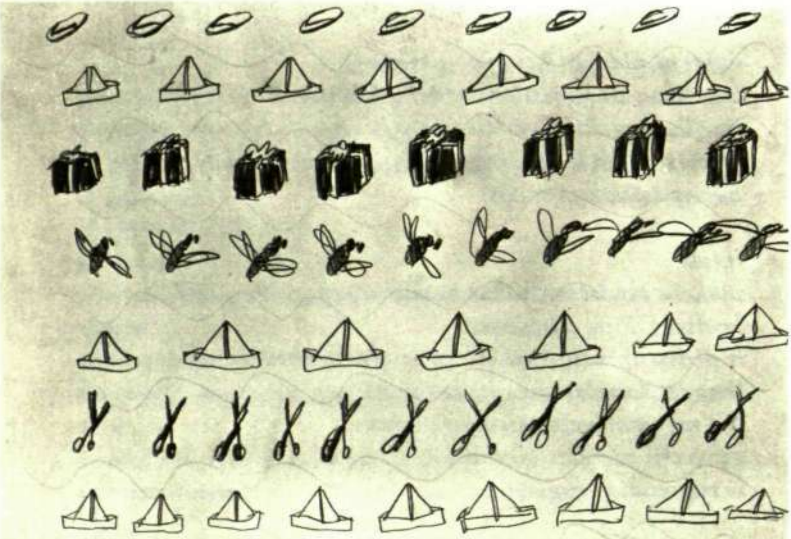

Crystal Salt Shaker

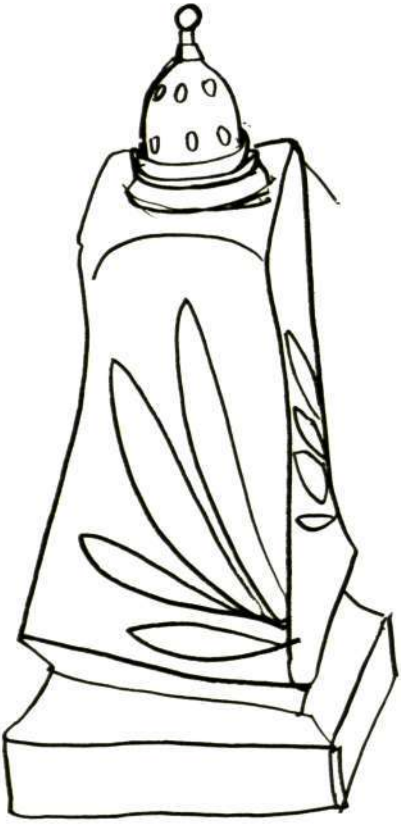

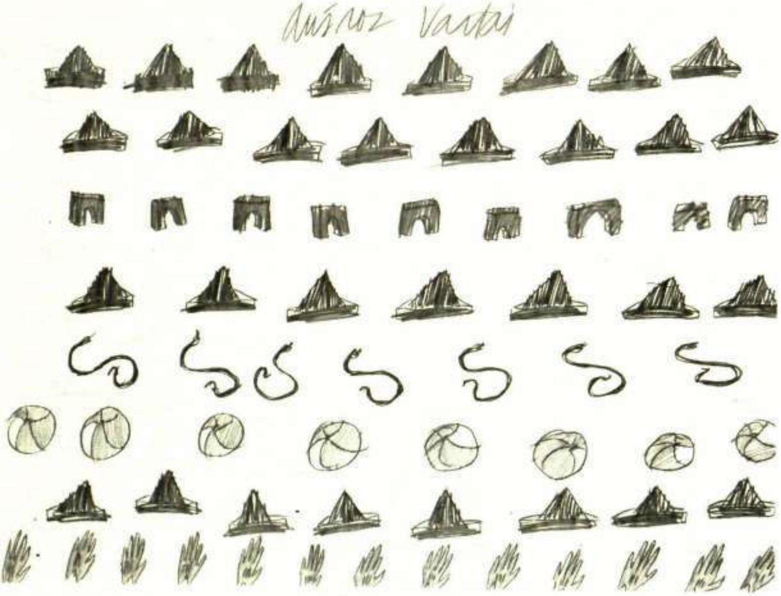
Aušros Vartai

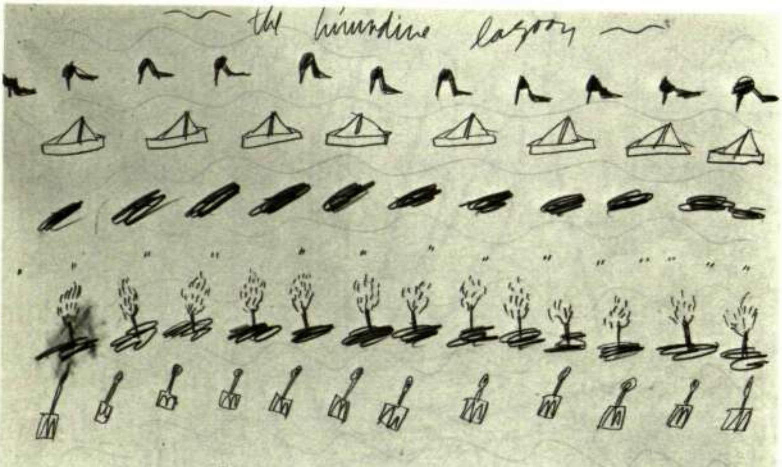
the hirundine lagoon

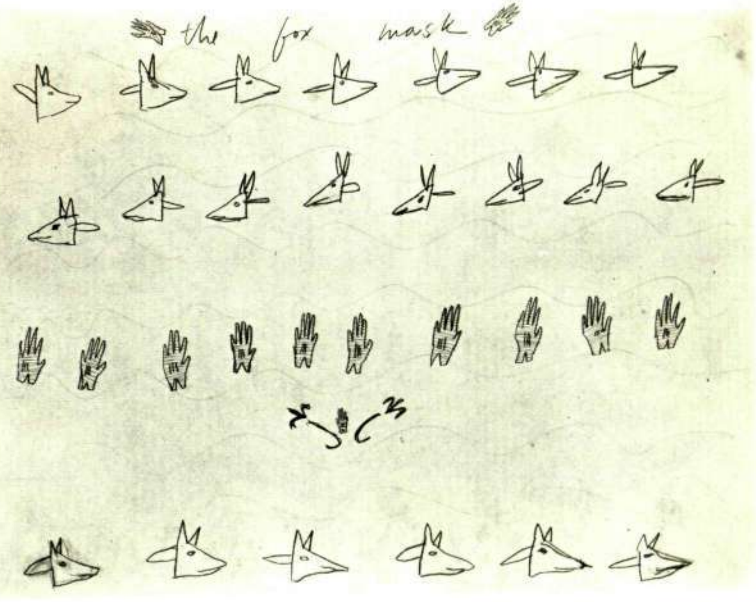
the fox mask

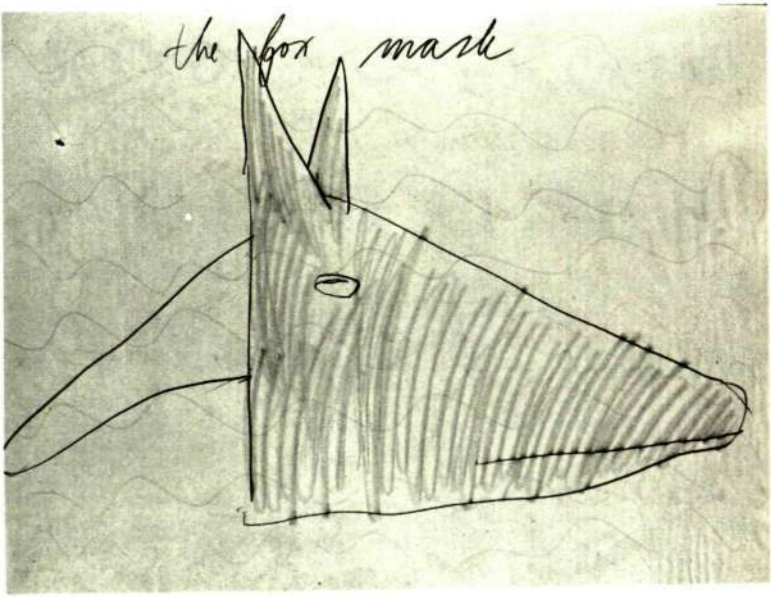
the fox mask

— the beekeeper's dovecote —

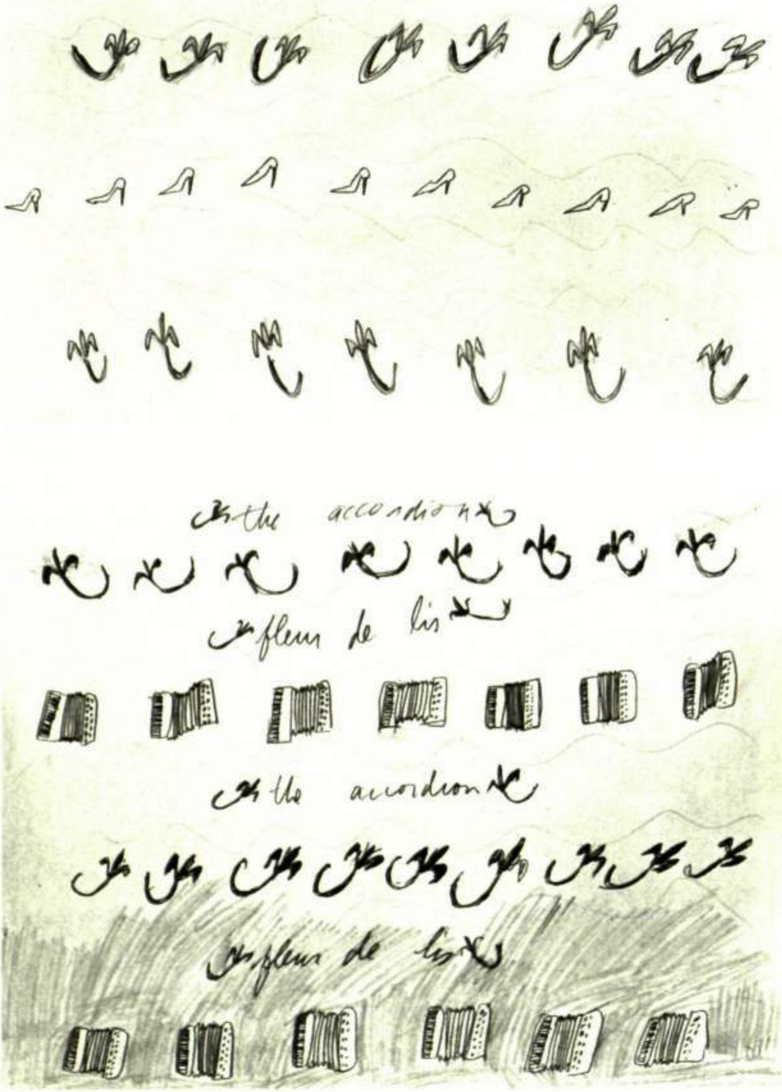
the accordion
fleur de lis
the accordion
fleur de lis

a plan on the Fan

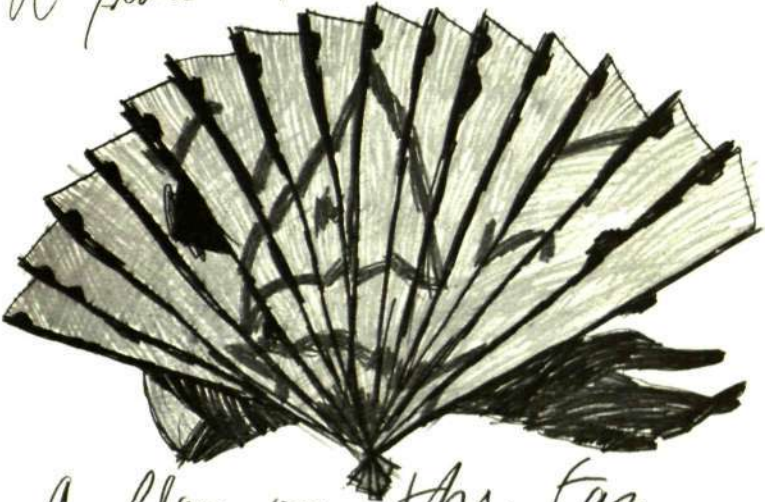

a Plan on the Fan

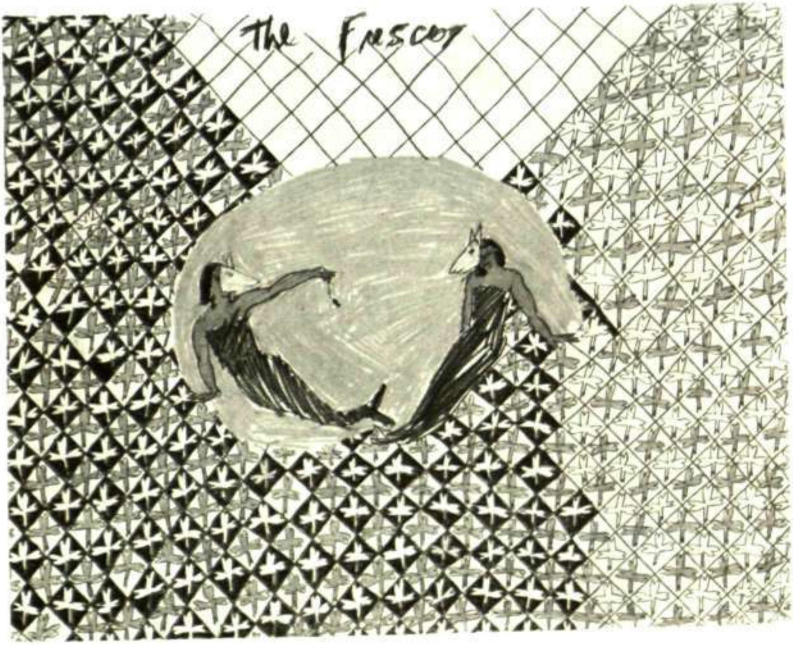

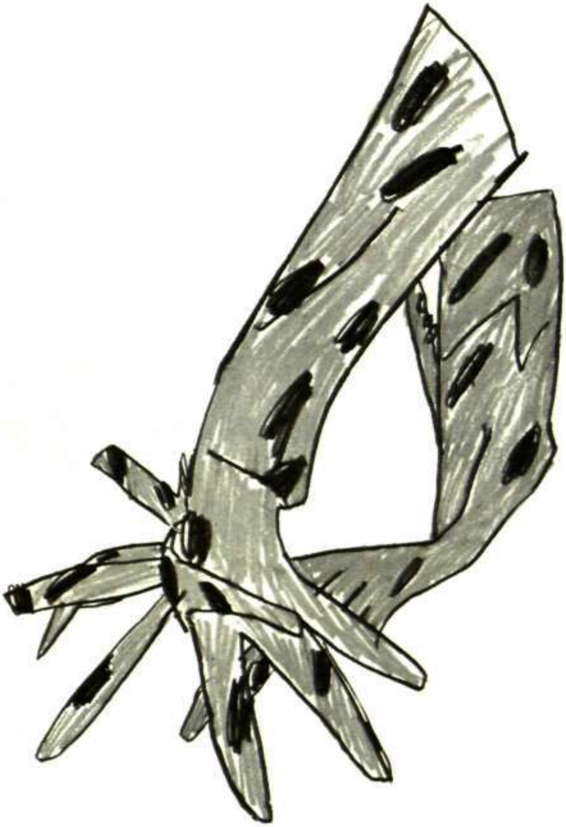

evening length gloves

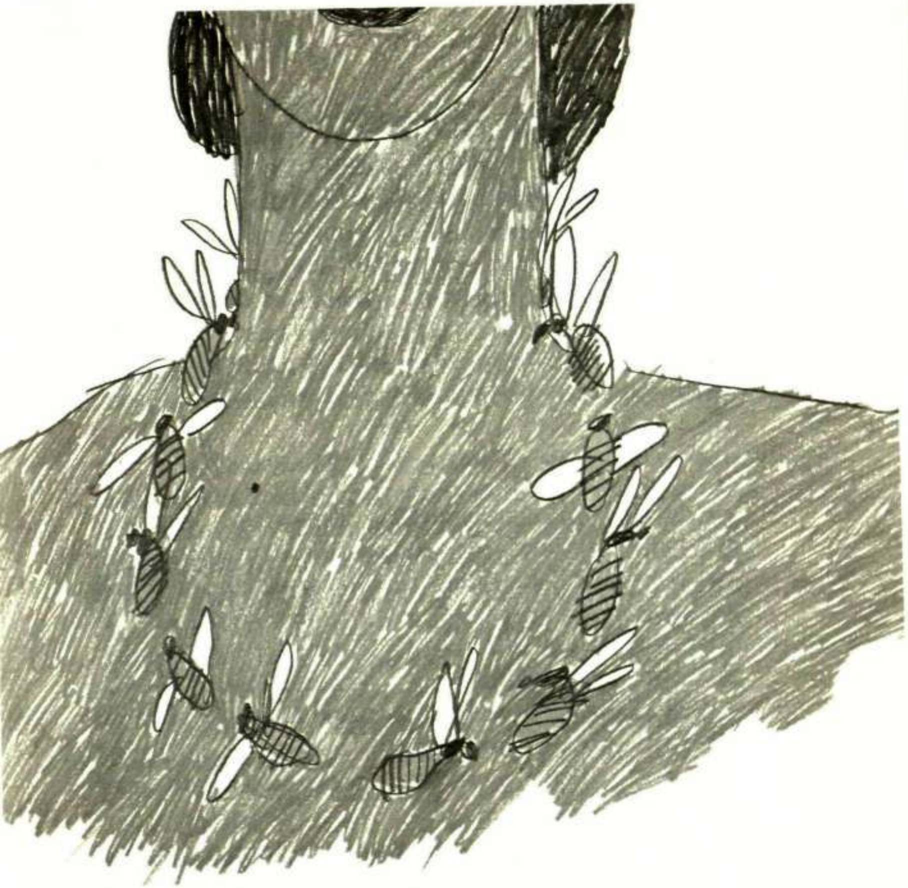

the bee necklace

PRISIPAŽINIMAI PRIE STALO

PETRAS MELNIKAS

Straipsniai... vedamieji... recenzijos... kultūrinė kronika... leidiniai... šypsenos („nulis ir aukštyn kojom apverstas lieka nuliu“, „atleidus vadžias ir arklys pajunta laisvės troškimą“), po to į akis krenta kiti užrašai — Breakfast that's right... Colors for your home... Discount buys... Carpooling... Įvairios temos iš vietinių ir mūsų laikraščių krebždi pasąmonėj, ir po spaudos peržiūros sėdu prie stalo rašiniui, apsakymui, beletristiniam essay. Temų gausybė — matyti iš spaudos puslapių.

Noriu — įsikvėpsiu sau aktualiją, įvykį, laimių ar nelaimių spėlionę. Jei nepatiks — rašysiu apie paukščius, gyvulius, žmones, kaip Becketo herojus Malone. Vietoj gyvulio gal rašysiu ir apie jo „aktualesnį“ brolį — nedidelį automobilį. Nusistatysiu temą ir liesiu rašalą...

Girdžiu, kaip kambariuose traška spalvota televizija, kaip žmona moko dukrelę, kaip girgžda kėdė, man sėdint prie stalo. Čiupinėju popierį, juodraščius. Ką pasirinkti? Ką man rašyti? Ant stalo — juodraštis straipsnio „Prozos analizė“, šalia lentynose tūkstančiai žurnalų, laikraščių ir knygų nugarėlių — „informacija" — spokso, bet dar neįkvepia pirmųjų sakinių.

Šiandien kažkodėl nėra lengva ką sugalvoti ir tema pasikarščiuoti. Spaudos įvykiai, mane supantys daiktai ir garsai yra tik tai, kuo jie yra. Kažkodėl jie netampa „literatūriniais simboliais", kurie ant manęs liptų, klijuotųs, iškreipdami ar atidengdami kokią nors esmę. Ieškau kartu ir metodo. Ir taiklaus ar abstraktaus kalbinio šovinio — ieškau ir žodžio — simbolio ir, taip sakant, „savęs".

Pradžiai visa tai atrodo gerai. Iš įvairių kampų pasąmonės akimis vis spragsi mano dėmesio objektyvas, taikydamas ir ieškodamas negailestingai kažkur paklydusią ir išsigandusią teminę AUKĄ. Pokšt, ir nušausiu. Bet kažkas šnibžda, kad rizikuoju. Juk dar nėra nutikimo. Dar prieš akis ant baltos sienos prieš stalą nusidriekęs tik pilkas mano paties šešėlis.

„Šešėlyje glūdi vertė, kurią reikia matyti."

Ne. Jos ten nėra, man nieks nenutinka! Atsitikimai — reta išimtis; jie neaprėpiamai emocionalūs, įveliantys į tragiškus pergyvenimus, kurie anapus mano šešėlio. Savo pirštais jie siekia dar baltą lapą; sekundės kaip vanduo begalybėn garuoja, o tyla skaudžiai griaužias į galvą, kaip pro žievę. Kažkas tokiam procese užsidegs, išrūks ir išlėks pro pastangų kaminėlį. . .

Flood. . . peace. . . kidnapping. . . gas. . .? Ar tema apie jaunuolį, kuris įstaigoj gudravojo? „Kas 72 valandas", jis sakė, „duodamas kraują, gali neblogai pragyventi". Raudonas Kryžius apmoka, jis juokėsi. „Ir sunkdamas kraują gali egzistuoti".

„Sunkdamas sulą," staiga, perkeldamas reikšmę apie žmogų kaip medį, imu galvoti. Tema tautiškai panaši į „Eglę žalčių karalienę". Bet ir tai išbraukiu. Ne!

Žmogus šiandien nėra medis. Jis kitaip suformuotas. Jis nėra išdrožtas, išskaptuotas, nuobliuotas, kaip dievų statulos, kaip sunkiai stenantys senovės būriniai laivai (vežantys į naują žemę piligrimus), kaip namų sienos ar kaip sukniedintas, gerai nušlifuotas ir nupoliruotas gražus automobilis, — ne — žmogus visuomet lieka, ne simboliu, tik paprastu silpnu žmogum. Kodėl?

. . .Kiek prisimenu, užgesinęs automobilio motorą, rodos, stovėjau benzino stotelėje užpakaly kitų automobilių. Ilgas stovėjimas priminė karo meto „duonos eiles". Kažkodėl jaudinausi, prakaitavau ir, rodės, kad nežmoniškai galva skaudėjo. Gavęs benzino už nustatytą kainą, nuvažiavau. Bet, nepatenkintas kiekiu, kitoje vietoje vėl mėginau. Vėl kažko jaudinausi ir prakaitavau, ir, tik keliems dideliems turistiniams furgonams visą stotelėje benziną iki žalio dugno išsėmus, dar prakaituodamas ieškojau kitur, kiek toliau.

Lyg pro rūkus, man taip atrodė, atradau keistą lokandą, ir nuo to momento viskas staiga pasidarė labai nerealu. . . Atrodė, lyg aš būčiau ištroškęs keleivis, kuris dykumoje ant pavargusių kojų įeina neprašytas virtuvėn pro užpakalines duris, pamato ant stalo vandens butelį, ištiesia į jį drebančią, karščiuojančią ranką, prideda jį prie lūpų ir geria. . . Geria ir geria, pirštais pavalydamas savo sudrėkusią pasmakrę, apsiseilyja, geria kiek nori, net atsiraugia. . .

Atvažiavęs į namus dar keistai jaučiausi ir todėl patikrinau temperatūrą.

102° karščio! Guliu lovon ir tris dienas nesikėliau (dvigubas absurdas). Ar žmogus nelieka žmogum? Kuri tema — benzinas ar 102° karštis — čia man būtų svarbesnė? Man — karštis. Ir kiek šis asmeniškas nuotykis yra „universalus"? Gal tik iš dalies kas atpažįsta ir mato čia ir save. Ir gal todėl tiek yra rašoma apie žmogaus „vieną dieną“, kuri nėra „viena“ — nėra „vienos dienos“!

Vienos ilgos dienos neatsitikimai kažkodėl padaromi atsitikimu. Kartais tik forma padaroma nuotykiu, nors matyti, kad aiškaus nutikimo žmogui nėra. Yra, aišku, kažkokie momentai, kurie kartais rišasi, bet diena juk dažniausiai teka kaip siauras upelis ir tik laikraščiuose ji išsilieja į didelę, plačią, šniokščiančią upę, kuria prie kranto plauki ir TU, bet į vidurį upės nedrįsti patraukti.

Dėl žinių diena vis kitokia. Kažkas vis keičiasi, vis atsitinka. Būtum gal ir nelaimingas, neiškęstum dienos, jei žinių upė staiga nustotų tekėti. Bet, gulėdamas tris dienas lovoje, žinių neskaičiau ir vistiek galėjau gyventi. Reiškia, kartais ir tai žmogui padeda. Metų laikai, oro pasikeitimai, saulė, lietus, sniegas, šiaurėje turįs milžinišką gydančią galią prieš monotoniją. O savijauta, mediciniškai, gali padaryti laimingą ir nelaimingą. Kraujas valo suterštą potencialų krešulį, jei pulsas normalus, gerai jautiesi — dar nėra ko skųstis!

Keliantis iš ryto reikia didelių pastangų, kartais po pietų, bet, kai taip jautiesi, vėl — protu giniesi, ieškodamas prieš blogą nuotaiką pasiteisinimų, įrodymų, ir logiškai įsitikini, kad galėtų būti ir dar blogiau: žmonės aplinkui juk turi savo vargų, ir trintyje su jais, su JŲ Diena, individo DIENA pasidaro pilnesnė!

Tai parašęs, atsistoji, prieini prie lango, nes nerandi, kaip tai geriau įrodyti.

Žiūrėdamas pro langą į gatvę, ieškai joje idėjos. Matai pravažiuojančias dideles mašinas, namus — žmoniją ir pamatai vieną nedidelį automobilį, kuris sulėtėja ir įsuka tarp kaimynų namų. Prasiskleidžia užuolaida, tuo metu, kai tu nori užskleisti tavąją, ir kaimynas išeina pasveikinti pas jį atvažiavusį svečią ir gal pasigėrėti jo liliputine mašina.

Tokiais momentais jauti kažkokią savyje lygsvarą. Kažkas vyksta tyloj, vyksta iš lėto. Atsitikimas neužgožia. Nesvarbu, kad ne kambary, bent lauke vyksta gyvenimas! Svečias, prieš įeidamas į kaimyno namus, dar lauke kažką jam sako. Nežinai ką, spėlioji, įsivaizduoji, ir net tas nežinojimas pasidaro atsitikimu, enigma. Norėtum nueiti ir pasiklausyti, bet ar ne įdomiau yra ir tiek nežinoti?

Panašiu gyvenimišku vaizdu ir kai kuriose dramose prasiskleidžia scenos užuolaida (jie meniškiausi). Rodomas žmogus — kambary ar lauke — kuo nors užsiėmęs. Jis nekalba, kažką daro, sėdi prie stalo, kaip tu, varto popierius, galvoja, po to pradeda pieštuku rašyti. Bet dramaturgas nusprendžia tylą išjuokti ir dramą kiek „pagadinti“ — pasiunčia kitą aktorių scenon.

Jei antrasis aktorius tik praeina pro sceną, pirmąjį ignoruodamas, dar gerai. Jei atkreipia dėmesį į sėdintį — pusėtina. Jei jį užkalbina banalybe — dar gali dovanoti. Bet jei jis ateina ir staiga be jokio perspėjimo praneša:

— Kaimynas mirė. . . (arba. . .)

— Karalius jus nori matyti, gerbiamas kunigaikšti!

Tada imi ir išbrauki abu paskutinius sakinius iš rašinio.

. . . Kultūra išeiviškame piūvyje. . . Pavykusi dailės paroda. . . Sąskrydis po mėlynu dangum, po to akis raižo: Energy crisis. . . Embargo lift. . . War and peace (analysis). . . Kidnapping insurance. . . Water. . . Birds. . . Murder. . . Dirt. . . Floodings. . . Žiūrstelėjus į laikraščių puslapius, juose dominuoja keli išeiviško gyvenimo kultūriniai rūpesčiai, šūkiai; vietiniuose — ekonomija, nelaimės, klasta, smurtas, dar palaikydami rašančiam ūpą, kad kažkas atsitinka, vyksta, dar juda. Gerai.

Ar gerai? Bet ar esi kvalifikuotas tom visom temom rašyti? Ką gali apie tai, kur negelbsti net apskaičiavimai, specialistų įrodymai? Kaip galėtum tam duoti viešumą, atkreipti dėmesį į problemas, priežastis, kurios stovi ant kelio? Durstelti visuomenei, skundais įstaigom ir pasakyti: štai tokie klausimai — problemos egzistuoja!

Tam nesi pasirengęs. Nesi įsigilinęs net apie techninių problemų socialinį aspektą ką nors pasakyti, nežinai ekonomijos tiek, kad specialistų nebūtum išjuoktas! Argi ne verčiau todėl, neiškreipiant esmės, apie ką kitą rašyti? Gaila. Nes laikraščių temos po plunksna įgautų gal net globalinį aspektą. Ir veržies bent į iš to kylantį žmogišką, bet po tavo plunksna groteskišką ir satyrišką viso to aspektą.

Po vedybų, po kažkurio laiko, įsidirbimo darbovietėj, vaikų išskridimo į mokslus ar iš namų tau lieka rami, be didelių problemų ir nuotykių „sartriškos NAUSEA“ gyvenimo dalis, kai kuriami mitai, draugams rodomos suaugusių, gerai mokslus baigusių, vaikų nuotraukos, rengiamasi bent egzotiškais drabužiais ir skrybėlėm, net barzdom (kiek jų dabar atsiranda!), lyg kažkas dar yra, turės atsitikti, dar ne viskas praėjo. Renkami traukinių tvarkaraščiai, didelių orlaivių bilietų ir mėlynų jūrų salų rinkiniai. . .

Ir tada rašančiam ateina ir tradicinės fikcijos galas.

Vis pasirenkant, viena po kitos, pradedamos išbraukti tai globalinės, graikiškos tragikos, tai „meilės ir klastos“, tai smurtinės temos. Neišgyventos jos tada atrodo, pasamonėn nebeįkrenta, nepaliečia intymių dvasios užkulisių. Jos tik užgriuvusios, kaip valanda, pirmuosius laikraščių puslapius — lyg paradoksai — palaiko dar rašytojišką mitą: KAŽKAS NUTIKO. Kažkas JAM nutiko.

Gaila, bet nutiko ne TAU.

Ir ar tik ne tada? tuo momentu? visa literatūrinė energija palinksta prie tavo padu mindžiojamų kambario grindų ar gatvės asfalto? Prasideda gilūs ieškojimai kišenėse, ieškant degtukų ir kažkada užgesintos ir kišenėn įdėtos cigaretės nuorūkos. Ją atrandi, uždegi ir su pasitenkinimu užtrauki pasikeitusį kišenėje nuorūkos dūmą.

O rudenį? Ypač pavasarį dar, palyginus, juk dar tiek pasikarščiuoji: žvejoji ir trauki iš kiek pažaliavusio literatūrinio dugno, tikėdamas ištraukti ką nors naujo ir netikėto po visų teminių išbraukimų: ENIGMĄ, kurios nėra, TIESĄ, kurią visi žino. Intelektualinė proto dalis tave kontroliuoja, sakydama kvailai nerašyk, bet ar tai nestabdo bet kokią kūrybą?

KŪRĖJAI YRA KVAILI IR KUO KVAILESNI — TUO GERESNI, sakė rašytojas Truman Capote.

Bet, klausi savęs, kas tokiu būdu lieka PROTINGAS?

Laikraščių reporteriai, pliušiniai, sofistiški ar nuotykių literatai? Ir kurio įkvėpto plunksnakočio yra geresnė ir gyvybe pulsuojanti temine atranka? Ir kai plačiom skylėm tavo užmestas tinklas dugne išžvejoja senus supleišėjusius batus, „Kas yra feldmaršalas ir kas tik jo raštininkas?“ klausi ir meti tuos batus atgal į kūdrą. . .

Supykęs radiniu, dirbtinai pumpuoji ir prikeli iš numirusių bent vaizduotę. Atsirandi bent darbovietėj, kurioj praleidi visas dienas, jos triukšme. Atsimeni, kaip kažkas prieina prie lango ir jį teatrališkai atidaro. Vėjas pakelia šūsnį popierių, ir jie lakiodami nusėda kažkur po stalu.

— Šoksiu pro langą, — sako jaunas, naujas tarnautojas. — Susižeisiu. Ir tuomet dėl energijos krizės manęs iš darbo nebeatleis.

— Užsimuši. Geriau iš žemesnio aukšto. Gausi „sick leave" ir būsi ramus.

— Dėl didesnio saugumo, — įsiterpia senas, į pensiją išėjęs, juokdarys, — pasirinkčiau pirmąjį aukštą.

— Ne, — atsako jaunuolis, — šoksiu iš rūsio. . .

„Nulis ir aukštyn kojom apverstas lieka nuliu," galvoji kažkur perskaitytą laikrašty „šypseną". Bet satyra šiek tiek jaudina, ir ji gali būti emocionali, nors tavęs neliečia. Paliestas sustingtum, liktum be žado ir net juokaut, kaip tas jaunas tarnautojas, nedrįstum. Esi bailys, dar gerai, kad sau prisipažįsti, kompiuteriškai sudedi taškus ir kablelius, pridedi kai ką prie rašinio pradžios, pakeiti kiek vidurį ir, eidamas gulti, nežinai, ar baigti tokia maldele?

„Ačiū tiems už spausdinimą laikraščių, ačiū už veikiančius enterprise sektorius, už įdomiai duodamas žinias (ir iškreipimas ar nėra poezija?), už galimybę gyventi, dirbti, nedirbti, už kvėpuojamą orą, saulės ir elektros šviesą, švarius šaligatvius, tualetinį popierių ir flush valve, už neįvykusį apiplėšimą gatvėje ir autobusą rytoj nuvažiuoti į darbą".

Ar tokiu lyriniu paragrafu?

„Atsikėlus nuo stalo, po aštuonių pieštuku prirašytų puslapių, televizijos žinioms išklausyti vėlai vakare esu per daug išvargęs. Nėra staminos, parakas iš smėlio laikrodžio per DIENĄ beveik visai išbyrėjo, tik kelios žinių nuotrupos ateina pro praviras vonios duris, valant dantis. Laike oro pranešimų, lįsdamas į pižamą, užspaudžiu televizijos mygtuką, ir paskutinis oro pranešėjo žodis yra juokingai nukertamas ir perskeliamas lyg atominis obuolys vos ne per pusę.

— Windy tomo. . . — klak.

Iš 24 colių pranešėjas susitraukia ir dingsta ekrane, kaip nieko nereiškiantis, nežymus (tik kitą dieną embargo galą pranešęs) ir iš lėto dingstantis mažytis TAŠKAS".

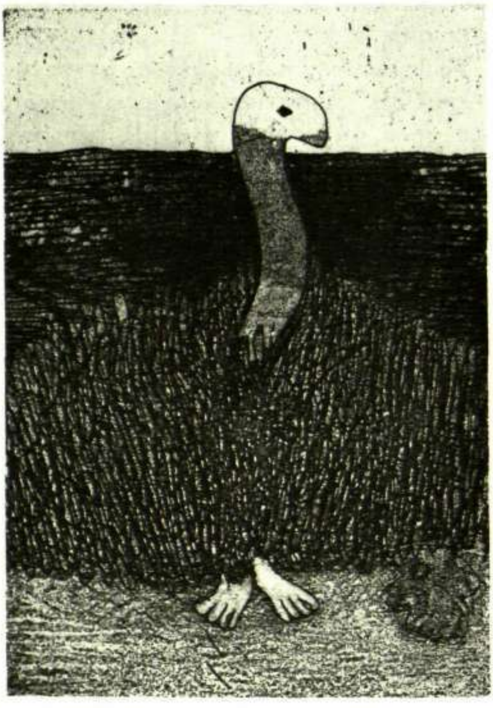

JUOZAPO FRANKO MOKSLINIŲ IDĖJŲ EVOLIUCIJA

RAMŪNAS KONDRATAS

XVIII a. gale ir XIX a. pradžioje įvyko žymių sąvokinių transformacijų medicinos pasaulėžiūroje bei svarbių pasikeitimų medicinos praktikoje ir organizacijoje. Racionali, empirinė, klinikinė medicina pakeitė bendras, viską apimančias medicinines teorijas ir sistemas, kurios vyravo XVIII a. pradžioje. Medikų žvilgsnis, įtakojamas naujų mokslinių atradimų bei patologinės anatomijos išsivystymų, galėjo aštriau įžiūrėti ligų priežastis ir eigą. Ligos dabar buvo siejamos su specifiniais kūno audiniais bei organais. Po truputį išnyko idėjos apie bendras patologines visumas, kurios grupavo simptomus į logiškas hipotetines kategorijas, mažai turinčias bendro su fizine tikrove. Ligos dabar buvo apibūdintos pagal eilę fizinių pasikeitimų sergančiam kūne vietoje lentelių, kurios, naudodamos botanikos principus, nurodydavo įvairių ligų rūšis bei klases. Ligoninėse nebuvo tik gydoma, bet ir pradėta eksperimentuoti bei mokyti. Išsivystė naujos diagnostinės priemonės — perkusija ir auskultacija. Statistinė analizė pradėjo užimti svarbesnę rolę ligų nustatyme ir gydymo procese. Šitų pasikeitimų įkūnijimas buvo XIX a. pradžioje atsiradusi Paryžiaus klinikinė mokykla.

Ieškodami tikslumo medicinoje gydytojai, ypač fiziologai, XVIII a. gale bandė pritaikyti griežtųjų mokslų epistemologiją ir ontologiją klasikinėm fiziologinėm doktrinom.[1] Juos ypač domino Newtono idėjos apie priežastingumą ir jo naudojimas neišaiškinamų jėgų arba „nežinomųjų", kaip traukos jėgą, išaiškinti „pasaulio sistemą". Fiziologai, kaip ir fizikai, aiškindami savo srities reiškinius, naudoja nežinomąjį arba nežinomuosius išaiškinti įvairius gyvybiškus procesus. Čia aš turiu omeny tokius fiziologinius nežinomuosius, kaip Hallerio sudirginimas (lot. *irritabilitas*), Sauvage'o x's (iksai) ir y's (ygrekai), Bordeau jautrumas (lot. *sensibilitas*), Browno jaudinimas (lot. *excitabilitas*) ir Bichat susitraukimas (lot. *contractilitas*) bei jautrumas.

Fiziologiniai nežinomieji buvo naudojami gydytojų ir prieš XVIII amžių, tik jie tada buvo apibūdinami aristoteliškais terminais. Su XVII a. moksline revoliucija prasidėjo palaipsnis nusisukimas medicininėje metodologijoje nuo klasikinių doktrinų ir buvo pradėta akcentuoti matematinį galvojimą bei eksperimentaciją. Newtono sintezė, tai yra, matematinio galvojimo ir eksperimentavimo pritaikymas moksliniam darbui, XVIII amžiuje pagaliau davė nuoseklų ir suderintą mokslinį modelį medicinos darbuotojams.

Newtono modelio veiksmingumas fiziniam pasauliui išaiškinti paskatino kai kuriuos fiziologus sukurti hipotezes apie jų pačių nežinomųjų universalumą ir tikėti, kad mokslas yra tikslus tik tada, kai pagrinde turi mažą skaičių nesudėtingų, bendrų bei absoliučių dėsnių. Šiuo atžvilgiu Hallerio sudirginimo koncepcija buvo labai svarbus pradinis taškas kitom fiziologinėm medicininėm sistemom, nes ji *skyrė* gyvybines savybes nuo fizinių.[2] Mintis, kad gali būti universalinių biologinių dėsnių, atskiriamų nuo fizinių, motyvavo John Brown (1735 - 1788) sudaryti biologinę sintezę, panašią į Newtono fizinę. Bet kad užtikrintų savo sistemos vieningumą ir absoliutų paprastumą, Brown turėjo pašalinti iš savo fiziologijos visas anatomines ir funkcines detales, iš patologijos visą semiotiką ir nosologiją, o iš farmakologijos sąvoką apie vaistų specifinį veikimą bei jų atskiras savybes.[3] Browno ir kitų panašių mąstytojų klaida buvo nesupratimas, kad medicinoje negali būti tokio matematinio paprastumo bei tikslių sąlygų.

---

[1] Thomas S. Hall, „On Biological Analogs of Newtonian Paradigms," *Philosophy of Science*, 1968, psl. 6 - 27.

Dėl to sistemos ir nosologijos, kurias išgalvojo fiziologai, buvo per siauros ir nelanksčios. Jos negalėjo inkorporuoti naujas idėjas bei duomenis, kurie nesiderino su jomis, pačios visai nesuirdamos. Tai buvo ypač pastebėtina praktikoje, nes nauji tikslių̨jų mokslų atradimai ir technologijos pažanga XVIII a. gale, ypatingai chemijos ir mikroskopijos srityse, bei pasirodymas naujų diagnostinių metodų kaip auskultacija, sumažino fiziologinių nežinomųjų rolę ir atskleidė ryškesnį ligų bei ligotų būtybių paveikslą. Dėmesys taip buvo nukreiptas nuo sistemų ir teorijų į atskirų ligų klinikinį stebėjimą ir aprašymą.

---

[2] Albrecht von Haller, *A Dissertation on the Sensible and Irritable Parts of Animals* (London, 1755); perspausdinta *Bulletin of the History of Medicine*, vol. IV, 1936.

[3] Pierre Larousse (red.), *Grand Dictionnaire Universel du XIXE Siècle*, c. 1869, vol. 2, psl. 1326.

Pierre Cabanis ir kiti Paryžiaus klinikinės mokyklos pirmtakai bei nariai buvo empirikai, nusistatę prieš ligų klasifikacines sistemas. Aplamai jie atmetė visą medicinos praeitį, išskyrus Hipokratą, kurį jie laikė „nedogmatiniu stebėtoju". Jiems nei teorijos, nei hipotezės, nei dedukcija, nei indukcija nebuvo teisėti mokslo pagrindai.[4] Medicinos mokslas turėjo susidaryti tik iš faktų. Šis nusistatymas prieš autoritetą ir teorijas buvo sąlygojamas ne tik jų intelektualinės aplinkos, bet ir kai kurių sociopolitinių faktorių.

Ligoninių skaičius Prancūzijoje žymiai padidėjo dėl sparčios urbanizacijos, paskatintas industrinės revoliucijos. Valstiečiai, kurie plaukė į šiuos greitai augančius miestus, neturėjo nei namų, nei šeimų, kurios galėtų juos priglausti nelaimės atveju. Jie dažnai susirgdavo vidurių šiltine arba tuberkulioze ir atsidurdavo ligoninėse. Šios perpildytos ligoninės pateikė gydytojams daug medžiagos klinikiniams stebėjimams bei skrodimams. Politinė situacija Paryžiuje taipgi buvo palanki pasikeitimams. Prancūzų revoliucija panaikino visus senus universitetus, akademijas bei kitas tradicines mokslo institucijas. Prancūzų medicina pagaliau buvo išlaisvinta iš tradicijos pančių, kurie taip ilgai slopino jos kūrybingumą. Naujos institucijos bei tradicijos galėjo čia įsikurti lengviau nei bet kurioje kitoje Europos šalyje.[5]

Juozapo Franko, įžymaus terapeuto, Pavijos, Vienos ir Vilniaus universitetų profesoriaus, medicininių institutų bei draugijų iniciatoriaus ir organizatoriaus, atsigręžimas nuo Browno sistemos ir sistemų apskritai parodo ne tik inteligentiškos ir kritiškos pažiūros į medicinos mokslą subrendimo procesą, bet taipgi atspindi tą didžiulį pasikeitimą medicinoje, kuris įvyko XIX a. pradžioje. Frankas skyrėsi nuo daugelio kitų Browno sistemos šalininkų tuo, kad jis nebuvo aklas ir dogmatinis tos sistemos šalininkas. Jis neprisidėdavo prie tų aštrių ir aistringų polemikų tarp brownistų ir jų priešų, kurios kartais net pasibaigdavo muštynėmis.[6] Bet, kaip ir daugelis kitų jaunų medikų, jis susižavėjo Browno doktrina. Ji buvo nauja, trumpa savo uždaviniais, ir nesudėtinga. Ji nebandė filosofuoti apie gyvybingumo arba gyvybės priežastį, o tik išaiškinti gyvybingumo reiškinius žmoguje ir gamtoje. Ji prieštaravo tuo metu vyraujančiai antiflogistinei arba silpninančiai ligų gydymo doktrinai, t.y. kraujo nuleidimui, valymo vaistų naudojimui ir t.t.

---

[4] E. H. Ackerknecht, „Elisha Bartlett and the Philosophy of the Paris Clinical School," *Bulletin of the History of Medicine*, 1950, 24:34 - 60.

[5] E. H. Ackerknecht, *A Short History of Medicine* (New York: Ronald Press Co., 1955), psl. 134 - 135.

Browno doktrina teigė, kad visi gyvūnai ir augalai turi jaudinimo savybę. Šios savybės būdas yra nežinomas, bet jis skiria gyvas būtybes nuo negyvos materijos. Jaudinimo kiekis skiriasi įvairiose būtybėse ir toje pačioje būtybėje skirtingais laikais. Išoriniai ir vidiniai dirgikliai, kurie pagal Browną išlaiko gyvybę, buvo jo pavadinti jaudinimo jėgomis. Šios jėgos paveikė jaudinimo savybę ir taip palaikė gyvybę. Galime matyti, kad pagal Browną gyvybė nebuvo natūrali padėtis, bet priverstinė būsena, priklausanti kartu nuo jaudinančių jėgų ir jaudinimo savybės buvimo. Sveikata buvo vidutinio laipsnio jaudinimo rezultatas. Liga atsiranda dėl to, kad sustiprėja ar susilpnėja vietinis arba bendras jaudinimas. Pagal tai visos ligos skiriamos į dvi grupes: „stenines" ir „astenines" ligas.

---

[6] Fielding H. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine*, 4th ed., (W. B. Saunders Co., 1929), psl. 314.

Steninių ligų priežastis buvo per didelis sužadinimas ir jos turėjo būti gydomos silpninančiais metodais. Iš kitos pusės, asteninių ligų priežastis buvo sužadinančių medžiagų arba jaudinančių jėgų stoka ir turėjo būti gydomos žadinančiom priemonėm. Tad gydymo tikslas — padaryti normalų jaudinimo laipsnį, atitinkamai jį sustiprinant arba susilpninant.[7] Verta pažymėti, kad Brownas laikė daugumą ligų asteninėm ir todėl savo gydyme ypač daug naudojo opiumo, laudanum, alkoholio ir kitų žadinančių vaistų.

Pats Frankas labai tiksliai apibūdina gydytojo - Brownisto diagnozės nustatymo būdą savo *Ratio instituti clinici Ticinensis*. Jis rašo:

> Visų pirmiausia, prieš nustatant gydymo planą, reikia visuomet nutarti, ar liga yra bendra ar vietinio pobūdžio? Kada man, po pilno apžiūrėjimo, yra žinoma, kad liga yra visos sistemos sunegalavimo priežastimi, tuomet aš pastatau sau tuoj pat dar du svarbius klausimus, būtent: ar liga yra steninė (inflammatorius) ar asteninė (nervosus) ir galų gale ar gyvenimo jėgos yra padidėjusios ar sumažėjusios? Klausinėdamas aš taipogi sužinau, ar liga iš pat pradžios tokia buvo ar laiko būvyje dėl užleidimo arba bendros ligos blogo gydymo ji tokia pasidarė? Tada stengiuosi su visu atidumu surasti negalavimo vietą ir nurodyti tinkamus vaistus.[8]

---

[7] John Brown, *The Elements of Medicine*, or a translation of the Elementa Medicinae Brunonis with large notes, illustrations, and comments by the author of the original work, 2 vols. (Philadelphia, 1791).

[8] Richard Müller, *Joseph Frank (1771 - 1842) und die Brownsche Lehre* (Juris Druck • Verlag Zürich, 1970), psl. 21.

Juozas Frankas studijavo mediciną Goettingeno ir Pavijos universitetuose. Savo doktoratą įsigijo Pavijoje 1791 m. Tais pačiais metais jis pirmą kartą išgirdo truputį apie Browną Züriche, kai jis su tėvu keliavo po Šveicariją. Savo ir tėvo atsiminimuose jis rašo, kad, svečiuodamasis pas chirurgą Mayerį Züriche, jis išgirdo „apie vieno Edinburgo gydytojo mirtį, kuris kvailai įsivaizdavo, kad jis gali visas ligas pagydyti vynu ir opiumu. Šis gydytojas buvo ne kas kitas kaip John Brown".[9] Jam sugrįžus į Paviją, jo kolega Vinsenz Solenghi supažindino jį su Robert Jones darbu *An Inquiry into the State of Medicine, on the Principles of the Inductive Philosophy* („Pasiteiravimas apie dabartinį medicinos stovį pagal indukcinės filosofijos principus") ir su Browno mokslo detalėmis.

Frankas pradžioje buvo skeptiškas, bet po to, kai jis turėjo progos perskaityti paties Browno darbą, pripažino jo pagrindus „teoretiškai teisingais".[10] 1792 m. vasarą, dirbdamas Pavijos ligoninėje, jis pradėjo savo pirmus praktiškus terapijos bandymus pagal Browno sistemą. Visais atvejais, kada konvencionali terapija nepadėdavo — dažniausiai tai būdavo karštligės arba besikaitaliojančio karščio atvejais —, jis pavartodavo stiprinantį metodą. Pradžioje prirašydavo tik chininą ir vyną. Kai beveik kiekvienu atveju įvykdavo ligonio stovio pagerėjimas, naudodavo jis tą patį metodą ir prie pastovaus karščio. Pagaliau jis net bandė pritaikyti silpninantį metodą prie „tikrų uždegimų". Nors pradžioje jis buvo skeptiškai nusiteikęs prieš Browno pažiūrą, kad yra tik asteniniai uždegimai, bet kai kuriais plaučių uždegimo atvejais pabandė nenaudoti kraujo nuleidimo, ir greit pastebėjo mirtingumo sumažėjimą.[11]

---

[9] Joseph Frank, *Mémoires biographiques de Jean Pierre Frank et de Joseph Frank, son fils, redigés par ce dernier* (Vilniaus Universiteto Rankraščių skyriuje), 1 t. (Leipzig, 1848), psl. 389.

[10] Richard Müller, *op. cit.*, psl. 14.

Aplamai Pavijos gydytojai buvo skeptiški Franko metodų atžvilgiu. Daug didesnis atgarsis buvo jaunų studentų tarpe, kurie ragino Franką savo paskaitose dėstyti Browno sistemą. Jo iniciatyva apie 30 jaunų medikų iš universiteto sudarė mažą mokslinį ratelį, kuris reguliariai susitikdavo ir skaitydavo, diskutuodavo bei analizuodavo Browno doktriną, nors tai buvo Prancūzų revoliucijos laikai ir visi slapti susirinkimai buvo valdžiai įtartini.[12]

1794 m. pasirodė Franko pirmasis darbas: *Lettere sulla dottrina di Brown al Signore Brugnatelli*. Tai buvo santrauka svarbesnių veikalų, liečiančių Browno doktriną, kurie iki to laiko buvo atspausdinti. Sekančiais metais jis išvertė į italų kalbą anksčiau minėtą Dr. Jones veikalą ir dar pridėjo savo įvadą, kuriame išgyrė Browno sistemą.[13]

1796 m. išėjo dar vienas Franko veikalas apie Browną italų kalba,[14] bet čia jau pastebime staigų tono pasikeitimą. Frankas pasireiškia daugiau kaip gynėjas negu puoselėtojas. Jis ginasi nuo savo priešininkų priekaištų, kad Pavijoje dėstė *tik* pagal Browno sistemą. Jis tvirtino, kad pagrindu savo paskaitoms naudojo tik savo tėvo, Johann Peterio Franko veikalą *Epitome de curandis hominum morbis*. Tik asmeniškose studijose ir bandymuose užsiiminėjo Brownu ir susidarė palankų įspūdį. Nors Frankas vis dar Browno šalininkas, bet jau pastebime nuosaikumą, kuris Italijoj taipgi jau ir viešumoj pradėjo išstumti pirmutinę susižavėjimo nuotaiką.

---

[11] Joseph Frank (red.), *Gesundheitstaschenbuch für das Jahr 1801* (Wien, 1801).

[12] Joseph Frank, *Mémoires biographiques*, 1 t., psl. 424.

[13] Joseph Frank, *Recerche sullo stato della medicina secondo i principi della filosofia indutiva*, 2 t. (Pavia, 1795).

[14] Joseph Frank, *Lettere ad un amico sopra diversi punti di medicina, interessanti anche i non medici* (Pavia, 1796).

Šis Franko pozicijų pasikeitimas, kaip liudija jo atsiminimai, yra glaudžiai susijęs su kai kuriais įvykiais jo klinikoje. Viena jauna mergaitė, kuri sirgo vidurių šiltine ir buvo Franko gydoma pagal Browno nurodymus (t.y., 20 lašelių laudanum tris kartus į dieną) neteko sąmonės ir mirė.[15] Kiek vėliau, 1796 m. mirė nuo vidurių šiltinės Franko brolis Pranciškus, kuris taipgi ėmė dideles opiumo dozes ir prarado sąmonę. Šios ir kitos panašios mirtys giliai paveikė Franko entuziazmą Browno doktrinai ir jis į ją dabar žiūrėjo žymiai kritiškiau. Nors ir jo įsitikinimai buvo sukrėsti ir skeptiškumas padidėjo, bet jis dar vis galutinai neatsižadėjo Browno sistemos. Tik po savo kelionės po Vokietiją, Prancūziją ir Didžiąją Britaniją, kur jis asmeniškai susipažino su augančia empiricizmo dvasia, jis pagaliau galutinai atmetė Browno teoriją.

Visuose miestuose, kur Frankas keliavo, jis pirma susipažindavo su žymiausiais gydytojais, paskui aplankydavo ligonines, klinikas, filantropines bei mokslines įstaigas, mokslines draugijas ir kalėjimus. Jam buvo įdomu pamatyti, kaip skirtingos ligos buvo gydomos, kaip įvairios medicininės ir mokslinės įstaigos buvo suorganizuotos, ir išgirsti savo kolegų idėjas ir nuomones įvairiom medicininėm temom. Jį labai žavėjo visų šių mokslinių įstaigų empirinė dvasia ir ligų stebėjimo bei racionalumo akcentavimas. Beveik visi žymūs gydytojai, su kuriais Frankas susitiko, buvo nusistatę prieš Browno teoriją ir kai kurie, pavyzdžiui, Corvisart Paryžiuje, net rado malonumo jį dėl Browno paerzindami.[16] Išvažiuodamas iš Bath, Anglijos, kur jis buvo aplankęs gydytojus Falconer, Parry ir Haygarth, Frank pasakė, „Jiems pasisekė mane atgręžti nuo Browno sistemos". Vėliau, galvodamas apie savo kelionę, jis dar pridėjo, „Aš jaučiuos transformuotas į kitą žmogų".[17]

---

[15] Joseph Frank, *Mémoires biographiques*, 1 t., psl. 422 - 425.

Ši transformacija aiškiai matyti jo pokalbiuose su tėvu. Jie įvyko Juozapui grįžus į Vieną 1803 m. gruodžio mėnesį. Johann Peter Frankas jau ir anksčiau sprendė iš Juozapo laiškų, kad jo sūnaus entuziazmas Browno teorijai žymiai sumažėjo, bet nežinojo, kad jis jos galutinai atsižadėjo. Juozapui jam tą pareiškus, jis labai susirūpino ir sakė:

> Kodėl eini nuo vieno kraštutinumo į kitą? Pakeisk kiek tik nori tuos principus, kuriuos anksčiau gynei su tokiu užsidegimu ir pasisekimu, bet neatsižadėk jų. Neįmanoma mokyti medicinos praktikos nesuorganizavus faktų, liečiančių šį mokslą, į kokius nors rėmus ir neapjungus jų, kas ir yra sistema. Browno sistema turi trūkumų, kaip aš visuomet ir sakiau, bet kitos sistemos taipogi. Tu visą laiką kentėjai dėl savo brownistinių įsitikinimų ir dabar, kai būtų galima vadinti tave laimėjusiu, tu nori pakeisti savo pažiūras. Pažiūrėk, kiek jaunų žmonių baigia mano mokyklą ir tavo — jie tikisi mūsų paramos savo meno prakti-

---

[16] *Ibid.*, 2 t., psl. 203.

[17] S. Trzebiński (red.), „Z Pamiętnika Franka" (ištraukos prancūzų *kalba iš Mémoires biographiques*), *Pamiętnik Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego*, Wilno, rok V (1929), zeszyt 2, psl. 206-207.

> koje, o tu nori jiems atsukti nugarą, pereiti į jų priešų pusę. ,Ar tu manai, kad jie į tave draugiškai žiūrėtų?'[18]

Ir Juozapas Frankas atsakė:

> Mano mielas tėve, aš visuomet tavo patarimų esu klausęs mielu noru, bet aš nesu įsitikinęs, kad, būtent, pagrindiniuose principuose glūdi Browno sistemos trūkumai. Aš įsitikinęs, kad ji nesuderinama su medicinos praktika, kuri pagrįsta patyrimu. Ir kodėl aš negaliu suorganizuoti patyrimo rezultatus, nepavergus jų kokiai nors sistemai? Jeigu aš sėkmingai gyniau tokią blogą teoriją kaip Browno, kokie pasisekimai turi manęs laukti ginant empirinį racionalizmą, prie kurio visi gydytojai anksčiau ar vėliau sugrįžta ir kuris buvo praktikuojamas Hipokrato, Sydenhamo, Baglivio, ir (t.t.) kitų.[19]

Kad Frankas galutinai atmetė Browno teoriją, liudija ir jo veikla Vilniuje. Jis su savo tėvu, įžymiausiu tuo metu Europoje aukštojo medicinos mokslo organizatoriumi, sveikatos apsaugos organizacijos teoretiku ir terapeutu Johannu Peteriu Franku atvyko į Vilnių 1804 m. spalio 4 d. Nors Johann Peter Frankas išbuvo Vilniuje mažiau negu vienerius metus, jis spėjo iš esmės perorganizuoti medicinos mokslą Vilniaus universitete ir įsteigti naują kliniką. Kai jis buvo iškviestas į Petrapilį Medicinos - chirurgijos akademijos vedėjo ir Aleksandro I leibmediko pareigoms, jo sūnus Juozas perėmė terapinės klinikos vadovavimą.[20]

---

[18] *Ibid.*, psl. 378.

[19] *Ibid.*, psl. 378 - 379.

[20] J. Misiūra, „Vidaus ligų dėstymas Vilniaus Aukštojoje Mokykloje 1781 - 1831 m. laikotarpiu," Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko Universiteto *Mokslo Darbai* XVII (Vilnius, 1958), psl. 66.

1808 m. buvo išspausdinti pirmieji tos klinikos darbai — *Acta instituti clinici Caesareae universitatis vilnensis*. Įvade Juozas Frankas galutinai pabrėžia savo atitrūkimą nuo Browno. Jis viešai prisipažįsta, kad fantazija nuvedė jį į šunkelius ir kad jis, nežinodamas visų tos sistemos klaidų, ją pervertino. Jis toliau rašo, „Nuo tos akimirkos, kada aš pamačiau amžiną gamtos šviesą, aš gėdinausi pančių, prie kurių mane prikaustė meilė sistemai. Aš radau savo ramstį ligų stebėjime ir racionalume, kurie yra medicinos šulai, nuo kurių tikrieji medicinos sistemų šalininkai pirmiausia nutolsta".[21] Visi trys šios klinikos darbų tomai, apimą pirmus septynerius jos veiklos Vilniuje metus (1805 - 1812), atspindi tą empirinę dvasią, kurią Frankas apibūdino savo įvade.

Kitame veikale (apie Prancūzų revoliucijos įtaką medicinos praktikai), parašytame Vilniuje 1814 m., Frankas teigė, kad Browno sistemos staigus išsiplėtimas įvyko revoliucijos dvasios dėka. Visose srityse buvo naujovių badas ir tą ypatingai jautė jaunuomenė. Browno sistema buvo panaši į tas demokratines konstitucijas, kurios popieriuje švytėjo, bet praktikoje apvylė.[22]

Dvidešimt metų Frankas skaitė Vilniuje terapijos paskaitas ir vadovavo terapinei klinikai. Per tą laikotarpį jis griežtai pasisakė prieš Browną ir net įsivėlė į ginčus su tokiais brownistais Vilniuje kaip daktaru Bécu. Savo studentus jis skiepijo nauja empirine dvasia. Reikalavo, kad jie žinotų normaliąją ir patologinę anatomiją, dirbtų ir budėtų klinikoje, rašytų išsamias ligų istorijas. Kiekvienas, miręs jo klinikoje, buvo skrodžiamas dalyvaujant pačiam profesoriui ir studentams.

---

[21] Joseph Frank, *Acta instituti clinici Caesareae universitatis Vilnensis* (Lipsiae, 1808), annus primus, psl. 3.

[22] Joseph Frank, *De l'influence de la révolution françoise sur des objets relatifs à la médicine pratique* (Vilna, 1814), spl. 7.

Juozapo Franko didelis nuopelnas Vilniuje buvo ir tai, kad jis pradėjo gyventojų sergamumo ir mirtingumo statistinį tyrinėjimą ir medicininį - topografinį krašto tyrinėjimą. Pagal pažangiausius Vakarų pavyzdžius jis organizavo Vilniaus Medicinos draugiją, Vilniaus Motinystės institutą, Vilniaus Vakcinacijos institutą ir kitas mokslines įstaigas.

Franko pažiūrų raida atspindi ne tik asmeniškų įsitikinimų vystymosi procesą, bet taipogi bendrus pakitimus, vykstančius plačioje medikų visuomenėje, kuri nebegalėjo vadovautis viską apimančiomis sistemomis ir palaipsniui teikė ypatingą reikšmę atskirų ligų ir ligotų organų klinikiniam stebėjimui.

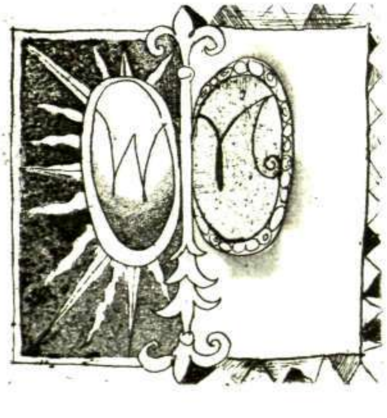

INTERPRETAVIMAS IR MORFOLOGIJA LYGINAMOSIOSE CIVILIZACIJŲ STUDIJOSE

ALGIS MICKŪNAS

I. TEORINĖS PASTABOS

Šio straipsnio tikslas — apibūdinti interpretavimo metodą ir nurodyti jo teorinius pagrindus. Nėra reikalinga įrodyti trūkumų „žinojimo teorijose", kurios remiasi subjektyviniais arba objektyviniais pagrindais. Reikalingi įrodymai buvo pateikti teorikų kaip E. Husserl, N. Hartmann, W. Dilthey, M. Merleau - Ponty ir t.t. ir pritaikyti mokslininkų kaip J. Gebser ir D. Frey lyginamuosiuose civilizacijų moksluose, M. Landmann, H. Klages kultūrinėje antropologijoje, A. Gehlen, P. Buytendijk antropologijoje, M. Wandruszka, B. Badura, E. Heintel kalbų palyginimo moksluose ir t.t. Išvardinti mokslininkai yra tik keletas iš daugelio, kurie priėjo išvados, kad dirbtinos subjektyvinių ir objektyvinių teorijų ribos mokslui nenaudingos. Mokslo progresas reikalauja persvarstymo teorinių pagrindų ir vartojamų metodų, kurie per siaurai apriboja mokslinį aiškinimą. Mokslinis darbas apima plačiau negu teorijos ir metodų ribos jam leidžia. Yra aišku, kad kiekviena teorija turi savo perspektyvą; mokslinis darbas nėra įmanomas be ribų, bet jei nagrinėjama sritis yra platesnė ir gilesnė už teorijoje nustatytas ribas, reikalinga teoriją persvarstyti ir jos pagrindus praplėsti ir papildyti.

Sąrašas darbų, surištų su interpretacija ir morfologija, yra gan gausus. Viena pagrindinė problema šiuose darbuose pasirodo ta, kad jie neduoda savo teorinių pagrindų išaiškinimo ir vartoja teigimus, kurie yra platesni už jų nustatytas teorines ribas. Du naujai išleisti darbai gali būti paminėti šių trūkumų pavyzdžiais: R. Palmer *Hermeneutics*[1] ir F. Rodi *Morphologie und Hermeneutik.*[2]

F. Rodi, sąryšyje su kultūrų morfologiniu pasikeitimu, turi teoriją, kuri remiasi subjektyvine reakcija prieš įvykių eigos priėmimą arba už jį. Pavyzdžiui, tezė, teigianti, kad gyvenimas ir pasaulis yra nesustojantis, visą laiką kintantis ir prabėgantis, įveda naują morfologinę poziciją, kuri yra subjektyvinė reakcija prieš pirmąją tezę: „heroiniai darbai, valios stiprybė ir vyriškas patvarumas". Ši reakcija yra paneigimas siaubo, kuris kyla iš išnykimo visų žmogaus siekimų ir darbų.[3] Morfologinis pasikeitimas iš „visalaikio keitimosi" į „šauksmą herojinei atsparai" apibrėžia subjektyvinį nepasitenkinimą, kurio faktinis aprašymas neimplikuoja kultūros morfologijos. Kultūrinė morfologija negali būti išvedama iš subjektyvinio stovio, visvien ar tas stovis būtų akcija ar reakcija, nes subjektyvinis stovis tegali būti pilnai suprastas specifinės kultūros morfologijos rėmuose.

F. Rodi vartoja metaforas, kurių jis neišaiškina, bet kurios reikalingos jo kalbos vartojimo supratimui. Žodžiai arba frazės kaip „prabėgantis gyvenimas, nuolatinis keitimasis, gyvenimo pajėgų aukštinimas, herojinis priešinimasis“ remiasi morfologija, kurią galima pavadinti „erdvės metafora“. Jo kalba implikuoja, kad „erdvinė metafora“ riboja erdvės supratimą į perspektyvinę, trijų dimensijų erdvę, kurios ribose galima suprasti idėjas kaip „laiko kryptį, vienas kitą sekančius įvykius, priešingumą įtakoms“ ir t.t. Kur Rodi randa dvi morfologijas — „nuolatinį keitimąsi“ ir „herojinį priešinimąsi“, mes randame, kad abi morfologijos susideda iš „trijų dimensijų erdvės metaforos“.

---

[1] R. Palmer, *Hermeneutics* (Evanston: Northwestern University Press, 1969).

[2] F. Rodi, *Morphologie und Hermeneutik* (Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag, 1969).

[3] *Ibid.*, psl. 29.

Kitas pavyzdys, atskleidžiąs neužtenkamai pagrįstus teigimus, randamas Rodi diskusijose, norinčiose parodyti skirtumą tarp graikų ir indų civilizacijų. Indijos žmogus yra jausmiškai prisitaikęs prie gamtos, o graikas gyvena už mūro sienų, kas įrodo graikų izoliaciją ir sudaro Vakarų pasaulio „agresyvinių pažiūrų“ pagrindus.[4] Išnagrinėjus jo terminologiją, randame šias idėjas: „Izoliacija, už, agresyvus“, kurios remiasi trijų dimensijų erdvės metafora. Jo tezė teigia, kad skirtumas tarp šių kultūrų remiasi subjektyvinių funkcijų skirtingumu; vienos funkcijos stipriau pabrėžtos vienoje kultūroje, kitos kitoje. Tuo būdu „jausminis prisitaikymas“, nors ir skirtingas nuo „izoliacijos ir užsidarymo“, sudaro subjektyvinius skirtumus „tame pačiame pasaulyje“. Ši tezė teigia per daug: iš vienos pusės ji prileidžia, kad pasaulis yra lygus visiems, nesvarbu kas jį patirtų, ir iš kitos priima absoliutinį subjektą, kuris turi prigimtas savybes, iš kurių vienos pabrėžtos vienoje vietoje ir istorijos periode, o kitos kitame. Bet, kaip Landmann nagrinėjimai parodo, net paprasčiausi psichologiniai žodžiai, kaip „jausmas", nėra kultūriškai neutralūs. „Jausmingumas turi reikšmę ir funkciją tiktai specifinėje kultūrinėje morfologijoje, kuri ‚prirašo', kas bus laikoma jausmais ir kas ne".[5] Rodi morfologinių skirtumų tarp kultūrų tezė yra per siaura, nes ji remiasi daug pagrindinesne morfologija, kurią jis vartoja, bet kurios nepastebi ir neišaiškina.

---

[4] *Ibid.*, psl. 29.

Palmer darbas daug platesnis savo istorine apimtimi, bet nėra metodologiškai užtenkamas kultūrų supratimui. Paversdamas interpretacijos metodą į „supratimo funkcijų studijas", jis negali išvengti subjektyvinių pagrindų savo metodologijoje.[6] Be to, jo išnagrinėjimas interpretavimo skirtumų tarp „vizualinės erdvės" ir „audialinės erdvės" remiasi linealine laiko eiga, kuri yra dominuojama „vizualinės erdvės", pasiremiančios trijų dimensijų erdvės metafora. Jo tezė tuo būdu užtušuoja skirtumą tarp „vizualinės erdvės" ir „audialinės erdvės", kuri turi savybes, neišaiškinamas linealine laiko eiga. Nepastebėjimas šio skirtumo neleidžia mums pilnai suprasti skirtumo tarp „protinės" (mentalinės) ir „mitologinės" kultūrų. Šis straipsnis sieks parodyti pagrindines morfologijas, kurios yra priimtos, bet nei pastebėtos nei išaiškintos rašytojų, kurie vartoja interpretavimą ir morfologiją.

Žinojimo teorijos (episteminiai) reikalavimai

„Visi kultūrinių tyrinėjimų metodai yra paremti palyginimu", rašo D. Frey, „kuris turi žodžius ir sakinius kaip ‚yra skirtinga nuo,' arba ‚galima suprasti kaip. . .', kur tapatybė ir skirtumas sudaro pagrindinius struktūrinius elementus kalbos ir žinojimo teorijos lyginamosiose studijose".[7] Nustatymas vieną kultūrą nuo kitos skiriančių ribų remiasi žinojimu tapatybės elementų, kurių pagrindu skirtumai pasirodo skirtumais. Kalbant žinojimo teorijos kontekste, skirtumą tegalima matyti sąryšyje su nesikeičiančiu fonu. Nesikeičiantis fonas, sudaręs tapatybę, yra nepastebėtai priimtas kaip platesnė morfologija, kurioje patiriami skirtumai ir net priešingumai. Tokiu būdu žinojimo teorijos sąlygos yra šios: (a) tapatybė, kuri sudaro nesikeičiančią struktūrą kaip patyrimo sąlygą, nesikeičiančią su keitimusi subjektyvinių ir objektyvinių sąlygų ir komponentų. Šiame straipsnyje ji bus vadinama „pagrindine morfologija", kuri turi kryptis ir implikacijas dėl (b) skirtumų, kurie sudaro specifines struktūras, išvedamas iš (a) su pagrindinėm kalbinėm metaforom, kurios sudaro galimybes interpretuoti specifines kultūras. Kalba šiame sąryšyje turi būti suprantama plačiausia prasme, pradedant nuo paprasčiausių judesių, socialinių institucijų ir baigiant aukštai išvystytomis formalinėmis kalbomis.[8]

---

[5] M. Landmann, *Der Mensch als Schoepfer und Geschoepf der Kultur* (Muenchen: Ernst Reinhardt Verlag, 1971), psl. 52.
[6] R. Palmer, *Hermeneutics*, psl. 40.

Pagrindinė morfologija yra sudaryta iš laiko-erdvės struktūros, kuri nuo E. Kant laikų sudaro sąlygas objektyvinių ir subjektyvinių įvykių patyrimui. Laiko-erdvės struktūros yra neįmanomos išvesti nei iš subjektyvinio stovio, nei iš objektyvinių įvykių, nes jos yra sąlygos objektų ir subjektų supratimui. Kaip E. Fink teigia, „laikas ir erdvė negali būti tyrinėjami nei objektyvinėje, nei subjektyvinėje perspektyvoje, nes visi objektų ir subjektų tyrinėjimai remiasi laiko - erdvės supratimu kaip visų tyrinėjimų sąlyga".[9] Kurios nors laiko - erdvės interpretavimo galimybės, kaip, pavyzdžiui, trijų dimensijų erdvė ir linealinis laikas, arba orientacija į praeitį ir jos surišimas su audialine erdve ir t.t. supratimas sudaro sąlygas išsiaiškinti kalbines metaforas, kuriomis specifinėse kultūrose žmogus interpretuoja save ir pasaulį. Be to, specifinė laiko - erdvės morfologija yra ženklas, parodantis, kokia žmogaus patirties sritis yra dominuojanti.

---

[7] D. Frey, *Grundlegung zu einer Vergleichenden Kunstwissenschaft* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970). psl. 5.

[8] M. Merleau - Ponty, *Phenomenology of Perception* (New York: The Humanities Press, 1962), psl. 174ff.

Laikas - erdvė yra suprantama kaip nesikeičianti morfologija visose civilizacijose, kurios pagrindu galime suprasti specifines laiko - erdvės interpretacijas, sudarančias pagrindus specifinių civilizacijų ir jų eigos interpretacijai. *Morfologiją ir interpretaciją reikia toliau* išaiškinti pagal pakeistą supratimą „pagrindo" (*a priori*), vartojamo mokslininkų, minėtų šio straipsnio pradžioje. Atmetimas ribų, kurias Kantas buvo nustatęs supratimui pagrindų, nereiškia, kad pagrindai nebėra vartojami. Pagrindai tapo pervertinti ir pasirodė naujose formose, kaip „kultūrinė morfologija, kultūrinis pagrindas", po kuriais galima priskirti siauresnius pagrindus kaip „institucinis pagrindas, kalbinis pagrindas, patirties pagrindas" ir t.t.[10] Pagrindų struktūros sudaro institucionalizuotų procesų „vidujinę teritoriją", kuri turi daugiau reikšmės negu dabartinis objektyvinės realybės arba subjektyvinių procesų stovis. Ši teritorija remiasi laiko - erdvės morfologija, kuri sudaro skirtingas orientacijas ir veiklas, prirašo patirties būdus, atidaro ateitį pagal kalbos struktūras, kurios nustato, kas yra „objektyviniai galima" ir „subjektyviai leidžiama".[11] Tuo pačiu ši eiga nustato „subjektyvios reakcijos" formą ir sudaro „subjektyvinę eigą".[12] Vadinamosios žmogaus subjektyvumo sudėties struktūra yra kultūrinio pagrindo ir jo skirtingų dimensijų struktūra.

---

[9] E. Fink, *Zur Ontologischen Fruehgeschichte von Raum-Zeit-Bewegung* (Haag: Martinus Nijhoff, 1957).

[10] M. Landmann, *op. cit.*, psl. 61ff.

Laiko - erdvės implikacijos, kurios sudaro pagrindines skirtingų kultūrų morfologijas, yra skirtingos nuo subjektyvinių ir objektyvinių sąlygų. Šis skirtumas gali būti parodytas pavyzdžiais, paimtais iš institucionalizuotos simbolių sistemos. Strėlė su užrašu „Boston" yra empirinis objektas, duotas šiuo momentu ir gali būti aprašomas empirine kalba, kaip vienas faktas tarp kitų. Iš kitos pusės, dabartiniai psichologiniai ir fiziologiniai įspūdžiai sudaro faktinį stovį subjekto, aprašomo, idealiai kalbant, empirine terminologija. Be to, simboliai gali būti pakeisti; vietoje dvidešimties centimetrų ilgio, pilkos spalvos su juodais kraštais, padaryto iš metalo, gali būti keturiasdešimties centimetrų ilgio, baltos spalvos ir t.t. ženklas, kurio empirinis apibūdinimas būtų skirtingas ir kuris sudarytų skirtingus psichologinius ir fiziologinius įspūdžius. Bet abu simboliai duoda tas pačias laiko - erdvės orientacijas ir turi tą pačią reikšmę. Simbolis veikia sistemoje laiko - erdvės krypčių, kurios sujungia įvykius į reikšmingus santykius, kurių struktūroje empiriniai faktai ir subjektyviniai procesai įgauna reikšmę ir sąryšį. Galima pakeisti objektyvinius ir subjektyvinius įvykius ir eigas, nepakeitus morfologijos, sudarančios pagrindą implikacijų sistemai. Tai reiškia, kad kultūros „logika“ yra skirtinga nuo empirinių faktų sumos. Empiriniai faktai turi reikšmę, įgauna sąryšius ir kryptis kultūros morfologijos sistemoje ir jos interpretacijose, kurios negali būti išsemiamos jokio subjekto toje kultūroje. Pavyzdžiui, specifinės kultūros „kalbinis pagrindas“ (lingvistinis *a priori*) turi reikšmės implikacijų, kurios nėra išsemiamos kalbos mokslininkų toje kultūroje. Mokslininkai, vartojantys kalbą, yra kalbos vedami į neribotą terminų interpretavimą skirtingose sąlygose.[13]

---

[11] W. Porzig, *Das Wunder der Sprache* (Muenchen: Franche Verlag, 1971), psl. 176 ff.

[12] A. Gehlen, *Der Mensch* (Frankfurt: Atheneum Verlag, 1962), psl. 86.

Įtaka ir sąlyginis veikimas į tradiciniame supratime vadinamą subjektą yra pakeista į daugybę galimybių, kurios glūdi kultūriniuose pagrinduose ir kurios prirašo laiko - erdvės kryptis, reikšmingus sąryšius ir ribas, kuriose objektai turi įtaką subjektui. Ribos nėra absoliučios; ateities galimybės yra atidarytos kultūriniuose pagrinduose, kurie leidžia persvarstyti subjektyvinio stovio ir objektyvinių įvykių reikšmę.[14]

„Kultūrinių pagrindų“ idėja pakeičia keletą tradiciškai įsigyvenusių sąvokų: „sąmonės intencijos, psichologinis projektavimas ir t.t.“ Kadangi sąmonės intencijos remiasi laiko - erdvės orientacija, galimybės, atidarytos orientacijai, visuomet glūdi įrašytos kultūriniuose pagrinduose. Tai reiškia, kad mokslininkas neturi per daug rūpintis apie psichologinius subjekto procesus arba apie empirines (griežtai kalbant) sąlygas, nes: (1) empirinės sąlygos ir subjektyviniai procesai turi funkcijas ir reikšmę sistemoje kultūrinių pagrindų, kurie nustato subjektyvinio stovio ir objektyvinių sąlygų reikšmę. (2) Kiekvienas psichologinis normalumas arba nenormalumas, kaip kultūrinės eigos išaiškinimo pagrindas, gali būti nustatomas tik remiantis kultūriniu pagrindu, kuris apibrėžia, kas yra normalu toje kultūroje. (3) Empirinių sąlygų ir procesų apibūdinimas neimplikuoja simbolinės sistemos struktūros, pagrįstos laiko - erdvės morfologija, sudarančią kultūrinę logiką su daugybe „reikšmės implikacijų", kurios nustato bendrą tos kultūros pasaulio eigą.[15]

---

[13] M. Landmann *op. cit.*, psl. 37.

[14] *Ibid.*, psl. 95.

Kultūrinis pagrindas suteikia reikšmingų sąryšių tinklą tuo būdu, kad objektas veikia kaip kultūros „liudininkas" iš praeities ir duoda galimybę moksliniam nagrinėjimui ne kaip empirinis faktas, bet kaip orientacijų ir atidarų galimybių sistema gyvenimo ir žmonių grupės interpretavimui. Mokslininkas „skaito" kultūrinį objektą pagal jo reikšmės ir laiko - erdvės implikacijų tinklą ir šiuo būdu gali įeiti į bet kokį istorinį periodą.

Morfologija ir interpretavimo ratas

Pagrindinė morfologija, kuri sudaro kultūrinį pagrindą ir yra randama visose kultūrose, susideda iš laiko ir erdvės reikšmės bendro supratimo. J. Gebser darbai parodė, kad kiekviena kultūra turi specifinę laiko - erdvės struktūrą kaip morfologinį foną, kurio pagrindu subjektas ir pasaulis yra patiriami, organizuojami ir išaiškinami.[16] Laikas - erdvė, kaip nesikeičianti morfologija, sudaro sąlygą specifinių kultūrų laiko - erdvės struktūrų interpretavimo galimybei. Turime nesikeičiantį foną, kurio pagrindu galima suprasti skirtumus ir tapatybes tarp kultūrų. Pagrindinės morfologijos interpretavimai, sudarantys laiko - erdvės struktūrų skirtumus, gali būti pavadinti specifinių kultūrų interpretavimo morfologija.

---

[15] E. Heintel, *Einfuehrung in die Sprachphilosophie* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972), psl. 117.

[16] J. Gebser, *Ursprung und Gegenwart* (Stuttgart: Deutsche Verlag, 1966), 4 ir 5 skyriai.

Interpretavimo morfologija, kaip specifinė bendro laiko - erdvės supratimo interpretacija sudaro pagrindus kalbinių metaforų nagrinėjimui ir tuo pačiu nustato dominuojančią patirties sritį (vizualinė, audialinė, telepatiška). Dabar turime komponentus „interpretavimo rato" teorijos išaiškinimui.

„Interpretacija" (hermeneutics) ateina iš graikų žodžio *hermeneuein*, kuris reiškia „pastebėti, sakyti, išreikšti" ir yra susietas su lotynų *sermo* ir *verbum*. Ko nors supratimas reikalauja išreiškimo, parodymo arba pasakymo. Interpretavimo ratas susideda iš morfologijos, sudarančios kultūrinio pagrindo foną, kurio struktūroje galima interpretuoti ir suprasti specifinius įvykius nagrinėjamoje kultūroje. Reiškia, kad (a) epistemologiškai kalbant, mokslininkas veikia, remdamasis bendra laiko - erdvės morfologija, kurios pagrindu gali suprasti skirtingas ir specifines laiko - erdvės morfologijas, sudarančias specifinių kultūrų interpretavimo morfologiją. (b) Metodologiškai kalbant, mokslininkas pradeda su bendrąja laiko - erdvės morfologija ir gyvendamas savo kultūroje, kuri remiasi specifine interpretavimo morfologija, gali vartoti kitas specifines interpretavimo morfologijas kitų kultūrų supratimui. Šiuo metodu mokslininkas nenagrinėja specifinių kultūrų, subjektyvinių procesų arba empirinių sąlygų, nes dauguma šių kultūrų ir sąlygų nebeegzistuoja. Remdamasis atrastais objektais kaip „praeities liudininkais", mokslininkas nustato interpretavimo morfologiją, kaip tos kultūros pagrindą, sudarantį tinklą implikacijų, kuris leidžia suprasti kultūrinį objektą.

Remiantis minėtomis idėjomis, galima teigti, kad objektai, rasti specifinėse kultūrose, turi sukoncentravę sąmoningą veiklą reikšmės tinklo, kuriame jie turi laiko - erdvės struktūrą ir visas implikacijos linijas. „Sąmoningumas“ turi tą prasmę, kad rastas objektas parodo ką nors kita negu savo paprastas empirines savybes arba subjektyvines reakcijas į tas savybes. Pavyzdžiui, rašyba pirmoje eilėje nerodo nei raidžių formos, nei subjektyvinių rašytojo procesų, bet reikšmingą kontekstą. Šiuo būdu kultūrinių objektų nagrinėjimas yra lygus išvystymui reikšmingo konteksto, koncentruoto tame objekte ir sudarančio tos kultūros interpretavimo morfologiją. Kaip Rodi teisingai sako: „Objektas arba įvykis tampa perkeltas į reikšmės sritį“.[17]

II. MORFOLOGIJOS IR INTERPRETACIJOS PRITAIKYMAS

Morfologijos apibūdinimas negali būti pilnai suprantamas be jos pritaikymo kultūrinės eigos nagrinėjimui. Ši straipsnio dalis susideda iš skirtingų kultūrinių struktūrų ribotos santraukos. Nagrinėjimo eiga nebus chronologinė, bet remsis pirmojoje dalyje apibūdinta interpretavimo morfologija. Specifinių kultūrų ir jų interpretavimo morfologijų išvystymas leis mums pažinti skirtingus kultūrinius pagrindus, kurie prirašo ir sudaro tai, „kas mes esame“ ir „kokią realybę turi mūsų pasaulis“. Geriausia pradėti su mokslininkams žinomomis struktūromis: mitologine ir protine (mentaline).

---

[17] F. Rodi, *op. cit.*, psl. 81.

Žodžio *mythos* veiksmažodis yra *mythenomai*, „kalbėti, sakyti, mokinti“. E. Harrison parodo artimą ryšį tarp anglų žodžio *mouth* ir graikų *mythos.*[18] Tai leidžia išvesti, kad pagrindinė patirties sritis čia yra audialinė, ir pagrindinė interpretacijos morfologija turi audialinę laiko - erdvės struktūrą.

Audialinė erdvė - laikas turi specifines savybes: dinamiškos dimensijos, kurios apsupa subjektą iš visų pusių, bet neturi topologinių ribų ir krypties, nes jos ritmiškai plečiasi į visas puses. Vizualiniai kalbant, ją galima palyginti su vandens judesiu, kuris irgi turi svarbų vaidmenį mitologiniame galvojime. Audialiniame patyrime garsas turi ypatybes apsupimo, panėrimo, valdymo (germanistikoje tai gan aišku žodžiuose *hōren* ir *horchen*, kurių ankstyvesnė reikšmė buvo „priklausyti ir veikti pagal žodinį įstatymą“) ir žadinimo jausmų, kurie žmogų kelia ir neša į svaiginantį šokio ritmą. Audialinėje erdvėje objektai patiriami be vizualinės gelmės; jie yra arti, lyg žmogus jiems priklausytų (*ge - hoeren*, *hoerig*). Audialinė erdvė neturi krypties į tolimus objektus ir orientacijos į tikslus; todėl ji sudaro sąlygas ritminiam aktyvumui, kuris nėra orientuotas į jokį tikslą. Į audialinį gandą žmogus reaguoja tiesiog, lyg gandas būtų lygus su įvykiu, ateinančiu iš praeities. Audialinė erdvė sudaryta iš ritminių ir intensyvių laiko struktūrų. Garso ritmas sudaro veiklos struktūrą, kuri sujungta su šokio ritmu, kuris nėra linealinis šokio formos procesas, bet judesys, neturintis istorinio progreso; ritmas pakartoja tempą, duodamas intensyvumą ir intensyvumo išsėmimą. Šis sudaro audialinės erdvės ir laiko potvynį ir atoslūgį (kad laikas gali turėti šias ypatybes, parodo žodis *tijd*, iš kurio mes gauname *tide, time, Zeit*). Mitologinę struktūrą galima interpretuoti, vartojant audialinę erdvę ir laiką.

---

[18] J. E. Harrison, *Themis: A Study of the Origins of Greek Religion* (Cambridge, 1972), psl. 328.

Pažvelgę į mitologinių laikų meno darbus, atrandame, kad jie turi dominuojančią temą: burna, kuri yra susijus su kalba. „Kur nėra dominuojančios burnos, ten nėra mito".[19] Toliau nagrinėjant, pasirodo, kad žodžio *mythos* šaknis yra *mu*, „duoti, daryti garsą". Ta pati šaknis *mu*, su trumpai kirčiuotu „u", yra randama *myein*, „užsidaryti". Sanskrite ši šaknis yra reikšmės pagrindas *mukas*, lotynų kalboje *mutus*, graikų patyrime ji pasirodo ir *mystes, mysterion* ir *mystic*, „bežodinis užsidarymas savyje". Pirmu žvilgsniu atrodytų, kad mitologinės struktūros nagrinėjimas parodo toje struktūroje priešingumus: kalbėti, skelbti, duoti garsą, kuriuose randame audialinę dominaciją — ir užsidaryti, tapti bekalbiu. Šis priešingumas pradingsta pastebėjus, kad mitologinis patyrimas yra susietas su „siela" kaip žmogaus „vidiniu pasauliu", kuri simbolizuojama rutuliu. Šis rutulys turi poliarišką dinamizmą, kuriame vyksta amžina eiga nuo vieno poliaus į kitą. Vyksta poliarizacija metų laikų, kurie sugrįžta vienas po kito; poliarizacija tarp kalbėjimo ir užsidarymo, kurie parodo apskritą judesį nuo užsidarymo savo sieloje, kuri yra paslaptinga ir dinamiška, ir žodinio išreiškimo paslapties, rastos sieloje. Rutulinė struktūra yra randama mitologinių laikų kalbiniuose išsireiškimuose: Heraklitas (fr. 2283 G) sako: „Sielai pasidaryti vandeniu reiškia mirtis; vandeniui pasidaryti žeme reiškia mirtis; iš žemės atsiranda vanduo, iš vandens siela". Ta pati struktūra randama Šv. Jono raštuose: „Pradžioje buvo žodis ir žodis buvo su Dievu, ir Dievas buvo žodis ir pradžioje žodis buvo su Dievu". Abejuose pasisakymuose yra pastebimas ne tik rutulys, bet taipgi sugrįžimas į sielą (*psyche*) ir „žodis" kaip išreiškimas audialinės morfologijos su ritmine poliarizacija.[20] Ritminė poliarizacija toliau remiasi tuo, kad klausytojas ne tik klauso žodžių, bet taipgi to, kas buvo tik priminta ir palikta tylumoje ir paslaptyje. Žodis yra žmogaus vidinės paslapties veidrodis. (Šią eigą dar galima rasti geriausiose psichiatrinėse klinikose, kur per laisvą žodžių sąryšį mėginama parodyti nežinomos sielos gyvenimo paslaptį). Atspindžio arba veidrodžio patyrimas duoda įrankį suprasti dvi pagrindines mitologinio galvojimo rūšis: vandens keliones ir narcisizmą.

---

[19] J. Gebser, *op. cit.*, psl. 75.

Vandens kelionės arba plataus vandens perplaukimas simbolizuoja pastangas atrasti nesikeičiantį centrą arba kelią dinamiškoje sieloje. Nesikeičiantis centras dažnai simbolizuojamas atrastu draugu arba drauge ant pastovaus kranto. Kiekviena vandens kelionė yra patyrimas sielos, didelėm pastangom ieškančios gyvenimo tikslo ir krypties. Pavyzdys yra Odisėjas. Po audringų kelionių Odisėjas išmetamas ant kranto, kur jis sutinka Nausikają ir pareiškia *Eim Odysseus*, „Esu Odisėjas", bet ne „Aš esu Odisėjas". Čia dar trūksta žodžio „aš". „Aš" dar išvis nesiskiria nuo *eim*, kuris yra aktyvus veiksmažodis.[21] Net šiandien italų ir ispanų kalbose, kur žmogaus gyvenimas yra orientuotas į audialinę patyrimo dominaciją, mes randame, kad įvardžiai nėra atskirti nuo aktyvaus veiksmažodžio.[22] Odisėjas yra Homero pabrėžtas viena ypatybe: *polythlas*, ištvermingasis, kuris nugali audras ir atranda nesikeičiantį centrą ir šviesą per savo veiklą ir pasiryžimą. Čia randame atsitolinimą nuo pri-klausymo (ge-hören) audialiniam ritmui.

---

[20] *Ibid.*, psl. 75.

[21] *Ibid.*, psl. 83.

Asmuo mitologiniame gyvenime yra stipriai surištas su savo grupe, kuri turi matriarchinę orientaciją. Šaknis *mat*, iš kurios gauname sanskrito *mater* ir *matram* ir kuri išsivysto į graikų *mater* ir *meter*, vėliau pasirodo didžiosios motinos kulte. Iš šių linijų gauname „materialinį" pasaulio patyrimą, kur „materija" pasidaro principas, iš kurio viskas atsiranda; iš *matram*, kuris buvo muzikos instrumentas, gauname *metron* kaip muzikos ritmą. Audiąlinės erdvės ir laiko dominavimas yra lygus surišimui individo su grupės tradicija, mitais ir paslaptimis.

Tradicija yra perduodama per atmintį, kuri sudaro sąlygas mistiniam, dvasiniam įkvėpimui ir poetiškam ritmui. Dvasinis įkvėpimas ateina iš praeities per mūzą (*muse*), kurios originalioji reikšmė buvo „sapnuotojas, muzikas ir matytojas". Etimologiškai žodis „mūza" yra kilęs iš *myein*, reiškiantis užsidaryti savo sieloje, kuri, kaip matėme, turi tiesioginį surišį su *mythos*.[23] Mūza duoda įkvėpimą poezijos kūrimui ne todėl, kad mistinis poetas yra kūrybingas genijus, bet dėl to, kad mūzos įkvėpimui negalima atsispirti, ir poetas turi išreikšti dinamiškos sielos paslaptis. Mitologinis mūzos įkvėpimas sudaro „pasaulio atmintį" ir yra randamas per visą Vakarų poetinę istoriją iki Rilkės, kuris pagaliau jų atsižada: „Eikit šalin, jūs tamsūs mirties angelai".[24]

---

[22] M. Wandruszka, *Sprachen: Vergleichbar und Unvergleichbar* (Muenchen: R. Piper und Co. Verlag, 1969), psl. 277 ff.

[23] F. Kluge - Goetze, *Griechisch - Deutsches - Woerterbuch* (Berlin: Langenscheid Verlag), Tomas I, psl. 374.

Kokia yra mūzos pagrindinė reikšmė? W. H. Roscher yra parodęs, kad mūzos prasideda su pirmąja mūza arba mūzų motina, kuri vadinosi *Mnemosyne* ir kuri turi tris dukteris *Melete, Mneme* ir *Aoide*, „muzikinis sapnavimas, atmintis ir dainavimas".[25] Iš šių vardų galima matyti pirmavimą audialinio patyrimo: poezija, muzika ir atmintis, kurios turi ritminį laiką ir patvirtina pagrindinę morfologiją, sudarančią mitologinę struktūrą: ratinis laikas, kurjame ritminis praeities pakartojimas yra dominuojantis. Mitas išlaiko praeities tradicijas ir poetišką kalbą, muzikalūs garsai išreiškia praeitį audialinėje erdvėje ir ritminiame laike. Panagrinėjus truputi toliau, galima parodyti, kad *Mnemosyne* yra išvedama iš sanskrito *Manana*, „šventas sapnavimas, šventas kalbėjimas, šventas panėrimas",[26] kurios yra audialinės morfologijos metaforos. Šis „sapnavimas arba kalbėjimas" (*musing)* dar nėra protinis galvojimas. Jis yra lygus dėkojimui, *danken* artimai surištas su *denken*.

Mūza, toliau pažiūrėjus, turi daug sąryšio su „privalėjimu," *must* ir *muss*, kurie sudaro priminimą didžiųjų sukūrimų ir įvykių, išreikštų „vandens mituose". Mūza pažadina atmintį dinamiškų sielos jėgų, kurios apsupa poetą tokiu būdu, kad poetas ir mistikas privalo (*must-muss*) dainuoti. „Privalo" germaniškose kalbose (*must-muss*) yra išvedama iš tos pačios šaknies kaip *muse*.

---

[24] J. Gebser, *op. cit.*, psl. 343.

[25] W. H. Roscher, *Ausfuehrliches Lexicon der griechischen und roemischen Mythologie* (Leipzig: Teubnor), Tomas II, psl. 3243 ff.

[26] R. Otto, *Das Gefuehl des Uebersinnlichen* (Muenchen: Beck), psl. 140.

Mūza mitologinėje struktūroje yra pasaulio atmintis ir visų dainų ir kūrybos motina. Tai patvirtina audialinę morfologiją, kuri teigia, kad mitologinis patyrimas neturi krypties, bet yra „apsuptas ir rišantis“, įkvepiantis ritmą, išreikštą mitologiškoje poezijoje ir muzikoje. Rišimas yra išreikštas per matriarchinį principą ir atmintį. Šaknis *mat* yra pradžia „materijos, materializmo“ ir originaliai reiškė tamsią ir paslaptingą visatos pradžią. Būti surištu su šia paslaptimi reiškia prisirišimą prie grupės ir jos atminties. Aiškių pavyzdžių galime rasti Egipto skulptūroje. Pirmoje eilėje skulptūrinės figūros turi „žengimo motyvą“.[27] Bet žengimas yra pririštas. Kairė koja žengia, bet visas svoris yra ant dešinės, kuri yra paraleli su nugara, o nugara surišta su medžiaga. Nėra individualinio dinamizmo, kaip graikų skulptūroje, kur figūra yra laisva trijų dimensijų erdvėje. „Aš“ arba protas dar nėra laisvi nuo grupės atminties ir tamsaus, paslaptingo prasidėjimo „motinoje“. Net kur figūra nėra „materialiai pririšta“, dar nevisada galima prieiti išvados, kad ta kultūra yra išsilaisvinusi nuo mitologinio galvojimo. Babilonijos-Asirijos skulptūroje randame figūras, „uždarytas savyje ant apskritos platformos“.[28] Rankos sukryžiuotos ant krūtinės ir duoda „pasinėrimo“ vaizdą (audialinė metafora). Šis pasinėrimas savo sieloje ir paslaptyje dar randamas krikščionybės maldos formoje: sukryžiuotos arba sudėtos rankos, trūkumas dinamiškumo ir pasitraukimas iš erdvės, atsisakymas krypties į objektus ir paskendimas koncentruotame paslaptingų žodžių klausyme.

---

[27] D. Frey, *op. cit.*, psl. 12.

[28] B. Meissner, *Grundzuege der babylonischen Plastik* (Leipzig, 1915), psl. 161 ff.

Trumpai sakant, mistiška interpretavimo morfologija yra audiali, akcentuojanti praeitį ir jos ritminį pasikartojimą. Šis ritmas yra „praneštas" nuo generacijos į generaciją, kurios gyvena ritme, įkvėptame per atmintį - mūzas.

Pasikeitimas iš mitologinės į protinę (mentalinę) struktūrą

Žodžio „protas" (*mind*) parinkimas pateisinamas tuo, kad jis yra kilęs iš šaknies, kuri sudaro pagrindinę funkciją morfologijoje, susidedančioje iš trijų dimensijų erdvės ir linealinio, kryptį turinčio laiko. Šaknis yra sanskrito *ma*, iš kurios gaunasi eilė antrinių šaknų kaip *man, me, men.*[29]

Iliada prasideda su viena, iš *ma* išvesta antrine šaknimi: *menis*, kuri reiškia „pyktis, drąsa, jėga" ir yra susieta su lotynų *mens*, reiškiančią „supratimą ir pergalvojimą". Šaknis *me* pradeda dominuoti herojiniuose varduose kaip Pro*me*theus, Aga*me*non, *Me*nerfa. Menerfa yra deivė, kuri turi „tikslo orientaciją", jos strėlė visada pataiko į taikinį. Tikslas ir taikinys reikalauja trijų dimensijų erdvės ir linealaus laiko, kurie remiasi vizualine, o ne audialine metafora. Menerfa yra deivė, kuri stiprina Achilo pyktį.[30]

Toliau tyrinėjant, pasirodo, kad šaknis *ma* duoda žodį *manas*, „supratimas, pyktis ir drąsa", ir *mana* reiškiantį „vyrą, galvotoją ir matuotoją". Ši šaknis yra vyriška ir agresyvi. Karalius ir įstatymų davėjas yra *minos* Kretoje, *menes* Egipte, *mana* Indijoje. Be to, *minos* reiškia „drįstantis ir apmatuojąs". Mes pradedame pastebėti išsivystymą trijų dimensijų erdvės ir linealinio laiko interpretavimo morfologijos, kuri taipgi įveda vizualinio patyrimo srities dominavimą.

---

[29] J. Gebser, *op. cit.*, psl. 90.

[30] *Ibid.*, psl. 88.

Trumpas vizualinio patyrimo apibrėžimas turėtų parodyti skirtumus tarp audialinės ir trijų dimensijų erdvės morfologijų. Vizualinėje orientacijoje veikla yra kreipiama į pastovius objektus. Žmogus turi aktyviai orientuotis, norėdamas patirti objektą. Priešingai yra girdėjimo erdvėje, kur aktyvios orientacijos nereikia; žmogus atsiranda apsuptas garso ir veikia pagal garso ritmą. Tai gerai matyti germanistikoje, kur garsas *Stimme* yra tiesiogiai susietas su *Bestimmung* — „determinatio". Vizualinis patyrimas reikalauja linealinio laiko ir matuojamų dalių erdvės; orientacija reikalauja aktyvumo, pykčio ir agresyvumo ir tikslų, kuriuos žmogus mėgina pasiekti. Čia randame erdvinį nuotolį ir laiko strėlę. Žmogaus veikla darosi protinė ir apskaičiuota pagal „taisyklingą matą".

Toliau nagrinėjant, pasirodo, kad šaknis *me* žodyje *menis* ir jo išsivystymas į *men* taipgi reiškia „reikalavimą, konfliktą ir norą" ir veda į klausimą *ti-men*?, kodėl?, kuris atidaro įvykių išaiškinimą kauzalinėmis teorijomis. Vyras pasidaro „visų dalykų matas". Matriarchinis principas *mat*, su dinamiška mitologine siela, pasidaro „materija", kuri turi būti apmatuojama ir apšviečiama proto (*mind*). Pakeitus *mat* į „materiją", galvojimas atsiranda pakeliui į „kūno - proto", „subjekto - objekto" dualizmą ir perspektyvinį pasaulio supratimą.

Giliau panagrinėjus, pasirodo, kad „krypties" metafora taipgi turi didelę įtaką eigoje iš mitologinės į trijų dimensijų vizualinę ir protinę morfologiją. Šaknys *re* ir *ra* parodo agresyvumą išsireiškimuose, turinčiuose reikalo su kerštu (*revenge*, *Rache*), iš kurių gaunasi *raja* ir *regius* (valdovas). Toliau jos išsivysto į „teisingumą" (*right*, *recht*) ir „neteisingumą" (*wrong*), kurie remiasi linealiniu laiku, turinčiu „teisingas kryptis" žmogaus veikime. Iš „audringos jūros ir mitologinės sielos" atsirandame pakeliui į „teisingą kelią ir vyrišką santvarką".

Kaip buvo minėta, vandens mitai išreiškia individo ieškojimą asmeniško kelio, kuris jį atskirtų nuo kitų individų, ir mėginimą išsilaisvinti iš mitologinio gyvenimo ribų. Šis ieškojimas kartu vysto trijų dimensijų erdvės patyrimą. Tai galima pastebėti graikų dramoje, kuri pradeda išsilaisvinti nuo dominavimo dionizinės muzikos, poetinio ritmo, šokio ir audialinės erdvės ir įveda priešingumą tarp choro ir aktoriaus. *Drama* reiškia „veiklą". Choras yra priešingas aktoriui; choras išaiškina aktoriaus elgesį ir jį kritikuoja, tuo pačiu reprezentuodamas mitinį sąryšį grupės, nuo kurios individas pradeda atsiskirti (atsiskyrimas remiasi erdvės metafora). Individas vadinamas *persona*, kas pradžioje reiškė *per-sonare* arba „pereinantis garsas" ir artimai siejasi su graikų *prosporon* arba „maske". Aktorius yra „už maskės", per kurią choro garsas mėgina pereiti. Aktorius vadinamas *hypokrites* arba „atsakytojas", kurio originalė reikšmė buvo „duodąs priešingą žodį" ir šiuo būdu sudarąs racionalinį arba protinį priešingumą mitinės poliarizacijos vietoje.[31]

Trijų dimensijų erdvės ir linealinio laiko patyrimo įsigalėjimą seka daugybė išsivystymų: taisyklės ir teisės, individualizmas, protinis priešingumas ir dialektika, skirtumas tarp aukšto ir žemo, kur dievai yra aukštai, pasaulis žemai. Ši morfologija yra pagrindas protinio (racionalinio) ir metafizinio galvojimo, kuris tapo iškeltas virš

---

[31] *Ibid.*, psl. 108 ff.

„materializmo“ ir įvedė monoteizmą su galutinu subjekto ir objekto perskyrimu perspektyvinėje erdvėje.

Šį išsivystymą galima pasekti mene. Viduramžių menas turi tamsų foną, kuris dar simbolizuoja mitologinę morfologiją, kartu su šviesos principu, simbolizuojamu šventųjų, sudarančių aukštesnes ir apšviestas būtybes (*mens-mind*-protinis principas). Šiuose meno darbuose dar nėra perspektyvumo, bet eiga į renesansą įveda išsivystymą į perspektyvinę patirtį. Palyginus tapybą A. Lorenzetti, kur erdvinis nuotolis yra parodytas aukščiu (kas erdvėje yra toliau, parodytas aukščiau) su Limburg brolių darbais, kurie išvysto didesnį gylį, ir pagaliau su Masaccio, kuris parodo gylį, nereikalaujantį tapyti aukščiau, atrandame vizualinės erdvės išvystymą ir trijų dimensijų perspektyvumą.[32] Kaip Panofsky išsireiškia: „Perspektyvumo istoriją galima laikyti pergale realybės atskyrimo ir nutolimo nuo žmogaus ir pergale subjekto, kuris, priešindamasis realybei, ją sau pajungia sistematiniais metodais ir ją pajungia sau aktyvumu“.[33] Perspektyvinė tapyba, kaip paskutinis išreiškimas trijų dimensijų erdvės morfologijos dominavimo, tuo pačiu materializuoja laiką. Tapyba turi precizinius šešėlius objektų, kurie gali nusakyti minutę, kurioje tapyba įvyko. Nėra reikalo toliau nagrinėti išsivystymą subjekto kaip Ego, sudarančio tašką, nuo kurio atsidaro perspektyvumas. Užtenka pasakyti, kad paskutinė šio išsivystymo pasėka yra technologija ir erdvinis subjektyvinės įtakos ir galios išsiplėtimas.

---

[32] H. W. Janson, *History of Art* (Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1969), psl. 272, 281, 323.

[33] E. Panofsky, "Die Perspektive als symbolische Form" in *Vortraege der Bibliotek Warburg* (Leipzig: Teubner), psl. 287.

Maginė struktūra

Apibūdinus mitologinių ir protinių kultūrų morfologijas, reikalinga apibrėžti maginę morfologiją, kad vėliau galėtume išvengti nesusipratimų, diskutuojant integralinę arba ketvirtos dimensijos morfologiją.

Maginio pasaulio morfologija yra sąryšys visų laiko ir erdvės įvykių, simbolizuojamas tašku. Galima teigti, kad taškas yra pagrindinis sąryšio būdas maginiame pasaulio patyrime. Ši morfologija yra „vienos dimensijos", nes kiekvienas erdvės laiko įvykis arba taškas yra lygus visiems kitiems. Sąryšis yra tame, kad kiekvienas įvykis arba dalykas gali būti išmainytas į visus kitus. Šiuo būdu „siela" dar nėra viduje žmogaus (kaip mitologiniame patyrime), bet yra „išblaškyta" tarp visų įvykių ir dalykų. Tai leidžia suprasti, kodėl maginėje morfologijoje glūdi tiesioginė įtaka bet kokio įvykio, veiksmo arba dalyko į visus kitus įvykius, veiksmus ir dalykus ir sudaro pagrindą daugybei sielų ir gamtos garbinimo kultų. Įtaką galima suprasti ne kaip jėgos, bet kaip darymo arba veiklos, kuri yra ne žmoguje, bet visuose pasaulio įvykiuose. Žmogus turi save „pasidaryti" gyvuliu, būti lygus gyvuliui visuose savo veiksmuose ir mokėti tą gyvulį nutapyti, kad jį galėtų pergalėti.[34]

Pagrindinė maginio patyrimo morfologija yra išreikšta žodyje *mag(h)*, kuris yra originalas daugybei „darymo žodžių" kaip germanistikos *machen*, *vermoegen*, anglistikos *make*, *machine* ir kt. „Darymas" yra aiškus medžiojimo procese. Žmogus nubrėžia gyvulį smėlyje prieš saulėtekį ir, kada pirmas spindulys brėžinį paliečia, žmogus į jį iššauną strėlę, tuo būdu nugalėdamas gyvulį. „Vėliau“ jis medžioja ir nušauna gyvulį ir vakare švenčia ritualiniu šokiu. Visi minėti įvykiai laikomi vieno įvykio „pakartojimu“.

---

[34] E. von Sydow, *Die Kunst der Naturvoelker und der Vorzeit* (Berlin: 1932).

Palyginus su mitologine struktūra, kur žmogaus palikti „pėdsakai mene“ rodo garso ir kalbos orientaciją, pabrėždami burną, menas, paliktas maginio žmogaus, burnos išvis nerodo. Pažiūrėjus į Australijos „priešistorinius“ braižinius ir meno darbus arba darbus, kilusius iš Irano, randame burnos trūkumą. (Geras nagrinėjimas duotas H. Kuehn). Maginis žmogus neturi mitų ir orientuojasi gamtoje daugiausia girdėjimu ir telepatija. Meno darbai ir vazų dekoracijos parodo pilną žmogaus paskendimą gamtos augmenyse ir orientaciją gamtos balsais. Trumpai sakant, maginis žmogus daro magiką, būdamas tiesiogiai susijungęs su gamta ir jos gyvybine eiga. Jis turi tiesioginį, instinktyvų, telepatišką gamtos „žinojimą“.

Ketvirtos dimensijos struktūra

Šis nagrinėjimas neliečia „teisybės“ klausimo, kuris išspręstų, kuri iš visų morfologijų, maginė, mitologinė ar protinė, yra geresnė apibūdinimui „realybės“. Nagrinėjame kultūrinius pagrindus, sudarančius žmonių gyvenimo stilius. Jei žmonės gyvena pagal dievų įstatymus arba prieš demonų pasikėsinimus, mes turime priimti tuos demonus ir dievus kaip kultūrinius įvykius, turinčius rolę ir reikšmę žmonių gyvenime. Jie negali būti suprastinti į „išaiškinimus“, kurie juos padarytų „vaizduotės kūriniais“. Kada kalbama apie „protus, sielas, asmenis, objektus, subjektus“, nėra teigiama, kad jie egzistuoja. Yra kalbama apie būdus, kurie vartojami suorganizavimui ir supratimui pasaulio ir savęs. Pavyzdžiui, jeigu yra nagrinėjama siela (*psyche*) kaip

„besąmoninga" sritis, pilna instinktų, troškimų ir nežinomų impulsų, turime reikalą su daline mitologine morfologija; kada kalbama apie „materijos" įstatymus, tebūna tie įstatymai matematiniai kaip pozityvizme arba dialektiniai kaip marksizme, turime reikalą su „principais", pasiskolintais iš mitologinės ir iš protinės morfologijų. Tai reiškia, kad pasibaigimas protinės morfologijos nėra galutinis atradimas „aukštesnės teisybės". Randame vystymąsi naujos interpretacijos morfologijos, kurios pagrindais interpretuojame save ir pasaulį skirtingai, ir randame tinklą skirtingų orientacijų, kurios sudaro *mūsų gyvenimo reikšmę*.

XX a. tapyboje randame šią pabrėžtą ypatybę: iš vienos pusės yra trūkumas perspektyvų, iš kitos trūkumas šešėlių, turinčių laikinę kryptį, kurie parodytų laiko momentą, kuriame tapyba įvyko.[35] Perspektyvų trūkumas išreiškia pagrindinę šio šimtmečio eigą tapyboje, kurią Gebser pavadina „a-perspektyvine tapyba".[36] Čia „a" nėra *alfa negativum*, bet *alfa privativum*, kuri neteigia, kad nėra perspektyvų, bet kad visos perspektyvos yra duotos vienu kartu. Tapyba nerodo linealinio laiko, bet koncentruotą arba intensyvų laiką, kuris „surenka" visas perspektyvas ir padaro visą objektą permatomą dabartyje. Pavyzdžiui, Piccaso darbas „Žmogus" (1926). Tapyba sukoncentruoja visas perspektyvas, nereikalaudama linealaus laiko ir tuo pačiu trijų dimensijų erdvės patyrimo. Šiuo atveju laikas priklauso „vidujinei meno kūrinio sudėčiai", kaip integrali dimensija, kuri surenka visas perspektyvas ir parodo žmogų permatomai. Patyrimas yra „diafaniškas" arba „permatomas", ir tuo jis skiriasi nuo mitologinio audialinio ir protinio vizualinio. Dabartiniai meniniai kūriniai negali būti suprantami tokia terminologija kaip „gražus, patinkamas, patrauklus", nes šioje terminologijoje dominuoja siela (*psyche*), turinti mitologinį pagrindą. Sielos (psichinės) funkcijos kaip atmintis, laukimas, kurios remiasi linealiu laiku, tampa nebereikalingos. Meno aperspektyvumas parodo, kad patyrimo procesas nebereikalauja pamatyti dalyko iš keletos pusių arba perspektyvų, kur viena perspektyva yra „prilipdyta" prie kitos atmintyje ir prie trečios laukime. Galime teigti, kad sielos funkcijos yra reikalingos tiktai vienos specifinės morfologijos ribose.

---

[35] J. Gebser, *op. cit.*, psl. 34 ff.

[36] *Ibid.*, psl. 33.

Ketvirtos dimensijos morfologija leidžia žmogui interpretuoti save ir pasaulį ne erdviniai, kur žmogus laikomas arba subjektu arba objektu, bet aperspektyviai, kur jis yra atidarytas visam pasauliui. Laikas nėra suskaldytas į praeitį, dabartį ir ateitį, bet turi visas dalis atviroje dabartyje.[37] Po perspektyvinio patyrimo ribų mene parodymo sekė pastangos išreikšti laiko konkretizavimą be psichinių ir perspektyvinių pagalbų. Tapybos darbai, kuriuose nėra šešėlių ir šviesos krypties, parodo linealinio laiko sąvokos sunaikinimą tuo būdu, kad laikas patiriamas, kaip visa integruojanti ir pereinanti dabartis. Pasirodo erdvės dinamizavimas, kaip Cézanne darbuose, kurie sunaikina aiškias vizualines ribas. Jo darbas, pasektas Mėlynojo Raitelio meno mokyklos, parodo erdvę, sudėtą iš daugybės dinamiškų ir visapusiškai susirišusių dimensijų. Kandinsky skundžiasi, kad jo tapybai vis dar trūksta energijos pajudinti žiūrovus.[38] Dinamiškos ir viena per kitą pereinančios dimensijos be aiškių ribų reiškia ne tik trijų dimensijų erdvės supratimo vizualinį sunaikinimą, bet taip pat audialinio patyrimo surišimą su tapyba. Tai galima suprasti panagrinėjus muzikos išsivystymą iš tonalinės į atonalinę. Tonalinė muzika yra paremta trijų dimensijų morfologija, kur gaidos išrikiuotos linealiai. Remdamiesi šia morfologija, teorikai ilgai manė, kad viena gaida, sekanti antrą, yra lygi vienam garsui, sekančiam kitą: lineali garsų eiga. Atonalinė muzika, specifiškai šiandieninių kompozitorių kaip Penderecki, Xenakis ir t.t. neturi gaidų, sekančių viena kitą, bet turi dinamiškas audialines dimensijas, kurios be perstojo susijungia, perpildo ir pakeičia viena kitą „tuo pačiu laiku". Atonalinė muzika išreiškia tą patį linealaus laiko suirimą, kurį parodė tapyba. Muzika turi integralinę struktūrą, kur laikas surenka ir duoda daugybę dinamiškų audialinių dimensijų be linealinės eigos. Šią sritį išnagrinėjęs, E. Ansermet pareiškia, kad „Stravinsky mato muzikoje laiko konkretizavimąsi".[39] Pastebėtinas faktas, kad ši muzika neturi mitologinės, ritminės laiko-erdvės struktūros ir nereikalauja mūzų įkvėpimo. Atonalinė muzika išreiškia ketvirtosios dimensijos arba integralinę morfologiją.

---

[37] Merleau - Ponty, *op. cit.*, part 3, sec. 2.

[38] W. Kandinsky, *Rueckblicke* (Berlin, 1913).

Erdvės statiškumo suirimas veda į materialinės substancijos statiškumo suirimą. Šis įvykis pasirodo poetinėje kūryboje, kuri pradėjo keisti kalbos sudėtį. Nuo Baudelaire per Gide, Valery Rilke ir t.t. iki Eliot ir dabarties matyti pilnas mūzų atsisakymas, kas reiškia išsilaisvinimą nuo mitologinių sielos faktorių. „Poezija nėra davimas laisvės jausmams, bet išsilaisvinimas nuo jausmų; poezija nėra išreiškimas asmenybės, bet išsilaisvinimas nuo asmenybės."[40] P. Eluard atmeta erdvės statiškumą: „Je sens l'espace s'abolir, et le temps croitre en tous sens."[41] Daiktavardžių atmetimas kalbos perdirbimas gali būti parodomi daugybėje poetinių konstrukcijų.

---

[39] E. Ansermet, „L'experience musicale et le monde d'aujourd'hui", *Recontres Internationales de Geneve*, 1948, psl. 28.

Kafkos darbuose randame pasikeitimą iš adverbialinio į adjektyvinį žodžių vartojimą: „traten gruessend ins seitliche Gras" vietoje: „traten gruessend seitlich ins Gras".[42] Surišimas yra ne tik adverbialinis, parodantis ryšį vien tik su objektu, bet taip pat adjektyvinis. Ši struktūra pavadinta „adjektyvine ambivalencija", jos tiesioginė įtaka — materialinių substancijų ir jų ypatybių reikalavimo sunaikinimas. Tolimesnis žingsnis yra panaikinimas skirtumo tarp daiktavardžių ir veiksmažodžių. Nietzsche Zarathustroje vartoja žodį „umsphinxt", po kurio seka pareiškimas: „tegu man dievas atleidžia šią kalbinę nuodėmę".[43] Tai parodo materialinių substancijų dinamizavimą ir atmetimą visų ontologijų, paremtų substancija ir trijų dimensijų morfologija. Iš kitos pusės, randame veiksmažodžius, paverstus daiktavardžiais, kas reiškia, kad laikas turi integralinę funkciją poetiniuose išsireiškimuose.[44] Atmetimas linealinio laiko yra išreikštas atmetimu tokių kalbinių struktūrų, kaip „todėl“ ir „nes“ ir jų pakeitimu dvitaškiu; atmetimu konvencijos pradėti sakinį su įvadu ir jo pakeitimu į „ir“ sakinio pradžioje.

---

[40] T. S. Eliot, *Selected Essays* (London: Faber and Faber, 1932), psl. 21.

[41] P. Eluard, *Poesie et verite* (Neuchatel: LaBaconniere, 1943), psl. 89.

[42] F. Kafka, *Betrachtungen* (Leipzig: Rowohlt, 1912), psl. 3.

[43] K. H. Volkmann - Schluck, *Leben und Denken* (Frankfurt: Vittorio Klostermann, 1968), psl. 127.

[44] J. Gebser, *Der grammatische Spiegel* (Zuerich: Oprecht, 1944), psl. 36.

Nauji kultūros pagrindai, pasirodą visose meno srityse, yra mažas atidarymas ir parodymas eigos į ateitį. Jų nagrinėtojams reikia išsilaisvinti nuo trijų dimensijų morfologinio įpročio ir geriau suprasti naujas struktūras, pradedančias pasirodyti mūsų kultūriniame gyvenime. Gyvename pereinamajame periode, panašiame į tą, kuriame iš mitologinės morfologijos išsivystė protinė. Mūsų uždavinys išnagrinėti dabartinį kultūrinį gyvenimą ir pastebėti, kokiu laipsniu protinė morfologija praranda savo veikimą, ir kokiu laipsniu pradeda dominuoti integralinė morfologija.

ex libris
D.&G.VASILIAUSKAI

PRANCIŠKĖLIO DIENA IR NAKTIS: I

Detektyvinė novelė

JURGIS JANAVIČIUS

— Galvojom tada, kad tų žmonių pasirodymas, dažniausiai vakare ir jau sutemus, buvo kaip nors surištas su buvusia vyro tarnyba. Kartą, vyrui grįžtant iš darbo, jie net lyg ir bandė pastoti jam kelią. „Go away, you!“, vyras pasakė jiems ir, greitai įšokęs priekiemyn, užtrenkė paskui save vartelius. Buvom nuėję į policiją. Išklausė. Pasakė, kad mūsų įtarimai jų dar, toli gražu, neįgalina imtis griežtos akcijos ar statyti sargybą. Bet pažadėjo patruliuodami atkreipti dėmesį į tai, kas dedasi mūsų kvartale. Kuriam laikui, tiesa, mes ir jautėmės saugiau. . .

Giliai atsidususi, Dolekienė kalbėjo toliau:

— Vyrui mirus, iš pradžių buvau kaip be galvos. Nežinojau nei ką darau, nei kodėl. Sąskaitos liko nemokėtos, formuliarai neužpildyti, kieme žolė augo kaip džiunglėj, gyvatvorės stovėjo nekarpytos. Gyvenau lyg ant krašto prarajos. Bet, turiu pasakyti, ateidavo daug lankytojų. Kaimynai artimesni tapo. Apsilankė pažįstami, kurių nebuvau mačiusi metų metais. Ponia R. net nakvojo keturias naktis. Kai išeidavau apsipirkti ar išvažiuodavau į miestą, namuose vis kas nors būdavo. O praeitą ketvirtadienį atėjo tarnautojai iš socialinio departamento surašyti Beniaus turto; jo, kaip jie sakė, privačius daiktus.

— Iš socialinio departamento, sakote?

— Taip.

— Kiek jų iš viso buvo?

— Trys vyrai.

— Kaip jie atrodė?

— Vietiniai. Vidutinio amžiaus, vienas jau senyvas. Kietoki, bet mandagūs. Peržiūrėjo jo smulkmenas, visus rūbus, knygas, jo seną dienoraštį, popierius.

— Užantspaudavo ar paėmė ką nors?

— Beniaus cigarnyčią ar kišeninį peiliuką? Ir man tiesiai iš po nosies? Eik jau tu, Pranciškėli.

— Gal ką nors iš popierių?

— Ne. Bet. . .

Dolekienė stabtelėjo. Tylėdama ji žvelgė priešais save lyg į šulinio gilumą.

Nustūmęs į šalį savo žodynus, enciklopedijas ir popierėlius su pastabom ir skaičiais, Pranciškėlis sėdėjo, tabaluodamas kojom, ant stalo. Prie lango į balkoną tarškėjo jo spalvoti paukščiai.

— Bet penktadienį, — kalbėjo toliau Dolekienė, — buvo atėjęs dar vienas.

— Irgi iš departamento?

— Taip bent jis sakė. Man tačiau jis pasirodė įtartinas. „Why not together with other men?“, paklausiau aš jo. „I am here only for a check, madam.“ „If not together, no check,“ atsakiau aš jam. Man kažkodėl pasidarė labai neramu. Aš užtrenkiau duris ir toliau kalbėjau su juo pro langą. Jurkelis ir Jurkelienė buvo tuo laiku pas mane. „Jurkeli!“, šūktelėjau. Jurkelis atėjo iš virtuvės ir sako: „Tai ko dabar neįsileidi žmogaus?“ „Gerai, gerai. Įleisiu, bet tu pats niekur neišeik ir kartu su manim žiūrėk, ką jis darys.“ Žmogus įėjo. Aš nuvedžiau jį į kambarį, kuriame buvo ir tebėra Beniaus daiktai. Jis tada ištraukė iš portfelio popierio lapą ir vėl viską surašė. Beniaus dienoraštį jis ypatingai ilgai apžiūrinėjo, sklaidė ir, galų gale, ant savo lapo užrašė „asmeniškas dienoraštis“. Buvo labai mandagus, kalbėjo be akcento. Pabaigęs atsisveikino ir išėjo. Jam išėjus, aš pradėjau galvoti ir galvoti; mintys man, rodos, tekėjo ūždamos. Staiga pajutau, kad prakaitas bėga man visu kūnu ir kad silpna darosi. Jurkeliai paguldė mane ant sofos, padarė arbatos su romu, o aš guliu ir galvoju. Prisiminiau, kaip kadaise, gal prieš penkiolika metų, Benius pasakojo, kad tame jo dienoršty yra smulkiai aprašytos eigos ir sprendimai tų konspiracinių bylų, apie kurias prieš karą tiek daug buvo kalbėta Lietuvoje. Jis tada man taip pat pasakė, kad dienoršty jis suminėjęs visus į tas bylas įveltus informatorius, provokatorius, vienos ir kitos pusės išdavikus, išdavikų išdavikus, įskundėjus, špiegautojus ir dar visokius kitokius panašaus plauko žmones. Aš tada jam atkirtau, kad, ach, visa tai yra juk tik sena knisalynė ir kad geriau būtų, jeigu praeities reikalai praeity ir pasiliktų. Bet jis, žinai, koks užsispyręs buvo. . . Pranciškėli, — Dolekienė impulsyviai padėjo virpančią ranką Pranciškėliui ant riešo, — ar tu nemanai? . .

— Gal, ponia, atsimenate, kaip atrodė popierius, ant kurio tas, jums įtartinas, tarnautojas surašinėjo pono Dolekio daiktus? Ar turėjo antgalvę?

— Baltas. Tai buvo baltas, paprasto bloknotinio popieriaus lapas.

Pranciškėlis kostelėjo. Nepajudėjęs iš vietos, jis prisitraukė prie savęs telefoną.

— Sveikas. Sabukas namuose? . . Už valandos? Pasakyk, kad skambinau, kad niekur neišeitų ir kad netrukus skambinsiu ir vėl. . . šiandien. . . O.K.

Baigęs kalbėti telefonu, jis vėl atsigręžė į Dolekienę.

—Jūsų Foksis, ponia? Ar jis dar tebėra pas jus?

— Ne.

— Kur jis dingo?

— Padvėsė. Beniaus ieškojo, cypė, neėdė. Nunešiau pas veterinorių — nieko negalėjo padėti.

— Šeštadienį?

— Ne. . . palauk, ne šeštadienį, o penktadienį. Vakare kartu su Jurkeliais užkasiau sklypo gale.

— Jurkeliai nakvojo pas jus?

— Nakvojo.

— Ir užvakar?

— Užvakar ir vakar nakvojo ponia R., o šiandien Jurkeliai pas mane jau nuo ankstyvo ryto sėdi. Jurkelis sutvarkė kiemą, gyvatvores nukarpė, Jurkelienė ėjo kartu apsipirkti.

— O tie žmonės, kurie p. Dolekiui buvo pastoję kelią? Nebepasirodė?

— Nežinau. Bet man, Pranciškėli, dabar ir dieną, ir vakare vienodai baugu išeiti iš namų.

— Ponia, nenorėdamas jūsų dar labiau gąsdinti, turiu prisipažinti, kad jūsų įtarimas, jog apie jus sukaliojasi žmonės, kuriems p. Beniaus popieriai labai rūpi, man atrodo pagrįstas; kol dienoraštis bus pas jus, visko gali atsitikti.

— Visko, sakai.

— Aš turiu galvoj agentus, ponia, žmones be skrupulų ir su aiškia užduotim, kurią vykdant, jūsų asmuo jiems automatiškai tampa sekimo, intimidacijos, grasinimų ir šantažo objektu.

— Ar yra čionai tokių agentų?

— Yra, kaip gi. Nuo jų atsikratyti yra tik vienas kelias: dienoraštį, nieko nebelaukiant, reikia perduoti saugojimui policijai. Ir perduoti ne bet kaip, o taip, kad patys agentai būtų to perdavimo liudininkais.

— Na, bet, sakyk, ką man daryti?

— Nieko. Eikite dabar namo ir atleiskite Jurkelius. Pasakykite jiems, kad buvote pas mane ir kad tuo tarpu jokio pavojaus nebejaučiate. Prieš šešias pas jus ateis Sabukienė ir papasakos, kas šiam vakarui numatyta. Sabukienė, tarp kitko, duos jums tikslias instrukcijas. Jų, jei tik galėsite, griežtai prisilaikykite.

— Ačiū tau, Pranciškėli. Tik ar tu nesugalvojai ką nors, kas mane dar labiau išgąsdins?

— Penkias minutes jums gal ir bus labai baisu, ponia. Bet ar ne geriau yra pavirpėti trumpam, negu gyventi baimėje metai iš metų.

— Gal ir geriau, Pranciškėli. Sakyk. . .

Pranciškėlis nušoko nuo stalo ir pasikrapštė viršugalvį.

— Jeigu jūs, — kalbėjo jis, lydėdamas Dolekienę iki durų, — norėdama išvengti nemalonumų ir baimės, buvote pagalvojus tiesiog imti ir atiduoti agentams pono Beniaus popierius, tai. . .

— Nepagalvojau ir nepagalvosiu. Nenoriu, kad Beniaus dienoraštis papultų į nagus kažkokiems neaiškiems tipams, — abiem rankom stipriai prispaudus prie krūtinės rankinuką, atsakė jam Dolekienė.

° ° °

Pranciškėlis atidarė bloknotą ir nubrėžė išilgai lapo liniją. Lapo viršuj vienoj pusėj linijos parašė raidę M, kitoj — J. J raidės pusėj jis padėjo vieną daugybos kryželį. Atvertęs tolimesnį puslapį, jis užrašė: Seržantas McAvery S-ko telefonas Walkie-talkie Gesintuvai.

Kikiliukai ir kurapkos (miniatiūrinės) jau buvo palesintos. Jų narvelyje girdėjosi intensyvus mažutėlių čirškimas ir bruzdenimas. Įsispyręs į lengvas japoniškas šliuraites, Pranciškėlis nusileido liftu į pusrūsį, užmetė akį ant savo ryškios vyšnių spalvos Renault R17 ir siauru šaligatvėliu šalia rampos išėjo gatvėn. Jau iš tolo jis mostelėjo kitoj pusėj gatvės cementinį kiemą plaunančiam benzino stoties savininkui.

— Kas gero?

— Biznis eina neblogai. Šiaip neiko mandresnio. Paimti R17?

— Duok man dėžutę tepalo.

Savininkas nuėjo į stiklu atskirtą užtvėrimą ir iš ten, prieš tai švilpterėjęs, sviedė Pranciškėlio pusėn blizgančią skardinę. Pranciškėlis pagavo ją aukštyn ištiesta ranka.

— Užrašyk, — pasakė jis.

Grįžęs į pusrūsį, jis ištraukė iš mašinos įrankių dėžės atsuktuvą ir, tyliai keikdamasis, ilgokai bandė atidaryti skardinę. Atidaręs jis ją tuoj vėl uždarė, bet dangtuko stipriai neužspaudė. Tada jis nuėjo prie pusrūsy stovinčio šiukšlių kubilo ir, pažvelgęs į jo vidų, atsargiai ištraukė keletą medinių lopetėlių, ant kurių parduodama ledai, ir vielos galą. Tepalo blėkinę, lopetėles ir vielą jis suvyniojo į skudurą. Gatavą ryšulį jis įdėjo į kišenę mašinos duryse. Po kelių minučių iš savo buto jis jau skambino Sabukui.

— Pas mane. . . pasiimk gyventoją su savim. . . jokių kostiumų, kaklaraiščių, ilgų švarkų. Gali būti, jog priseis greitokai pajudėti. . . guminukus, taip. Bet ne ryškių spalvų. Sabukienė yra? Gerai. Duok ją šen.

Su Sabukiene jis kalbėjo ilgai. Baigdamas jis pasakė:

— Ir neužmirškite, ponia, pasakyti poniai Dolekienei, kad, pakuodama verandoj dienoraštį, ji nepakeltų akių ir nepažvelgtų į verandos langus. O jeigu kartais ji neiškęstų ir pažiūrėtų, tai kad jokiu būdu nepultų panikon, o viską toliau darytų, kaip mes ką tik kalbėjom.

— Aš, — girdėjosi žemas Sabukienės balsas, — tavo nurodymus pakartosiu jai žodis į žodį. Raštelių su savim nesinešiu. Atmintį, kaip žinai, turiu gerą. Būk ramus.

Padėjęs ragelį, Pranciškėlis tuo pat užsimojimu suko vėl kitą numerį.

— Good afternoon. Frank Ellis here. Is sergeant McAvery on duty? . . Will he be on to-morrow? . . From 5 p.m. onwards. Good. Suits me fine. . . No. No message. . . Shall do. . . Thanks very much.

Bloknoto antram puslapy Pranciškėlis apvedė „Seržantas McAvery“ storu brūkšniu. Šalia jis dar prirašė: ryt, 5.05 vak.

Kai į buto duris pasibeldė Sabukas ir jo gyventojas, Pranciškėlis, prieš įkišdamas jį į švarko kišenę, kaip tik buvo pradėjęs sakyti keletą pamokančių žodžių savo kišeniniam prožektoriui.

— Sveikas. Turi svečių? — įžengęs vidun, paklausė Sabukas.

— Ne. Kodėl?

— Man, rodos, lyg ir pasigirdo tavo balsas už durų.

Pranciškėlis trūktelėjo pečiais.

Jie visi suėjo virtuvėn. Ant stalo buvo išdėtos stiklinės ir bonka „Johnny Walker".

— Tai dabar klausykite, — pilstydamas škotišką, pradėjo Pranciškėlis ir negaišdamas išdėstė vyrams reikalą ir šio vakaro uždavinį.

— Dolekienės namą, — kalbėjo jis baigdamas, — jie seka. Jie žino, kad pažįstami ją lanko ir kad visi ateina ir išeina pro priekinius vartelius. Šuns pas jų nebėra. Tą jie irgi tikrai žino. Sutemus, atseit, kiek lankytojų neateitų, užpakalinis kiemas galėtų būti jų žmonių valdžioj. Klausimas yra tik kaip jiems papulti į jį. Kelias per kaimynų kiemus pilnas galimų netikėtumų, kuriuos visus iš anksto numatyti jiems būtų tik pastangų ir laiko gaišinimas. O Dolekių sklypas yra siauras. Vienoj pusėj namas siekia tvorą, ir pro ten neprasilauši. Kitoj pusėj — dveji vartai; pirmieji, prie pat gatvės, žemi; antrieji, tarp namo ir tvoros į kaimyno pusę, aukšti ir užrakinti. Tie aukšti vartai, pagal mane, lig šiolei ir stabdė juos. Šiandien vakare per klaidą ar išsiblaškymą Dolekienė paliks juos pravirus. Šitą jos neapsižiūrėjimą jie, be abejo, tuoj pastebės. Mes trys bandysim būti vietoje. Laiko mums daug nebeliko. Taviškė, — Pranciškėlis atsigręžė į Sabuką, — jau, tur būt, baigė šnekėtis su Dolekiene, atsisveikino ir, gal, jau sėdi traukiny į namus. Už pusvalandžio tems. Dėl to — į sveikatą ir judam.

— Dviem mašinom? — paklausė Sabukas.

— Dviem. Gyventojas tevažiuoja su manim.

Lifte Pranciškėlis tą dieną gal ketvirtą kartą patikrino, ar veikia jo kišeninis prožektorius.

* * *

— Beprotis! Mane jie gi nušaus!

— Nežinau, ponia. Pranciškėlis neminėjo jums gresiančio mirtino pavojaus.

— O aš sakau tau — beprotis, ir gana! Ir bendrai, ką jis iš viso sau įsivaizduoja: Pranciškėlis sako, atrakink vartus, ir aš tuoj bėgu ir atrakinu; Pranciškėlis sako, pradaryk užuolaidas, ir aš, kaip višta, bėgu ir pradarau; sako, pakuok dienoraštį — aš pakuoju. O iš kur pas jį toji galybė? Kalba, lyg, rodosi, visą pasaulį valdytų... Na, bet eikš čionai, Sabukiene. Arbata jau įpilta. Cukraus ar imi?

— Du šaukštelius, prašau.

— Na, tai dabar dar sykį iš eilės papasakok, ką man reikia daryti.

— Gerai, ponia. Pakartosiu jo žodžius: „Gerą pusvalandį prieš sutemstant jūs abi išeinat iš Dolekienės namų ir prie vartelių atsisveikinat. Tu, Sabukiene, nebeatsigręždama eini tiesiai į stotį ir važiuoji namo. Dolekienė uždaro vartelius, bet šoninius aukštus vartus uždaryti ir užrakinti ji pamiršta. Jis pabrėžia žodį *pamiršta*. Įėjus į vidų, ji užrakina visas duris, tai yra — priekines, į kiemą ir į skalbyklą. Priekinių tačiau grandine neužkabina. Kaip ir kiekvieną vakarą, ji patikrina ar visi langai yra užsklęsti kabutėmis. Bet ji yra išsiblaškiusi... jis pabrėžia žodį *išsiblaškiusi*... verandoj ji užmiršta užtraukti užuolaidas. Sutemus Dolekienė uždega šviesą virtuvėje ir šalia jos esančioj verandoj ir užsiima kasdiene namų ruoša. Po kurio laiko ji nueina į tamsų saloną ir, stovėdama kambario gilumoj, žiūri į „Trent Thermostats" fabriko vartus. Be penkiolikos devintą šalia vartų tris kartus žybtels lemputė. Dolekienė tada eina į kambarį, kuriame yra pono Beniaus daiktai. Ji paima dienoraštį, nuneša jį į verandą. Pasidėjus dienoraštį ant paties

Dolekio kadaise padaryto staliuko, jinai jį supakuoja ir judėdama greitai... jis pabrėžia žodį *greitai*... pasiima rankinuką, jei lyja, lietsargį ir, nieko nelaukdama, per priekines duris išeina į gatvę, skuba į stotį ir važiuoja pas Sabukus. Jai einant pro vartelius, prie „Trent" fabriko vartų vėl tris kartus žybtels lempelė. Tai bus ženklas, kad viskas vyksta pagal planą ir kad Dolekienė nuo visų pavojų yra apsaugota. Ir tai viskas.

Sabukienei bekalbant, Dolekienė žiūrėjo į ją išsprogusiom varlės akim ir pravira burna. Pusiau pakeltas arbatos šaukštukas buvo sustingęs jos rankoj.

— O kas?.. — paklausė ji. Bet pasakyti taip ir nepasakė nieko.

— Pranciškėlis dar prašė perduoti, kad, pakuodama verandoj dienoraštį, jūs geriau nepakeltumėt akių į užuolaidom neuždengtą langą. Jeigu kartais neiškentus pažiūrėtumėt, tai kad jokiu būdu nepultumėt panikon, bet viską ir toliau darytumėt, kaip kad jis nurodė. Gal, ponia, norėtumėt, kad aš paimčiau su savim daiktus, kurių jums reikės pas mus nakvynei?

— Taip. Ačiū. Tuoj atnešiu pižamą, tabletes ir tualetus. Aš, žinai, prieš išlydėdama tave, ta proga ir persirengsiu. O paskui, kol būsiu namuose, užsimesiu ant viršaus tą savo rožinį chalatą, — Dolekienės balsas ir ji pati staiga ir vėl pasikeitė. Jos žodžiai skambėjo griežtai ir energingai. Sabukienei ji pasirodė atjaunėjusi, lyg rūpesčių metai niekad nebūtų jos palietę ir tarsi plačiapetis referentas Dolekis, gyvas ir sveikas, sėdėtų čia pat šalia jos prie stalo.

° ° °

Ko Jurkelis ėmėsi, tai jau ėmėsi kaip pridera. Dolekių gyvatvorę Pranciškėliui, kaip ant užsakymo, jis nurėžė daugiau kaip per pusę jos buvusio aukščio; vietoj tirštos, žaliuojančios sienos šalia tvoros liko tik retokų stagarų eilė. Bet atokiau nuo gatvės augančios, pažemiais plačiašakės viršuj smailios kanadiškos eglaitės jis nepalietė.

— Žiūrėk, — pravažiuodamas pro šalį, nepakėlęs rankos nuo vairo, staigiu nykščio judesiu parodė Pranciškėlis gyventojui, — po tąja egle. Atsigulk taip, kad pro šakas matytumei „Trent" fabriko pastatą. Gyvatvorė dabar reta — ji jau netrukdys. Veidą užsidenk, kad nebaltuotų, ir gulėk kaip užkaukuotas. Kai mano mašinoj, stovinčioj prie fabriko vartų, tris kartus žybtels lempelė, palauk dar minutę ar dvi ir tada — kaip sutarta. Va, tau ryšulėlis su tepalu, lopetėlėm ir viela.

— O jeigu jie neateis?

— Pravažiuodamas aš tau du kart trumpai pyptelsiu signalu. Išgirdęs tik būk ir toliau atsargus. Išslink iš po medžio pamažėli, namo pusėn ir išslinkęs atsistok arti namo tirštam šešėlyj. Gatvėn išeik tuomet, kai pro šalį barškės semitraileris ar autobusas. Manęs čia apylinkėj neieškok. Mauk tiesiai atgal prie krautuvių. Tenai tavęs lauks Sabukas.

— Okidoki, — atsakė gyventojas.

Jie nuvažiavo lig stoties ir pasuko į dešinę prie krautuvių. Čia pat už kampo jau stovėjo Sabuko „bomba". Pranciškėliui tebemanevruojant mašiną arčiau šaligatvio, gyventojas iššoko ir, švilpaudamas žydišką „If I were a rich man" melodiją, nukulniavo su ryšulėliu rankoj po išsikišusiais krautuvių stogeliais.

Sabukas milk-bare gėrė kavą.

— Temsta, — pasakė jis šalia atsisėdusiam Pranciškėliui.

— One more capuccino, please... mums, Sabuk, tuoj reikės užimti pozicijas.

— Kur?

— Iš čia važiuok tiesiai į Tigro gatvę. Ten apsigręžk ir sustok maždaug du šimtus metrų nuo kampo. Neišlipk. Sėdėdamas prie vairo, matysi gatvės lempos nušviestus „Trent" fabriko vartus ir šalia jų mano Renaultą.

— Gerai.

Kai mano mašinos viduj tris kartus žybtels prožektorius, tu, staigiai akseleruodamas, privažiuok iki Progreso gatvės kampo ir, pasukęs kairėn, lengvai užkliudyk ant posūkio už Dolekių stovinčią mašiną. Užkliudęs sustok ir, pasišviesdamas kišenine lempute, imk apžiūrinėti abiem mašinom padarytus nuostolius. Kai atsiras svetimosios mašinos savininkas, apkaltink jį. Sakyk, kad jis sustojo per toli nuo šaligatvio, kad jo pačiam posūkio staigume neteisingai pastatyta mašina buvo aiškia kliūtim eismo eigai ir t.t. ir t.t. Jeigu jis, norėdamas greitai užbaigti reikalą, siūlytų tau pinigų — neimk. Vietoj to reikalauk iš jo licenzijos, mašinos registracijos ir draudimo popierių. Tuo pat metu saugokis, kad kartais negautum staigaus ir netikėto nokauto. Pastebėjęs, jog prie panašių triukų eina, geriau užfundyk jam ką nors. Naudok, ką nori: karatį, džiūdo, kung-fu. Bet ne perdaug drastiškai. Tavo uždavinys yra kokiu nors būdu užlaikyti tą žmogų mažiausiai penkiolika minučių. O.K.?

— Pasistengsiu. Ar už nuostolius mano „bombai" kas nors atlygins?

— Neapsidraudęs?..

Pranciškėlis staiga nutilo.

Priešais milk-barą kitoj pusėj gatvės sustojo tamsus limuzinas, iš kurio išlipo apyjaunis, kiek aptukęs vyras, vilkįs pilkšvu kostiumu, pilkšva skrybele, baltais marškiniais, tamsiu kaklaraiščiu. Apsiavęs jis buvo naujais, blizgančiais pusbatukais. Limuzino viduj sėdėjo dar du, panašiai atrodą žmonės.

Skrybelėtas vyras įėjo į milk-barą.

— Gimme two packets of „Country Life", — burbtelėjo jis padavėjai.

Sabukas buvo pakilęs eiti. Bet Pranciškėlis sėdėjo, pasilenkęs virš kavos puoduko, ir nejudėjo.

— Sabuk. Iš paskos tų ponų geriau nevažiuok; palauk, kol jie užsirūkys ir užsuks už kampo.

— O tu pats?

— Palauksiu ir aš. Klausyk: jeigu šiąnakt nieko neįvyktų ir mes, ko gero, būsim prašovę pro šalį, iš Tigro gatvės be ženklo iš manęs niekur nepajudėk. . . Lemputę turi?

Sabukas linktelėjo galva.

— Another coffee? — priėjusi prie jų staliuko paklausė padavėja.

— No, thank you.

Jie išėjo kartu. Toliau nuo krautuvių ir žiburių buvo jau tamsu.

° ° °

Kai Dolekiai pirko sklypą ir statėsi namus tuščioj, kadugių prižėlusioj lomoje, pas kaimynus reikėdavo eiti ne šaligatviais, o tarp krūmų pramintais takeliais. Krautuvės ir stotis Progreso gatvės gale stovėjo jau ir tuomet, bet vietoj būsimų Tigro ir kitų skersgatvių buvo matyti tik geltoni matininkų kuoliukai. Dolekiams tačiau aplinka mažai terūpėjo. Jie dirbo, taupė, planavo, ginčijosi dėl paradinių durų spalvos, langų, klemkų, linoleumo, plytelių vonios kambary, skalbiamos mašinos, virtuvės įrengimų, baldų. Tuo tarpu metai ėjo po metų, ir loma užsipildė namais, fabrikais, šaligatviais ir elektros stulpais. Priekiniam kambary, atsirėmus į sieną šalia durų į koridorių, Dolekienė pirmą kartą per tą ilgą čionai atgyventą laiką akyliai stebėjo gatvės lempos nušviestą „Trent" fabriko fasadą: cementą, mūrą, geležį. Gyvų, judančių objektų ten nesimatė. Prie vartų, tiesa, blizgėjo keletas mašinų ir kai kurie antro aukšto langai buvo nušviesti; raštinėj žmonės dirbo viršvalandžius. Beniaus buvęs žadintuvas rodė pusę dešimtos.

— Nu, žinai! Nu, ir Prančiškėlis!

Ji laukė jau visą valandą. Riešuose, smilkiniuose, akių kampuose ji jautė savo plakantį pulsą. O lauke po langu kažkas, rodos, sklaidė kanadiškos eglaitės šakas.

— Dar penkias minutes, ir tada aš. . .

Prie fabriko vartų stovinčios mašinos lange staiga blykstelėjo aitri švieselė. Vieną kartą, antrą, trečią.

„Einu, Prančiškėli, einu", ji nebežinojo, ar ji galvoja, ar kalba su savim. Ir paskui koridoriuj, Beniaus kambary, verandoj pakuodama dienoraštį ir išeidama iš namų, ji buvo kaip transe, kol, priėjus prie vartelių į gatvę ir atsigręžus atgal, nepamatė šešėlius dviejų vyrų: vieno, gulinčio ant cementinio tako prie namo, kito — artėjančio prie jos. Giliai atsikvėpusi, ji jau būtų ėmusi spiegti, bet mašinos lange vėl žybtelėjo lempelė. Dolekienė tada plėšte atplėšė vartelius ir svirduliuodama nuskubėjo į stotį. Pakeliui ji girdėjo arčiau ir toliau užsivedančius motorus, artėjančių žingsnių stuksenimą ir paskui, lyg griausmą čia pat už jos nugaros, Prančiškėlio komandą:

— Leave this woman alone, will you!

Nuo to momento Dolekienė, nors vis dar sunkiai alsuodama ir, gal ne tiek iš baimės, kiek nuo didelio skubėjimo visa išpilta prakaitu, jautėsi saugi. „Skuba į stotį ir važiuoja pas Sabukus." Tokios buvo Pranciškėlio instrukcijos. Jų ji ir laikėsi.

Jai iš paskos, minkštai žengdamas savo guminukais, į stotį atėjo ir gyventojas. Traukiny žmonių buvo mažai. Keletas studentų ir vienas kitas apsnūdęs, po darbo bare gal užsibuvęs tarnautojas. Traukiniui pajudėjus, gyventojas atsisėdo tuščioj vietoj už Dolekienės.

° ° °

Sabuką Pranciškėlis surado kitoj pusėj lomos prie parkelio, apžiūrinėjantį savo „bombą".

— Dideli nuostoliai?

— Ne. Tik užpakalinio buferio kairysis galas atlenktas. Namuose gal pavyks pačiam ištiesinti.

— O jiems?

— Priekinis dešinysis sparnas gerokai nukentėjo. Mano buferio galas, matyt, užsikabino už jų sparno briaunos. Išplėšė gabalą metalo ir, tikriausiai, apgadino lempą.

— Prie Dolekių namo limuzino nebėr. Kas nors rimtesnio jam, matyt, nenutiko. O pati Dolekienė ir gyventojas jau sėdi traukiny pakeliui pas jus.

— Reiškia, viskas ėjo kaip patepta?

— Patepta buvo gal ir truputį per daug. Bet eiti dalykai galėjo ir geriau. Sakyk, kodėl tu nepajudėjai, kai pirmą kartą švystelėjo lemputė?

Sabukas, iki tol pusiau nusigrežęs, staigiai atsisuko veidu į Pranciškėlį.

— Pirmą kartą švystelėjo lemputė? — pakartojo jis nustebęs. — Žinau, žinau: išeina, kad tu švystelėjai, kai aš buvau pasilenkęs. Degtukai man nukrito po sėdyne. Paskui stebėjausi — laikas bėga, ir niekas neįvyksta. . . Kodėl, sakai, kad patepta buvo per daug?

— Važiuojam atgal prie Dolekių namo, pamatysi.

Dolekių varteliai į gatvę buvo praviri. Jie įėjo į kiemą. Prie namo kampo Pranciškėlis, stuktelėjęs jam per alkūnę, sustabdė priekyje einantį Sabuką.

— Atsargiai. Toliau neik. Griūsi ant smakro, kaip banditas amerikoniškuose komikuose. Žiūrėk!

Pranciškėlis pasilenkė ir pirštu pabraukė per išilgai namo sienos išlieto cementinio tako paviršių. Išsitiesęs jis atkišo Sabukui blizgantį, tepaluotą pirštą.

— Patepta, kaip matai, gerokai.

— Gyventojas?

— Taip. Kai po pirmo švystelėjimo tu nepajudėjai, aš maniau, kad mūsų šio vakaro planas nuėjo velniop. Įvykiai tačiau jau riedėjo nebesulaikomai. Vienas iš agentų stovėjo sargyboj gatvėje prie vartelių. Tavo susidūrimas su jų limuzinu turėjo, pagal mano teoriją, nukreipti jo dėmesį nuo namų į gatvę. Prie tų pačių vartelių iš kiemo pusės po egle pasislėpęs gyventojas tada prislinktų prie didžiųjų vartų, pateptų juos, kad negirgždėtų, uždarytų ir užrištų su viela. Mūsų laimei, lemputės blykstelėjimas, kurio tu nepamatei, agentui pasirodė įtartinas. Jis pasitraukė nuo vartelių ir, nenuleisdamas akių nuo mano mašinos, nuėjo net ligi Progreso ir Tigro gatvių kampo. Gyventojui tuomet atsivėrė netikėtas šansas. Kai aš švystelėjau antrą kartą, agentas suprato, kad čia kažkas rimto dedasi. Bet perspėti savo draugus jis jau nebeturėjo kada. Sekantį momentą tu su savo „bomba“ jau ūžei aplink kampą, pro vartelius Dolekienė išgriūvo gatvėn, paskui ją gyventojas. Kieme pasigirdo sunkus žlegtelėjimas ir keiksmai, o, nepraėjus nei dešimčiai sekundžių, tu su trenksmu stuktelėjai į jų limuzino sparną. Agentas ant gatvių kampo sukosi aplink save kaip vilkelis. Kas dėjosi toliau, tu pats turėjai gan aiškiai matyti.

— O dabar?

— O dabar gerai būtų surasti kur nors kiek palaidos žemės ir užmesti jos ant tepaluoto tako, kad iš ryto atėjusi kaimynė ar Jurkeliai, ko gero, neišsisukaliotų sau kojų.

° ° °

Patamsy Dolekienė vos neparpuolė ant šalia Sabukų namo krūvon suverstų dviračių. Palipusi laipteliais ir rankomis graibaliuodama durų klemkos, ji numetė („Tvarka, kaip pas čigonus!“) kažkieno ant klemkos kabėjusį švarką. Jai besilenkiant pakelti jį, pro prasivėrusias duris laukan išplūdo šviesos dryžas ir kartu su juo Sabukienės balsas:

— Prašau į vidų ir prie stalo, ponia. Vyrų dar nėra, vaikai jau miega, pati viena laukiu daugiau kaip gerą valandą.

Dolekienei įėjus į vidų, moterys apsikabino ir kurį laiką tylėjo. Paketą su dienoraščiu Dolekienė laikė rankoj.

— Žvilgterėjot? — tyliai paklausė Sabukienė.

— Žvilgtelėjau ir gailiuos. Iki amžiaus galo dabar matysiu tuos du išpurtusius, prie stiklo lipte prilipusius veidus.

— Grasino?

— Ne. Bet savo žvilgsniais dūrė kaip peiliais.

— O kai išėjot laukan?

— Nėjau — bėgau. Bėgau lig vartelių ir paskui gatve, kol Pranciškėlis neatbaidė besivejančius. . . Bet, žinai, Pranciškėlis, pasakysiu, savo darbą tai žino. Ir balsas jo! „Leave this lady alone, you riff raff!“, sugriaudė jis, lyg, rodos, artilerija važiuotų. Ir man tada pasidarė saugu ir ramu ir aš vėl išgirdau kasdieniškus garsus: lėtus žmonių žingsnius, vėją vielose ir artėjančio traukinio barbenimą. . .

— Grįžo! Girdžiu, va, maniškis ir Pranciškėlis kalbasi.

Šalia balsų lauke staiga pasigirdo tarškesys. Sugrįžę vyriškiai, matyt, kaip anksčiau Dolekienė, įpuolė į dviračių krūvą.

— Kokias tu čia mums, Sabuk, vilkduobes paruošei?

— Ne aš. Vaikai, velniukai, ir vėl paliko savo dviračius prie laiptų.

— Palik juos ir tu.

— Ar tai manai. . .

— Ką čia daug išmanysi. Tik tiek, kad jeigu kas netikėtai įpultų į juos, ir vėl būtų triukšmo.

Vyrai kalbėjosi čia pat po langu.

Palikusi Dolekienę viduj, Sabukienė atidarė jiems duris.

— Sveiki sugrįžę.

— Labas, Sabukienė. Dolekienė jau čia?

— Čia.

— Ir paketas?

— Ir paketas.

— Sveikinu jus abi.

Pranciškėlis ir Sabukas įėjo į vidų ir linktelėjo prie stalo sėdinčiai Dolekienei.

— Kad būčiau žinojus. . . — pradėjo ji.

Pranciškėlis plačiai išskleidė rankas ir nusišypsojo.

— Jūsų vargai, ponia, pasibaigė. Kai tik išauš rytmetys, važiuokite drąsiai namo. Tiktai nieko nesineškite su savim. Nei rankinuko. Iš čia į autobusą ir paskui iš autobuso į stotį ir iš jūsų stoties į namus eikite visiškai tuščiomis rankomis. Daiktai, kuriuos šiandien pasiėmėt su savim nakvynei, jums bus atvežti. Namuose jūsų lauks Jurkeliai. Su jais susitariau. Jie pabus pas jus mažiausiai keletą dienų.

— Pabus?

— Kad jums ramiau būtų. O dienoraštį dabar perduokite, prašau, Sabukienei ir nebesirūpinkite dėl jo.

— Ir tai viskas?

— Viskas. Aš pats rytoj iš ryto ir pietų metu būsiu namuose. Jei atsirastų reikalas — paskambinkite.

Dolekeinė atsistojo, norėjo lyg ir pasakyti kažką, bet atsidususi ir vėl atsisėdo.

— Pavargau, Pranciškėli, — ištarė ji vos girdimai.

— Arbatos vyrams gal? — paklausė Sabukienė.

— Ne. Ačiū. Per vėlus jau laikas.

Vyrai išėjo laukan. Sabukas ir iš kiemo gilumos tyliai išniręs gyventojas palydėjo Pranciškėlį iki gatvės. Gatvė buvo visiškai tuščia.

— Kur tavo mašina? — paklausė Sabukas.

— Už kampo, prie graiko milk - baro.

— Gatvėj?

— Ne. Pačiam kieme, tarp mėsininko sunkvežimėlio ir graiko limonado dėžių.

— Kodėl taip toli?

— Todėl, — atsakė Pranciškėlis, spirtelėjęs tuščią, ant šaligatvio pamestą „Country Life" cigarečių pakelį. — Kol neprašvito, — pridūrė jis, — jūs pamainom arba dviese pabudėkite kieme, kad giliai naktį, ko gero, neprarastumėm, ką vėlai vakare laimėjome. O dienoraštį, Sabuk, dabar tuoj paimk iš žmonos ir paslėpk. Bet ne spintoj po baltiniais ir ne lentynoj už knygų. Surask vietą, kuri skubantiems kratytojams neateitų galvon.

Ryt apie devynias paskambinsiu. Labanakt.

Pranciškėliui nuėjus prie mašinos, Sabukas atsisuko į gyventoją. Gyventojas žiūrėjo į žemę ir krapštė pakaušį. Abu tylėjo.

° ° °

Diduma likusios nakties praėjo tyliai. Apie ketvirtą ryto Sabukienė, apsimiegojusi ir įsisupus chalatan, išnešė vyrams karštos kavos. Prieš aušrą lauke darėsi šalta. Rūkų gijos ėmė vingiuotis tarp kiemo krūmų ir medžių.

Sabukas saugojo dešinę, gyventojas kairę sklypo pusę. Atsigėrę kavos ir rytuose pastebėję šešėlį blyškaus raudonio, jie buvo jau besiruošią baigti nuobodžią sargybą, kai staiga vėl sutraškėjo užkliudyti dviračiai ir tuoj po to skambtelėjo dūžtantys stiklai. Tamsoj kažkas sunkiai kvėpavo.

Iš kairės ir dešinės vyrai apšvietė triukšmo vietą kryžminiais kišeninių prožektorių spinduliais. Parpuolęs ant dviračių, šalia tako gulėjo pienininkas Jock Smith. Viena pieno bonka buvo sudaužyta, kita, nuriedėjus į vidurį žolyno, sveikutėlė ir pilna. . .

° ° °

(Bus užbaiga)

NERIMAUJANTIS ŽMOGUS ŠIANDIENINĖJE LIETUVOS SMULKIOJOJE PROZOJE

BRONIUS VAŠKELIS

Iš spaudos, susitikimų su apsilankiusiais tautiečiais, o ypač išvykų į tėvynę, galima susidaryti gana ryškų vaizdą apie Lietuvos nūdienį buitinį gyvenimą, ekonominio, visuomeninio bei politinio gyvenimo būdingesnius bruožus. Kur kas sunkiau pažinti patį žmogų. Lietuvoje teigiama, kad pokario sąlygose išaugęs naujas, skirtingas nuo ankstyvesniųjų kartų lietuvis. Aplinkos sąlygos, žinoma, turi didelę įtaką į žmogaus galvoseną ir gyvenimo būdą, bet ar pakito pokario lietuvio vidinė struktūra — jo psichika, žmogiškoji prigimtis ir pan.?

Nesant specialių studijų, kurios nuodugniau aptartų šio lietuvio dvasinius bruožus, tenka paieškoti jų atspindžio grožinėje literatūroje. Šiuo tarpu sustojama ties Romualdo Lankausko, Mykolo Sluckio, Raimondo Kašausko ir Juozo Apučio novelių bei apysakų personažais. Tema plati. Apsiribojama vienu žmogaus vidinio pasaulio aspektu — nerimu, kuris yra ir tam tikra žmogaus giliausių pergyvenimų dimensija.

I

Skirstant nerimą pagal jo pobūdį ir poreiškius, rastume keletą jo rūšių. Jaunuolio nerimas, pasireiškiąs jautriuose, giliuose, netikrumo bei nusivylimo dvasiškai bręstančių asmenų išgyvenimuose. Vadinamasis kūrybos nerimas, persekiojąs individus, ieškančius naujo, nepasitenkinančius esamomis meninėmis bei estetinėmis vertybėmis bei formomis. Kasdieninėje kalboje bei spaudoje dažnai žodis „nerimas“ naudojamas sinonimu kasdieninių bei buitinių rūpesčių, trumpalaikių baimių apibūdinimui.

Čia apžvelgiamas nerimas, kurį būčiau linkęs vadinti gelminiu nerimu, nes jis išplaukia iš žmogaus sielos gelmių ir siejasi su gyvenimo prasmės bei būties problemomis. Šio nerimo simptomai gali įvairuoti. Asmenys, pergyvenę jaunatvišką ieškojimų laikotarpį ir suradę vietą visuomenėje, ima nerimastauti, baimintis, tarsi kažkas baisaus grėstų jų asmeniniam gyvenimui. Kiti ima abejoti tuo, kuo iki šiol gyveno, tikėjo ir kam aukojosi. Treti tarsi be jokios priežasties yra graužiami, blaškomi.

Ne visuomet lengvai suvokiamos vidinę ramybę suardžiusios priežastys. Išorinės bei aplinkos sąlygos, žinoma, įtaigoja ir tam tikrais momentais būna akstinu šiam nerimui. Tačiau be tam tikro žmogaus polinkio ir vidinės struktūros vien išoriniai veiksniai vargu ar sukeltų šį grasų ir įkyrų jausmą. Tą polinkį bei vidinį žmogaus imlumą paprastai vadina žmogaus jautrumu tam tikriems egzistenciniams klausimams. Šis nerimas kaip tik paliečia giliausias žmogaus dvasines bei psichines gelmes, sukrečia visą asmenybę ir palieka pėdsakus ilgesniam, jei ne visam, žmogaus gyvenimui. Tuo tarpu kasdieniniai rūpesčiai ir įvairios baimės neišeina už buities plotmės ir išnyksta, vos panaikinus jas sukėlusias priežastis.

Nerimui suardžius vidinę ramybę, vieni stengiasi įvairiais būdais jį slopinti, kiti, nustebinti bei išmušti iš pusiausvyros, gyvena desperacijoje. Vienu ar kitu atveju vyksta savotiškos grumtynės su savimi, kuriose, kuo ilgiau jos užsitęsia, tuo daugiau atsiskleidžia žmogaus vidinis pasaulis.

II

Pirmieji žymesni gelminio nerimo pasireiškimai pastebimi Lankausko personažų išgyvenimuose. Šie pasireiškimai ne visada išsivystė į ilgalaikę būseną, ar, tiksliau, ne visada pasiekė tokį intensyvumą, kad sukrėstų visą asmenybę. Tokiu pavyzdžiu yra Lankausko novelė „Dar viena diena“,[1] kurioje vienas miestietis, apmąstęs savo penkių metų monotonišką gyvenimą, apstulbsta savo dvasiniu skurdumu.

Kasdien įstaigoje, kaip narve, atskirtas nuo žmonių ir pasaulio, anot jo, kovojo su popieriais „plaukiančiais lyg upe be pradžios ir galo“. Vakare skubėjo nešinas vakariniu laikraščiu namo, kur rasdavo žmoną ir vaikus, sutūpusius prie televizoriaus, kurie beveik nepastebėdavo jo grįžimo. Taip diena iš dienos penkerius metus! Tiesa, vieną mėnesį atostogaudavo pas dėdę brigadininką kolūkyje. Tačiau jam, įstaigoje suautomatėjusiam ir supanašėjusiam į Gogolio novelėje „Apsiaustas“ aprašytą Akakijų Akakijevičių, buvo ne atostogos, bet kankinančios dienos, pripildytos sukto kombinatoriaus dėdės priekaištų ir pažeminimo.

---

[1] R. Lankauskas, „Dar viena diena“, *Pilka šviesa* (Vilnius, 1968), psl. 34 - 45.

Bemąstant apie savo gyvenimą jį suima toks liūdesys ir nerimas, kad pirmą kartą nebeperka laikraščio ir, užuot skubėjęs namo, pasuka į kavinę išgerti porą stiklų vyno. Nuo vyno pasidaro šiek tiek lengviau, bet „kažkoks sunkus jausmas tebeslėgė širdį", ir jis vėl svarsto „apie tuos penkerius metus, kurie taip nežymiai praėjo. Reikia kažką daryti, reikia pakeisti savo gyvenimą. Pakeisti? Bet kaip?" Šmėkšteli mintis: reikia pasiklausti patarimo pas draugus. Skuba, bet tamsoje statybų rajone paklydęs, įkrinta į kažkokią gilią duobę. Nepajėgęs išlipti, išgeria pasiimtą bonką ir užmiega. Ryte darbininkai ištraukia purviną. Tačiau dabar to nerimo nebėra, — jį nustelbia įprotis kas rytą skubėti į įstaigą. Prie upės apsiplovęs, bėga į darbą, vildamasis, kad dar mažai pavėluos ir, gal būt, negaus papeikimo.

Šio beveidžio miniažmogio sunerimastavimas, atrodo, trumpalaikis ir pastangos keisti savo gyvenimo būdą yra klouniškas pasiblaškymas. Tačiau ar išsitrins iš jo atminties tas savo penkių metų apmąstymas ir galės toliau paklusniai ramus „kovoti su popieriais"?

Lankausko novelėje „Varnos"[2] pateikiama, tarsi, sekanti minėto asmens gyvenimo iškarpa. Tarnautoją Girulį sekmadienio rytą pabudina „įkyrus ir šlykštus" varnų kranksėjimas. Pažvelgus pro langą, jį pribloškia tirštas, pilkas miestą apsėmęs rūkas. Vėliau mieste jį nepakeliamai erzina aplinkos pilkumas, paskutiniai murzino sniego kauburiai, o ypač iki pat jo širdies gelmių smelkiasi varnų karksėjimas.

---

[2] R. Lankauskas, „Varnos", *Džiazo vežimas* (Vilnius, 1971), psl. 135 - 142.

Ne miesto pilkume ir ne varnų kranksėjime yra jo nerimo priežastys. Girulis jau kuris laikas taip vidiniai įaudrintas, kad, pagal jį, niekaip negali „atsikratyti jausmo“, jog tapo savotišku žmogum — automatu:

> . . .jo gyvenime viskas kartojosi: tie patys reikalai, tie patys veidai, ta pati valgykla, tos pačios keturios kambario sienos. Net gatvės, kuriomis jis eidavo į darbą ir grįždavo namo, buvo tos pačios. Girulis karčiai šyptelėjo, pagalvojęs, kad jis pasidarė panašus į troleibusą, prikabintą prie laidų ir monotoniškai judantį vis tuo pačiu ratu.[3]

Kad bent trumpam laikui ištrūkus „iš to užburto rato“, iš to miesto gyvenimo — karuselės, Girulis sumano išvykti į užmiestį ir pasiklausyti vyturių čirenimo. Po eilės nevykusių bandymų išsimušti ir taksiu, ir autobusu į užmiestį, jis grįžta su nerimu širdyje į savo mažą viengungio kambarį ir naktį sapnuoja stovįs basas dirvoje, o vyturiai „linksmai čirendami kilo jam tiesiai iš po kojų“.

Girulis tik laikinai iš nerimo išsivaduoja sapnuose, sukeltuose vaikystės metu išgyventų vaizdų. Bet dieną — vėl tie patys „laidai“, kurie jį laiko prikabintą prie karuseliškai besisukančios kasdienybės.

Lankausko novelėje „Dykuma“[4] pateikiama detalesnė nerimo pagauto inteligento dvasinės būsenos analizė. Kažkas skaudžiai visą dieną maudė vienišo miestiečio „vargšę nusikamavusią širdį“. Galų gale jis griebia vyno bonką ir geria vieną stiklą po kito, „laukdamas, kada vynas atskies tą kartų, graužiantį skystį širdyje (kad nors greičiau! kad nors greičiau!), ir pamažu svaigo, rūkė cigaretes, mesdamas nuorūkas į pilnėjančią peleninę". Deja, tai negelbėjo, o vakaro prietemoje stojusi tyla darėsi jam tiesiog nepakenčiama. Jis įjungia radijo aparatą, bet linksma, nerūpestinga muzika dar labiau skaudino neramią savijautą. Ir ne juokais susirūpinęs klausia savęs:

---

[3] *Ibid.*, psl. 138 - 139.

[4] R. Lankauskas, „Dykuma“, *Džiazo vežimas* (Vilnius, 1971), psl. 122 - 134.

> Kas tau atsitiko, žmogau? Kodėl tu toks esi? Koks prakeikimas krito ant tavo svyrančios galvos? Pažvelk į savo sielos peizažą.
>
> Ką tu ten matai?
>
> Ir jis pažvelgė, o pažvelgęs susigūžė; ten baltavo sniego pripustyta dykuma. Ten dvelkė šalčiu kaip mėnulio paviršiuje.
>
> ……
>
> Jis išjungė aparatą. Bet tyla dabar griuvo ant jo, prislėgė, vertė ant grindų. Reikėjo išeiti. Kuo greičiau. Telefonas tylėjo. Toks atkaklus būtų jo tylėjimas po atominio karo, jeigu jis įvyktų.
>
> Draugų nebebuvo. Draugai sėdėjo restoranuose, augino vaikus, žiūrėjo televizorius, skaitė laikraščius, mylėjo ir gal buvo mylimi. Arba bent įsivaizdavo, kad taip yra.[5]

Jis neišlaiko ir, nusitvėręs vyno bonką, bėga iš tų vienatvės keturių sienų į miestą. Veltui ieško bent vieno žmogaus, su kuriuo galėtų pasidalinti savo nerimu: štai vienas pažįstamas užimtas mašinos remontu; ieško kartą sutiktos merginos buto, bet tame „Babelio bokšte" — naujame betoniniame daugiaaugščiame pastate atrasti nepajėgia. Grįžta vidurnaktį į savo vienutę, išgeria vyną ir užmiega su viltimi, kad „rytoj, kai jis pabus, įvyks stebuklas". Gal būt, jis nebejaus to baisaus nerimo.

---

[5] *Ibid.*, psl. 124 - 125.

Skurdaus dvasinio gyvenimo, beasmeninės miesto aplinkos ir vienišumo suakstintas nerimas iškyla iš pačių žmogiškosios prigimties gelmių. Ir vėl, kaip ir anksčiau minėtoje novelėje, sunerimęs žmogus ginasi nuo kankinančio jausmo vynu ir klajojimu po miestą. Tačiau vargu, ar tai padės grįžti į ankstyvesnį jo letarginės ramybės stovį. O iš esmės pakeisti savo gyvenimo būdą šie personažai nepajėgia — ir tai yra būdingas Lankausko novelių bruožas.

III

Iš Sluckio smulkiosios prozos kūrinių būdingesniu ir, gal būt, ryškiausiu nerimo pasireiškimo pavyzdžiu laikytina apysaka „Poilsis".[6] Pagrindinį apysakos personažą Antaniną supa ta pati standartizuota didmiesčio buitis, kaip ir Lankausko personažus. Skirtumas yra toks, kad vietoj vienišų, tik savimi besirūpinančių, savotiškų solipsistų, čia sutinkame vedusią moterį, kurios vienintelis tikslas — gyventi šeimos labui.

Antanina išdirbo dešimt metų vienoje įstaigoje. Ryte skubėdavo į darbą su baime, kad nepavėluotų, po darbo bėgdavo į parduotuves „su tuo kasdieniniu galvosūkiu — kur ir ką nupirkti, kad būtų sotūs ir nenuplyšę" jos trys vaikai ir vyras. Nuolatinės grumtynės eilėse, tąsymasis su krepšiais, begalinė iki vidurnakčių ruoša namuose ją taip išvargindavo, jog nebebūdavo noro apie ką kitką galvoti. Ją, kaip įkinkytą į javų kuliamą mašiną arklį, buitiniai rūpesčiai, kaip varovo botagas, vijo ir vijo tuo monotonišku kasdienybės ratu. Nebeliko laiko nei draugėms, kurias palaipsniui prarado, nei juokui, nei bet kokiam asmeniniam ilgesiui bei troškimui, išskyrus savo šeimos egzistenciją. Kartais trumpam suabejodavo, ar tikslu atsiduoti vien vaikams, bet

---

[6] M. Sluckis, „Poilsis", *Merginų sekmadienis* (Vilnius, 1971), psl. 121 - 200.

> ji nesiliovė plėšytis, vis ką nors nauja sugalvodama savo vaikų labui. Jauni, suspės, girdėdavo iš visų pusių, taip, taip, bet laikas bėga, ir jei nuo mažens nepasirūpinsi. . . Kai ką ji žinojo iš savo patyrimo ir nesiginčydavo, sukąsdavo dantis ir, netgi vaikams nuolat apviliant, neatsisakydavo savo pareigos, kuri buvo ir gyvenimo tikslas, ir prasmė, *ir vienintelis malonumas.*[7]

Vienintelio dalyko jai trūko — tai laiko:

> Laiko Antanina stokojo labiau, negu pinigų, kurių paskutinėmis mėnesio dienomis taip pat pritrūkdavo, ir todėl kartkartėmis krusteldavęs žmonių ilgesys sudildavo tarp nepaliaujamai besisukančių buities girnų.[8]

Ir štai vieną dieną šią dorą, skrupulingai sąžiningą vargo skruzdę iškilęs nerimas išmuša iš rutinos ir ji suvokia tų „buities girnų" pragaištingumą.

Jos sūnus pavogė tulpę iš oranžerijos ir padovanojo jai. Susirūpinimas dėl sūnaus nusikaltimo, atrodo, tiek ją pribloškė, kad, skubant į darbą skersai gatve, užmiršta atkreipti dėmesį į važiuojančias mašinas ir jos vos neužmuša. Mirties artumas sukrečia Antaniną iki pačių gelmių. Ir ji nuo šio momento, tarsi staiga praregėjusi, pamato viską kitoje šviesoje.

Iš siaubo atsirėmusi į laikraščių kioską, ji mato kiosko stikle atsispindintį savo veidą, bet jo neatpažįsta, tarytum žiūrėtų į ją kokia svetima moteris:

---

[7] *Ibid.*, psl. 129 - 130.

[8] *Ibid.*, psl. 178.

> Už stiklo nebuvo pardavėjo, tarp naujausio „Švyturio" ir bukleto „Trakų apylinkės" išniro blausus veidas išsprogusiom akim. Kažkokios senyvos moters. Tik skrybelė pažįstama — gelsvas puodas. Kur buvo mano akys, kai pirkau? Ne aš viena — šimtai perka. Skrybelė kaip skrybelė. Tai aš susenusi, aš baisi. Ir rankinukas baisiai nemadingas.[9]

Atskubėjusi prie aukšto įstaigos pastato ji nustemba jo keistomis detalėmis. „Dešimt metų dieną dienon — ir nepastebėjau. Kur mano akys?" Įstaigoje nervina bendradarbių žodžiai ir net jų žvilgsniai. Veltui ji slepia savo vidinį sąmyšį, veltui tvardosi, norėdama atgauti vidinę pusiausvyrą. Kuo daugiau kaupiasi savyje, tuo gilyn skęsta savo minčių ir jausmų pasauly, tuo plačiau keroja jos nerimas. Kartais net jaučia, kad gali netekti savitvardos ir „prapliups kvatotis ar raudoti". Baisiausia, kad ji pastebi, jog pirmą kartą po tiek metų ima galvoti ir rūpintis savimi. „Ji stengėsi įtikinti save, kad visa, kas nesusiję su vyru ir vaikais — tiktai su ja, — dėmesio neverti niekai". Tačiau nerimo apnuogintoje tikrovėje jos šeima jai atrodo kitaip. Ji pamato, kad jos vyras yra dvasios elgeta, kuris yra abejingas žmonai, vaikams ir viskam aplinkui jį, išskyrus televizorių ir alaus bonką. Ir sūnus kažkuo nemaloniu primena savo tėvą.

Dėl to viską negailestingai vertinančio ir kritikuojančio vidinio jausmo jai darosi vis skaudžiau ir kelių dienų būvyje viskas apkarsta, anot jos, „nieko nebesinori". Ji supranta savo desperaciją, didėjantį beviltiškumą, kuris baigia sunaikinti jos paskutinę atramą — pasitikėjimą savimi. „Gyvenimas perrėžtas į dvi dalis. Baisu atsigręžti į nugyventą, lyg į duobę. . . Dar baisesnė rytdiena, kai nebėra vilties... O vaikai? Tavo vaikai? Nieko nežinau, niekuo netikiu".

---

[9] *Ibid.*, psl. 122.

Psichiatro išsiųsta į sanatoriją poilsiui gyvena viename kambaryje su moterimi epileptike. Epilepsijos priepuolio metu Antanina ją ramina, saugo ir pakenčia visus tosios nesąmoningus, bet skaudžius, užgauliojimus. Tokia, matyt, Antaninos lemtis, kad ji turi visuomet atiduoti save kitų gerovei, bet niekas neateina jai į pagalbą jos vidinėje kovoje. Ji puikiai žino, kad jos poilsį suardė atsitiktinai sutiktos moters epilepsijos priepuolis ir ji grįš namo su tuo pačiu nerimu širdyje.

Novelėje „Poilsis" pavaizduotos dirbančios miestietės — rūpestingos motinos ir ištikimos žmonos — tragiškoje padėtyje išryškėjo, kad žmoguje tebėra kažkas nepakeičiamo, galingesnio už naikinančias individualizmą standartizacijos ir kolektyvizmo įtakas.

IV

Panašius žmogiškosios prigimties pasipriešinimus, nors prieš kitokios rūšies įtakas, užtinkame keliose Kašausko novelėse bei apysakose. Čia vietoje altruistų, tiesą mylinčių asmenų, kaip Sluckio Antanina, sutinkame užkietėjusius ir nužmogėjusius egoistus. Tačiau ir pro jų *indiferentiškumo kitiems žmonėms ir savimeilės* kiautą retkarčiais prasiveržia nerimas.

Kitas būdingas skirtumas yra tas, kad kai kurių Kašausko personažų nė kiek nestebina jų dvasinė menkystė; jie ir anksčiau tą puikiai žinojo ir ją visokiais būdais dangstė nuo žmonių. Nerimas juos baugina, nes jis kėsinasi nuplėšti dviveidiškumo kaukę ir parodyti tikrąjį dvasinį veidą.

Čia daug intensyviau, negu Lankausko ir Sluckio personažuose, išsivysčiusi vidinė kova. Personažai kovoja su savo prigimtimi, norėdami išlaikyti savo vidinį status quo. Visas jėgas ir sumanumą jie sutelkė savo miesčioniško gyvenimo statybai ir tuo gyvenimu yra pilnai patenkinti. Dabar jie gerbiami ir vertinami visuomenės ir yra, pasakyčiau, visuomenės šulai. Kas liks iš jų, jei nerimas paims viršų?

Kašausko novelėje „Šauksmas"[10] sutinkame gražiai įsikūrusį mokyklos direktorių Petkų: mašina, namas su visais moderniais įrengimais, darbšti žmona, į vyrus bežengiantis sūnus. Jis pats sėkmingas savo profesijoje, žmonių aukštai vertinamas. Atrodo, gyvenk ir džiaukis gyvenimu.

Deja, jau kuris laikas Petkų, be jokios apčiuopiamos priežasties, ima kankinti nemiga, užmigus užklumpa baisūs sapnai, o kartais ir dienos metu užeina kažkoks nerimas. Ypač jį erzina, darosi prikli ta prabangi namų aplinka. Negali pakelti žmonos artumo ir net su neapykanta žiūri į savo sūnų. Tegalvoja kur nors nuo to visko greičiau pabėgti:

> Kasmet jis po kelis kartus su reikalais išvažiuoja į didmiesčius, vasarą gauna kelialapį į Pietus. Išvykęs iš miestuko, neregėtai pasikeičia. Tarsi nebelieka direktoriaus, kurį pažįsta miestelis ir plačios apylinkės. Tampa mažu, nereikšmingu žmogeliu, truputį gudriu, truputį provinciališku. Godžiai į viską dairosi, geria į save gyvenimą. Stebi paskutines madas, mokosi šokių, susipažįsta su moterimis, bet kartu nepamiršta, kad kojomis tvirtai remiasi į žemę tik tolimame miestelyje. Grįžta pajaunėjęs, apsikirpęs, pa-

---

[10] R. Kašauskas, „Šauksmas", *Suaugusiųjų žaidimai* (Vilnius, 1969), psl. 272 - 282.

> sitempęs pagal sezono madą ir kurį laiką panėši į tolimą svečią, užkliuvusį trumpam, kol vėl apsipranta su kasdienybe ir kiti pripranta. Jo gyvenimas bėga tarp dviejų pasaulių ir nėra nuobodus.[11]

Štai Petkus vėl važiuoja prie jūros, bet šį kartą taip susidėjo aplinkybės, kad turėjo paimti ir žmoną, „kurios dabar nekentė labiau už viską pasaulyje". Kada žmona jam primena jų atvykimo dieną į šį miestelį, jis pasineria prisiminimuose. Pačioje karjeros pradžioje Petkus suprato gyvenimą, kaip nuolatinę vaidybą. Jis vaidino, melavo visiems, neišskiriant savęs ir žmonos. To pasėkoje jis ir kitus žmones vertino, kaip aktorius, atliekančius gerai išrepetuotas roles. Pamažu jie jam tapo objektais, o ne asmenimis. Net jo kadaise taip mylėta žmona tapo jo akyse kasdieniu „namų apyvokos daiktu". Taip apmąstant savo praeitį jis pajunta, kad ima baimintis, nerimti dėl savo dviveidiško gyvenimo:

> . . . jai (žmonai) ir sau meluoja, ir kitiems meluoja, ir meluos ten nuvažiavęs. Raibuliuos jūra, klegės pusnuogė vasarotojų minia, o jis slankios lyg šešėlis ir laužys galvą, kaip meluoti. Gyvenime esi aktorius, galvojo Petkus, svarbu ne kuo nors būti, o kuo nors dėtis. Ir jis dar aiškiau suvokė, kad yra baimė; kažkas ims ir pasakys — tu ne tas, kuo dediesi; tu išsisukinėji, mėtai pėdas, bet kažkas tave seka iš paskos, mato, jog tu ne tas, visai ne tas, tave kamuoja negeri sapnai ir baimė, ir begalinis šitas žaidimas. Petkus pasijuto velniškai pavargęs — visai išsėmė įtemptas gyvenimas scenoje; ir nerimas ir nemiegotos naktys, kai atrodo, jog miegi ne namie, o svečiuose, rytą keliesi ir žinai, kad visą dieną vėl reiks vaidinti.[12]

---

[11] *Ibid.*, psl. 277.

[12] *Ibid.*, psl. 280.

Petkus tiek atsipalaiduoja nuo jį supančios aplinkos, kad vos jo vairuojama mašina neatsitrenkia į pakelės ąžuolą. Išsigandusi žmona — „tas daiktas, virtęs žmogum" — sušunka jo vardą. „Jam buvo keista, kad žmona jį pašaukė vardu. Jie labai seniai nebešaukia vienas kito vardais, niekaip nebešaukia". Tačiau netrukus tą keistą mintį nustelbia į tolį bėgantis kelias ir graži panorama.

Apysakoje „Šiaurės vandenų šviesa"[13] Kašauskas, mokyklų inspektoriaus Antano asmenyje, tęsia novelėje „Šauksmas" puoselėtą temą. Petkus nesuvokė, kad jo nerimas iškilo kaip protestas prieš jo dviveidišką elgesį. Tuo tarpu Antanas jau aiškiai supranta, kad jo sieloje grumiasi dvi jėgos: prigimtoji ir socialioji, ir to pasėkoje protarpiais išsiveržia nerimas. Prigimtoji jėga, anot Kašausko, yra „pirminė jėga":

> manyje tūno kažkas griozdiškas, sunkus ir keistas. Jis nepasiduoda apdailai ir gludinimui. Atsinešiau jį iš toli, gal būt, iš kaimo, ir iki šiol rūpestingai slepiu. Aprengiau gerais rūbais, išmokiau sakyti protingus žodžius, vežiojau automobiliais, kartais pagirdau konjaku, bet jis vis toks pat. Kartais mane apima baimė, kad kada nors, kai kitiems kalbu teisingus ir protingus žodžius, jis išlįs ir nusižvengs idiotišku juoku. Slepiu jį visomis pastangomis, bet jaučiu, kad jis gali kada nors mane nugalėti.[14]

Tą „pirminę jėgą" laiko užgniaužęs Antano socialinis „aš", kuris esąs jo paties išaugintas, išpuoselėtas pagal madą ir visuomenės etiketą. Kašauskas jį vadina „autopilotu", o kartais tiesiog „sargybiniu". „Karjeros pradžioje repetuodavau prieš veidrodį įvairias išraiškas, gestus, ir kai kurie jų visam laikui įsispaudė mano išorėje. Nešiojau juos lyg sunkų kiautą ir kartais taip išvargstu, kad laukiu vakaro, norėdamas kuo greičiau nusimesti". Jo socialinis „aš" taip įaugęs į jo psichiką, kad tam tikrais momentais, ypač Antanui norint pasakyti ką nors nuoširdaus, nemeluoto, nedviveidiško, jis užliedavo jį savotišku ūžesiu, surakindavo jo lūpas ir rankas. Kad išvengs to vidinio ūžesio, to visą jį užliejančio nerimo, Antanas vengia bet kokio nuoširdesnio, intymesnio santykiavimo su žmonėmis:

---

[13] R. Kašauskas, „Šiaurės vandenų šviesa" *Suaugusiųjų žaidimai* (Vilnius, 1969), psl. 222 - 271.

[14] *Ibid.*, psl. 236 - 237.

> Todėl tarp savęs ir žmonių pastačiau sieną, kurią kiekvieną kartą turiu įveikti, kai reikia su jais bendrauti. Pasitaiko, didelėje minioje staiga pasiilgstu žmogaus, nes niekur žmonės nėra tokie tolimi vienas kitam, kaip minioje. Pavyzdžiui, kad ir dideliame mieste; žmonės bėga, važiuoja, klausosi koncertų, bet kiekvienas sau, tarsi miške medžiai. Tam, kas manyje slypi, nusibosta kalėti. Jis veržiasi laukan. Noriu šaukti, šėlti, bet žinau, kad tai negalima. Taip gali iššokti iš etalono, paskui kažkas ims kalbėti, ir tai jau bus visiems laikams; žmonės nenoriai tave nuims nuo kryžiaus, prie kurio patys prikalė.[15]

Vienintelis Antano, kaip ir Petkaus, troškimas — kuo dažniau išvykti iš miesto, kad nuslopintų nerimą naujoje aplinkoje naujais įspūdžiais ir nuotykiais. Tačiau gamtoje jis dar aštriau pajunta savo dvasinę stagnaciją, jį suspaudžia nepakeliamas nerimas:

> ...žiūrėjau į saulėlydį, į medžius, į rausvus debesis padangėje. Aplinkui buvo ramu, gražu, ir viskas vyko be mano valios. Atrodo, jei būčiau kėlęsis, kažką daręs, būčiau sugriovęs harmoniją. Sėdėjau tarsi užhipnotizuotas, negalėjau pajudėti, ramybė ir palaima lyg gaubtas dengė

---

[15] *Ibid.*, psl. 237.

> mane, ausyse spengė tyla. Staiga atsipeikėjau nuo nelauktai aštraus skausmo širdyje. Viskas juda, sukasi, skuba, tik aš savo susižavėjimo kiaute vienui vienas.[16]

Antanas vėl ima ieškoti žmogaus. Būnant komandiruotėje provincijoje, jis susipažįsta su mokytoja. Jam ji patinka, ir jie pradeda artimiau draugauti. Tačiau tuo momentu, kada jis jaučia, kad turi su ja nuoširdžiau pakalbėti apie savo jausmus ir atviriau pasisakyti apie jų ateitį, jame sukyla jo nuolatinis „sargybinis" — socialinis „aš":

> Kambaryje stojusi tyla lyg nuščiuvusi auditorija laukė mano žodžių. Kodėl čia dabar sėdžiu? Ar myliu ją? Bet staiga išgirdau seniai pažįstamą tolimą ūžesį. Iš jo išsiskyrė žingsniai. Artėjo tas, kuris man visada užčiaupdavo lūpas, kad nepasakyčiau kvailystės. Rinkau žodžius, jau vėriau lūpas, bet jis bėgo vis greičiau, skubėjo aplenkti, ir aš netekau balso. O gal bus gerai ir taip, jei nieko jai nepasakysiu, neprisipažinsiu?[17]

Rytojaus dieną Antanas jautė padėką „savo sargybiniui", anot jo, „kuris atėmė balsą ir aš laimingai išsisukau". Paskutinio pasimatymo metu stengiasi abu būti mandagiais, nuoširdžiais, bet abu puikiai žino, kad viskas yra tik vaidyba. Ir vienu tos sunkios ir biaurios vaidybos momentu Antanas jaučia, kad ta „baisi pirminė jėga" griauna visas jo pastatytas socialines užtvaras, ir Antanas prapliumpa isteriškai kvatotis. Baisaus nerimo apimtas bėga nuo merginos; jis žino, kad reikia būtinai kur nors iš čia važiuoti, bet nebežino kur.

Direktorius Petkus ir inspektorius Antanas yra nerimo išgąsdinti, pasimetę miestiečiai inteligentai. Nerimas — tai protestuojančios sąžinės, jų prigimties balsas prieš jų veidmainišką gyvenimą, jų nesibaigiančią vaidybą. Ne veltui Kašauskas ir vadina gyvenimą žaidimu. Nelaimingi ir nerimo kankinami tie, kurie žaidžia „suaugusiųjų žaidimus", bet taip pat neramūs ir vargani tie, kurie per ilgai užtęsia vaikiškus žaidimus. Toks užtęsęs vaikiškus žaidimus yra šoferis Bronius Kašausko apysakoje „Suaugusiųjų žaidimai".[18]

---

[16] *Ibid.*, psl. 251 - 252.

[17] *Ibid.*, psl. 260.

Bronius, kaip vienišas vilkas be draugų, be artimųjų, ilgai klajojo, net iki Sibiro savanoriškai buvo nusidanginęs uždarbiauti. Išskyrus mašinas, jis nieko nemylėjo ir prie nieko ilgiau negalėjo sustoti. Pagaliau jis vėl sugrįžta į tėviškės apylinkes ir mato, kaip traktorius sugriauna jo gimtąją pirkią, sutinka žmones, išmokiusius jį šoferiauti, mato, kaip jie su šeimomis gyvena gražiuose namukuose ir staiga pasigenda seniai paliktų ir niekuomet nebuvisių jam reikalingų namiškių, pasijunta vienišas ir niekam nereikalingas.

Nuo pat vaikystės gyvenimą laikė žaidimu — ir už tai lengvabūdiškai ir vėjavaikiškai gyveno, kol dabar suvokia, kad suaugusieji žaidžia kitokius žaidimus: „Seniai visi jį praaugo, užsiėmę rimtais dalykais, o jis sustojo ant slenksčio, skiriančio vaikus ir suaugusius. Jam kartais baisu pasijusti dideliam".

Ir dieną ir naktį persekioja nerimas. Naktį jį kankina sapnai

> lyg sudraskyti jo paties gyvenimo gabalai, keistai iškraipyti, netekę proporcijų. Jie niekada nebūna geri. Anksčiau jų Bronius nepaisydavo arba iškart pamiršdavo. O dabar ir dieną iš juodų sapno gelmių žvelgia nerimas, baimė.[19]

---

[18] R. Kašauskas, „Saugusiųjų žaidimai", *Suaugusiųjų žaidimai* (Vilnius, 1969), psl. 283 - 311.

[19] *Ibid.*, psl. 300.

Jis — motorizuotas klajūnas, išblokštas iš vaikiško gyvenimo prasmės supratimo, lekia sunkvežimiu iš vienos dvasinės tuštumos į kitą, tarsi pats važiavimas būtų gyvenimo tikslas:

> Nėra niekur namų — nei prie ežero, nei suomiškame namelyje — ir nebus, nes visas dievo pasaulis važiuoja ir tu važiuoji, ten, kur už miškų, tolimose šalyse, užsiliepsnoja šalti raudoni saulėtekiai, nušviesdami snieguotas keteras. Tai kas, jei kartais skaudžiai ir liūdnai po širdimi dilgteli, kad tirpsta gyvenimas lyg standartinis ledo kubelis taurėje... Norisi gerti, dainuoti, bučiuoti nepažįstamus žmones ir verkti.[20]

Lėkdamas viesulu pro paplentėje einančias moteris, jis prisimena kadaise jį mylėjusią moterį. Jis nuo jos nėščios pabėgo išsigandęs jos meilės, atsakomybės, kad reikės su ja dalintis savo gyvenimu. Dabar, nerimo genamas, jis ima jos, lyg išsigelbėjimo, nesąmoningai ieškoti. Atsitiktinai ją sutinka, bet ji atmeta jo desperatišką kvietimą su juo išvažiuoti. Belieka jam, įsikibus vairą, išsprogdinus akis lėkti į tamsą, tarytum norint kažką pavyti ar nuo ko pabėgti. Viena jam tapo aišku: „nebegalima su dideliais žmonėmis žaisti vaikiškų žaidimų".

Kašausko egocentriški personažai, nerimo persekiojami, blaškosi ir bėga nuo kitų žmonių ir nuo savęs, bet vis tuo pačiu įprastu buitiniu keliu. Atrodo, jie jau tiek sustabarėję savo įpročiuose, tiek suautomatėję, kad nebepajėgtų pasikeisti. Jų žvilgsnis nebepakyla aukščiau buitinio horizonto ir mintys apie prasmingą gyvenimą jiems visai svetimos.

---

[20] *Ibid.*, psl. 295.

V

Nerimas nėra vien miestiečio žmogaus dvasinė charakteristika. Apučio novelėje „Horizonte bėga šernai“[21] sutinkame nerimo graužiamą žemdirbį traktoristą Gvildį. Užuot kreipęs žvilgsnį į save bei asmeninį gyvenimą, kaip kad daro Lankausko, Sluckio ir Kašausko personažai, Gvildys susimąsto dėl žmogiškosios būties tragizmo.

Dirbantį su traktoriumi laukuose Gvildį maudė nenusakoma širdgėla ir liūdesys, ir jis per pietus šiek tiek nugeria, nes, anot jo, „iš proto gali išeiti, kaip liūdna“. Vakarop, palikęs traktorių, užkopęs ant kalno, jis žvelgia į žydinčius dobilus, tolumoje dunkstančią Šatriją ir horizonte laukais ropojančius traktorius, kurie priminė jam šernus, kurie „ateidavo iš miško ir sulipdavo ant bulvių krūvų“. Tas panoraminis vaizdas jo sielos gelmėse pažadina dar skausmingesnį nerimą:

> Gvildys pajuto liūdesį, koksai pasitaiko ne taip dažnai gyvenime, — tokį liūdesį, kai tau atrodo, kad esi svieto laikrodis, ir ne toks, kurį užsuka, o toks, nuo kurio viskas priklauso: tu spinduliuoji šviesas ir spalvas, girdai upėse gyvulius ir žmones, krauni paukščiams lizdus ir saugai nuo vanagų plikus jų mažylius, tu tvarkai protingus dalykus, *ir, jei tavęs nebūtų, suklauptų viskas ant kelių* — *ir gyvi* ir negyvi daiktai, ir ak: viešpaties, viešpatie! — pajunti, kad vienąkart tavęs nebebus. Taip ateina didysis skausmas ir ilgesys, nes suvoki esąs dievas, kuris žino, jog turės numirti.[22]

---

[21] J. Aputis, „Horizonte bėga šernai“, *Horizonte bėga šernai* (Vilnius, 1970), psl. 87 - 98.

[22] *Ibid.*, psl. 87 - 88.

Šis mirtingasis dievas nenoromis eina į namus, kur jo žmona, supykusi dėl jo gėrimo, išduria šluota vieną akį, o kitą sužaloja. Ambulatorijoje perriša kraujuojančias akis ir pataria kuo greičiau vykti pas gydytoją. Tačiau Gvildys, fizinio skausmo ir dvasinio liūdesio apimtas, pasuka į alinę. Jam geriant alų, prie jo staliuko prisėda senas kaimietis — jo uošvis.

Geria ir kalba apie gyvenimą du lietuviškojo kaimo atstovai: uošvis — tradicinio, beišnykstančio, Gvildys — sumechaninto, sukolektyvinto. Uošvio, kaip ir Krėvės, Katiliškio, Andriušio senojo kaimo personažų, nekankina žmogaus egzistencijos nerimas, nes jis tapatina save su gamta. Rugiams žydint, gegužei kukuojant, pagal jį, „žmogus pasijunti sušildytas, geras ir tikras“. Tačiau jam yra grasi naujo kaimo dvasia:

> . . . vaikšto kažkas svetimas, tolimas ir baisus jų miškais ir laukais, niekas dar jo nematė, niekur nesutiko, bet jis yra čia pat, užsuka į kiekvieną sodybą, į kiekvienus namus, sėdi traktoriuje arba ant plūgų prikabintojo vietoje, o žmonės nemato jo, dar niekas nepažįsta.[23]

Gvildys — žmogus su amžinybės ilgesiu gyvena didingoje gamtoje, valdo galingą techniką, bet niekaip negali užmiršti žmogaus laikinumo — savo mirties. Todėl kyla tas baisusis nerimas. Gamta uošviui užuovėja nuo širdgėlos, nerimo, bet ji negali padėti Gvildžiui:

> O man tas nepadeda, jėzusmarija, kaip nepaded; nė pinigai nepaded, nė duona. . . Gegužės aš beveik ir negirdžiu, lyg į smaluotą statinę jos balsas subėga. . . Vakare, kai buvau užlipęs ant kalnelio, traktoriai tik ropoja kalnais kaip šernai, tik ropoja per bulvių krūvas. . .[24]

---

[23] *Ibid.*, psl. 93.

[24] *Ibid.*, psl. 95.

Gvildys, pusiau aklas ir pusiau girtas, prietemoje išvažiuoja dviračiu per pievas. Rytojaus dieną žmonės rado jį ramų ramiausiai besėdintį — „kimsynuose, gražioj salelėj, sukryžiavęs kojas, lyg šventasis su baltos marlės aureole“. Nekreipdamas dėmesio į aplink jį sustojusius žmones, „viena akim pro baltą marlę Petras Gvildys žiūrėjo į salelės pakrašty augantį beržą, kuriame tupėjo išsigandusi gegužė“.

Novelės pabaiga monumentali, leidžianti daryti įvairias išvadas. Nutolus į technikos nepaliestą gamtos kampelį, atbudo tradicinio lietuvio kaimiečio prigimtis ir, atrodo, ištirpo jį persekiojantis nerimas. O gal Gvildžio, tarsi užhipnotizuoto žmogaus, ramumas reiškia jo totalinę rezignaciją?

Apučio Gvildys gyvenimo prasmės nerimu išsiskiria iš kitų čia aptartų personažų; jis pakelia akis virš gyvenamos realybės. Technika, progresas, medžiaginė gerovė — dvidešimtojo amžiaus dievai dar neišrovė žmogaus transcendentinio polėkio. Apvaldęs gamtą ir sukūręs stebinančią techniką, žmogus dar netapo savęs viešpačiu.

VI

Neatsižvelgiant į aptartų personažų prigimties įvairumą ir skirtingą reagavimą į nerimo pasireiškimus, jie visi yra nusivylę savimi ir nepatenkinti savo gyvenimu. Nerimas juos išmetė iš įprasto gyvenimo vagos, tarytum apnuogino ir, pasinaudojant Lankausko įvaizdžiu, jie išvydo savo sielos peizaže sniego pripustytą dykumą. Tuo pačiu metu nerimas pabudino žmoguje kasdienybės, technikos, socialinių mokslų slopinamus individualybės ir žmogiškumo pradus. Nerimo poveikyje kai kurie iš personažų ima suvokti, kad gyvenimas dėl daiktų ir socialinių vertybių veda į nužmoginimą. Iš beveidžio, automatiškai viską priėmusio ir automatiškai veikusio žmogaus išryškėja save ir savo gyvenimą kritiškiau vertinančio, savaip mąstančio individo bruožai. Įgytas žinojimas atidaro kelius į kūrybingesnį, tauresnį ir prasmingesnį gyvenimą. Gal būt, ne vienas iš jų pasuks į jį, jeigu jų nenugąsdins to sunkaus kelio atsakomybės ir laisvės našta.

Literatūroje bei kitose meno šakose ši vidinės žmogaus kovos tema nėra nauja. Jos vitalumas, slėpiningumas ir grėsmingumas patraukė ne vieno rašytojo, menininko, teologo, psichologo dėmesį. Dėta pastangų gelminį žmogaus nerimą pažinti, analizuoti ir išryškinti jį sukėlusias priežastis. Sukurta teorijų, deja, dar niekas neišrado vaisto, kuris profilaktiškai apsaugotų žmogų nuo nerimo simptomų. Per du tūkstančius metų šio nerimo nesumažino krikščionybė. Neužliūliuoja jo nei šio kontinento socialinė bei medžiaginė gerovė. Abejotina, kad modernioji medicina su psichoanalistų pagalba išrautų nerimo šaknis iš žmogaus prigimties. Iš šiandieninių Lietuvos rašytojų kūrybos neatrodo, kad sovietinė ideologija būtų sėkmingesnė šioje kovoje.

APIE VĖJĄ IR GLUOSNIUS

Prieš penkiolika metų *Aidų* (1958 m. Nr. 5 - 7) skiltyse buvo išspausdinta dviveiksmė Algirdo Landsbergio pjesė skambiu „Vėjas gluosniuose" pavadinimu. Ji sukėlė didelį susidomėjimą. Ne vien todėl, kad jaunas dramaturgas buvo jau spėjęs laimėti pripažinimą savo *Penkiais stulpais turgaus aikštėj*, bet ir todėl, kad kūrinys vaizdavo mažai pažįstamą praeitį ir Šv. Kazimiero legendą. Karalaičio figūrą, retai vaizduotą mūsų literatūroj, jei neskaityti tokių veikalų kaip Vak. Vokietijoj išėjusią Br. Zdanavičiaus 4 veiksmų dramą *Šv. Kazimieras, Lietuvos karalius.*

Nenuostabu, kad „Vėją gluosniuose" netrukus suvaidino čikagiečių lietuvių teatras. Su nemažu pasisekimu, kaip atrodė iš spaudos atsiliepimų. Vis dėlto pjesei nebuvo lemta tvirčiau įsipilietinti išeivijos repertuare. Ji liko vien dvelktelėjimu išeivijos scenoj, sujaudinusiu tuometinę auditoriją autoriaus poetinio žodžio puošnumu ir užmojaus polėkiu. Aptardamas pjesę, praėjus dešimčiai metų, leidinyje *Lietuvių literatūra svetur, 1945 - 1967*, Stasys Santvaras ją regi toj nostalginėj šviesoj:

> *Kazimierinėj grožinėj literatūroj Algirdo Landsbergio „Vėjas gluosniuose" yra gyvybinga, originali ir tikrai talentingai sukurta dramatinė poema. Bent tuo tarpu, kol mūsų išgyvename laike nieko didingesnio neatsirado, ji yra avangarde stovįs poetinis, o drauge ir teatrinis kūrinys* (psl. 374).

1973 m. rudenį išėjęs iš spaudos leidinys — *Vėjas gluosniuose, gluosniai vėjuje* suteikia progos pasitikrinti, ar laiko rūdys nepagraužė šio dramos statinio. Iš tiesų knygoj telpa du tekstai.

Pirmasis, spausdintas *Aiduose* (be didesnių pataisų), ir naujoji jo versija, pavadinta „GLUOSNIAIS VĖJUJE".

Tur būt, nesuklysim pasakę, kad dviaukštis leidinio pavadinimas, primenąs išverčiamus pamušalu viršun lietpalčius, nuskamba keistokai. Ar nekviečia jis raustis tekstų analizėj, versijų palyginimuose? Ar nesako jis skaitytojui, kad esama kažkokio planų sukeitimo? Pirmasis dalykėlis akcentuoja vėją. Antrame dominuojančią padėtį užima gluosniai. Ar neragina jis knaisiotis techniškuose dalykuose, sekant kiek Landsbergio pažengta pirmyn, sumodernėta, kiek jo esama „avangardiško"? Panašiai elgėsi ir K. Ostrauskas savo *Kvartete*, kur matėsi redakcijų pakeitimų („Gyveno senelis ir senelė"). Nesakytumėm, kad tokios tekstų lyginimo pratybos būtų patrauklios eiliniam skaitytojui. Veikiau dramaturgai primena jiems tuos uolius mokinukus, kurie ne tik kad atlieka užduotus uždavinius, bet dar patys pasikapsto uždavinyne. Paskui demonstruoja nepadorų savo elgesį.

Bet leistina pažvelgt kitaip. Kodėl būtina ieškot pažangos, modernėjimo, absurdėjimo ar dramaturgo galinėjimosi su teorema? Ar ne verčiau pasisakyti, kad autorius pateikia laisvam skaitytojo pasirinkimui du skirtingus, savaimingus, dideliam metų nuotoly rašytus kūrinius? Tik išeities pozicija juose ta pati. Abiem atvejais viskas prasideda nuo dangaus gyvūnų desanto ir intervencijos į labai žemišką konfliktą. Šv. Kazimieras ir Angelas nusileidžia klampų rudenį į pilaitę Lietuvos - Livonijos pasienin, stebi žmones, klausosi jų vabzdiško dūzgesio, primenančio vėją gluosniuose, paskui, ne ką pešę, ar įsitikinę, kad „žemės ribotas grožis leido jiems pažinti Kūrėjo grožio begalybę", nuplasnoja vėlei žvaigždynų takais.

Tokie būtų, dikčiai suprastinus, pagrindiniai abiejų pjesių metmenys, nors, kaip matysim, antrame variante esama esminių konstrukcijos pakeitimų. Kaip bebūtų, fantastinė, romantiška fabula diktuoja skaitytojui ar žiūrovui pasyvaus stebėtojo laikyseną. Jis lydi akim ekskursantus iš galaktikos, stebi jų nuotykius. Įvesdamas Juodąjį Svečią antrajin variantan, Landsbergis dar pabrėžia tą parodomąjį „guided tour" pjesių pobūdį.

Keista, jis jas pavadina „stebukliniais vaidinimais". Atseit, viduramžinių „miracle plays" atitikmeniu. Sakykim, tai nelaukta. Mirakliai, kiek prisimenam, buvo pirmaisiais nedrąsiais teatro žingsniais. Savotiškom psichodramom, kuriose buvo vaizduojami bibliniai personažai ir kurių scenarijai buvo labai liaudiški. Užtat juose nestigo improvizacijos, aštrumo, komiškų elementų, net grubumo, nes jų dėka Viduramžių žmogus vadavosi iš šventraštinių tekstų keliamo nerimo ir depresijos. Jų pagalba Viduramžių žmogus suteikdavo nuo mažens pažįstamiems charakteriams (dažniausiai antraeiliams bibliniams personažams) žmogiškąsias proporcijas.

Ar Landsbergio tikėta, kad jo „stebukliniai vaidinimai" atliks tą pačią katarsinę, prietarų autodafe funkciją, sunku atsakyt. Bet, mūsų manymu, vargu ar jos sukels egzaltacinį stovį. Skaitytojas sutiks pripažint Landsbergiui dramaturginį „know - how", išradingumą, stiliaus puošnumą. Pirmojoj versijoj esama net stilizuoto liaudiškumo. Šv. Kazimieras nėra blyškia, alegorinė figūra. Vis dėlto, vaizduojamieji dalykai mūsų dienų žmogui gerokai tolimi. Tas atokumas, atrodo, dar labiau padidėja antrajam kūrinėly, versijoj, kuri itin sudžiazinta.

Autorius tikrai ten šliukšteli Tigro į baką, taip ten apstu maišaties ir diskotekinės atmosferos — kurtinančių garsų, muzikavimų, prožektorių šlavinėjimo, apsiaustų čežėsio, neminint čia pat scenoj atliekamų iliuzionisto abrakadabrų ir Juodojo Svečio „pas de deux" ir „entrechats". Landsbergis atrodo nejuokais įsimylėjęs elektroniką. Gausios režisūrinės pastabos, nurodančios kaip veikalas spręstinas scenoj, („Realistinės dekoracijos čia vengtinos kaip badas ir maras"; „Visi instrumentai, kaip staiga pažadinti kareiviai, ima pareigingai rikiuotis. Pradeda ryškėti melodija — „Dies Irae") liudija jo įtikėjimą mechaniškai sukuriama spektaklio magija. Būdinga net tokia smulkmena. „Aidinėj" versijoj buvo nuoroda. „žvaigždžių spinksėjimas". Dabar ji išvirsta: „*Girdisi* tik žvaigždžių spingsėjimas erdvėje".

Žodžiu, visa tai įsakmiai perspėja neanalizuoti pjesių, kaip literatūros veikalų, bet žvelgti į jas kaip į globalinio montažo, kurį sukurs režisierius, aktoriai, scenos įtaisų parafernalija, scenarijų.

Nesakytumėme, kad tai lengvai patenkinamas pageidavimas. Sunku, sakysim, įsivaizduoti, kokia aktorinė „plastika ir gimnastika", koks mizansceninis išradingumas gali „išteisint" „Gluosnių Vėjuje" sceną, kur nudarda svylančiu užpakaliu Angelas ir virėja prapliumpa, nusidriekiančiu per du puslapius, monologu. Juo labiau, kad po to seka itin naivios bučiavimosi pratybų scenos. Ne kažinkokiu originalumu pasižymi ir prologo scenos. Galima, žinoma, sakyti, kad nūdieniam teatre parodija ir groteskas itin mėgiami dažai. Bet avangardiškumu visko nepateisinsi. Esam kažkokio esminio disonanso, kažkokio pagrindinio struktūrinio defekto akivaizdoj, ir juo, mūsų manymu, yra išvedimas scenon dangiškųjų kūnų. Suklupimai neišvengiami pasirinkus tokį nedėkingą siužetą.

Imkim pirmąją pjesę — „Vėją gluosniuose", kuri *Aiduose* dar nepretendavo į „stebuklinį vaidinimą", bet vadinos dramatine poema. Tai tradicinio sukirpimo veikalas. Nebūtinai tai yda. Nuo pat pirmųjų scenų užsimezga emocinis ryšys tarp vaizduojamos tikrovės ir skaitytojo. Autorius nukelia jį į tolimą praeitį. Šešioliktąjį amžių. Jis nebando istorinės rekonstrukcijos, o tačiau sugeba sukurti praeities iliuziją. Kažkur vargsta, badauja kareivėliai, „šąla grikių košė viduriuos", kažkam tas karo metas — bobinėjimo metas, kitiems — nuobodžio dienos. Visi kažko laukia. Yra įtampa.

Dramaturgas išveda scenon, vieną po kito, įvairių luomų atstovus; mužikėlį, plikbajorį, didiką, miesčionkas, karalių. Gal būt, tai nevisai pilnai išryškinti charakteriai, veikiau tipai, lengvai suvaidinami „amplua" aktorių, bet jų kalba pakankamai individualizuota, jų santykiai nustatyti. Landsbergis duoda jiems tekstą. Puošnų, pakilų, J. Giraudoux grakštumo tekstą. Yra atmosfera, yra tinkantis istorinei vizijai poetiškumas. „Dabar ten Viršupio žvėryne rudi lapai krinta ant juodų meškų. Pirklių rūmuose storuliai sudaužia taures, langai sudreba", svajoja plikbajoris. Nestinga žaismingumo, humoro. Landsbergis sumaniai atseikėja, dozuoja lyriškus ir komiškus įtarpus. Veiksmas vystosi sklandžiai ir dausų svečiai skaitytojui nekliudo. Jis net nepastebi, kad autorius kartais nuima juos nuo scenos kiek dirbtiniau (Angelas pasiunčiamas debatan, Kazimieras snūsteli patvory).

Dideliu dramaturgo laimėjimu yra tai, kad jis sugeba juos nepastebimai įlieti į peizažą. Pirmojoj versijoj Kazimieras ir jo palydovas atkeliauja iš niekur, kaip lietuviškos vėlės, pasiilgusios vilnietiškos kalbos, „mažų pasaulių, kurie nemenkesni už žvaigždes", gal būt, dalykų, pražiopsotų bepoteriaujant. Dar svarbiau yra tai, kad Landsbergis sugeba skaitytoją įtikinti, kad Pamaldaus Gediminaičio figūra liko gyva liaudies vaizduotėje

(Petrely, nežinomam drožėjuje), net Karaliaus atmintyj. Argi jie, vargšai broleliai, nebuvo abudu įsimylėję idealą?

Žodžiu, yra įtikinamas piešinys. Gal kiek pastelinis, liaudiškai sentimentalus, bet šiltas, ir skaitytojui nesunku susižavėti ta romantiška vizija. Pirmasis veiksmas užbaigiamas pilna įtampos situacija, kai Angelas pasako Kazimierui, kad visi tie trys vyrai žus mūšy. Seka Kazimiero malda į Viešpatį, kad jis nukeltų kautynes į kitą dieną, kada „ietys ieškos kitų krūtinių ir patrankų sviediniai išraus kitas duobes". Sutikim, kad scena patetiška. Ne be aliuzijų į Kristų Alyvų darželyje. Bet skaitytojas įtiki situacija. Esama skerdynių išvakarėse, kada „šarvai blizga, kraujas švirkščia, ūsai svyla", kada net šventieji bejėgiai.

Nelaimei, visa konstrukcija subyra antrajame veiksme. Kol Dantė su Virgilijum maišėsi, kaip stebėtojai, dramaturgui nebuvo vargo. Dabar jis turi vaizduoti Dangaus intervenciją.

Vieninteliu dalyku, kuris įmanomas Kazimierui, yra pastanga išjudint Karalių iš apatijos, priverst jį susirūpint savo pavaldiniais, atšaukt įsakymą trauktis. Bet kai Karalius imasi tvarkyti reikalų, visa veiksmo įtampa išgaruoja lyg nebuvusi dirbtinoj atomazgoj. Įsimylėjėlių poravimas pakvimpa miesčioniškų komedijėlių kvapeliu. Svečiai iš galaktikos tampa toj diplomų įteikimo ceremonijoj tiek pat reikalingi kaip plaukas sriuboj, ir dramaturgui belieka juos nepastebimai išvesti per užpakalines duris. Jei pirmame veiksme skaitytojas galėjo įtikėti legendine tikrove, šis „coup de théâtre" sugriauna stebuklinio vaidinimo iliuziją. Tur būt, ne be reikalo Bažnyčia paskelbė šventųjų bendravimą dogma.

Sunku atspėti, kodėl „Vėjo gluosniuose" siužetas turėjo tokią sentimentalią vertę autoriui, bet jis pakartotinai grįžta prie jo antroj pjesėj, sudarančioj leidinio diptichą. Šturmuodamas dabar visom ginklų pajėgomis. Įvyksta, tiesa, eilė pergrupavimų veikėjų sąstate. Pašalinamas agnostikas astronomas Kurevičius, vienas spalvingiausių personažų „Vėjuje". Iškrenta savaime Aldona. Plikbajoris Vyšniauskas tampa bevardžiu plikbajoriu iliuzionistu. Geraširdę Onutę pakeičia duosnios širdies, bet labiau patyrusi meilės dalykuose, Paulytė. Nepagailima epizodinių vaidmenėlių — ponų iš ponijos, kareivių, varšuvietės su gilia iškirpte ir t.t. Įvedamas pagaliau Juodasis Svečias, kuris iš pradžių atidangsto užuolaidas, o vėliau tampa Kazimiero varžovu.

Kitas svarbus pakeitimas — veiksmas nukeliamas gilesnėn senovėn. Šv. Kazimierui teks atlikti scenoje stebuklą — Vyties ženklo pasirodymą debesyse, kuris pakeitė mūšio su rusais eigą. Jei pirmame veikale Landsbergis vaizdavo skurstančios kariuomenės nuovargį ir netiesiogiai lūkestį, kad įvyktų stebuklo pasikartojimas, šiuo kartu tos įtampos nėra. Skaitytojas atlydi svečius iš dausų pilaitės vidun, kur nuobodžiauja karalius Zigmantas - Augustas, maivosi damos ir maišosi tipelis Juodasis Svečias. Ramią, nuoseklią scenų slinktį pakeičia trumpų epizodėlių, „sceninių afišų" griūtis. Kai kurie tų kaleidoskopiškų vaizdelių, kaip, sakysim, kalvinistų - papistų debatas (Makaroni, bambaloni) ar Iliuzionisto repeticija, komiški, kai kurie ištęsti (Angelo suvedžiojimo scena), kai kurie, kaip Kazimiero ir Giltinės gigantomachia, paprasčiausiai nuobodūs. Bet užvis labiau dirbtinas pjesės prologas. Kažkodėl autoriui prireikė pradėti pjesę (gal todėl, kad jo stebuklas įregistruotas į darbų knygą) Kazimiero išvykimu iš Dausų U. N. aerodromo. Tai kiek primena F. Molnaro *Lilliom* pradžią, tik Landsbergis dar labiau įsismagina. Kosmonautas Gediminaitis neaprūpinamas net padoriu šoferiu, nes „jau antra diena iš devyniasdešimt devynių cerkvių sklinda mišraus choro giedama rusų bažnytinė giesmė". Jam palydovu pakliūva angelas iškriteiva.

Veiksmo eigoje tas „dropautas" angelas tik trukdys dausų pasiuntinio misiją. Tai šoks skelbti revoliucijų, tai stebukladariaus (pakeis Paulytę), tai vėl, pasimetęs kaip Strindbergo „Sapno" Agnes, Dausų Valdovo duktė, žemės prieštaravimuose, negarbingai dezertyruos, atsisakys grįžti į bazę. Šie nauji personažo bruožai („Vėjuje" jis buvo angeliukas ir tiek) radikaliai pakeičia naujo varianto pobūdį.

Gal būt, Landsbergis tuo nori išsakyti sartrinę tezę, kad žmogus merdi, taip sakant, egzistencijoj, vegetuoja, kol, angažuodamasis, savo veiksmais, savarankiškai prisiimdamas pasaulio absurdiškumą, įprasmina save, tampa buitim? Gal jo norėta pasakyti, kad žemiškasis gyvenimas tik apgaulus sapnas ar kad svajonė didesnė už gyvenimą? Kiekvienu atveju, skaitytojui pateikiamas savotiškas Žem. Slobovijos „giggle - juice", kur pamaišyta truputis visko: grotesko, egzistencializmo aliejų, politinių aliuzijų, miglotos simbolikos, išraiškos šokio ir t.t. Deja, to kokteilio poveikis nekažinkoks. Šiuokart įvedama alegorija. Stebuklinio vaidinimo centre yra Kazimiero (Balto Svečio) ir *Giltinės* (Juodo Svečio) dvikova — Kazimieras pralaimi. Vyties stebuklas atsitinka beveik per klaidą ir tik iššaukia savižudybės psichozę. Veiksmas baigiasi farandole, primenančia Ingmar Bergmano „Septintojo antspaudo" finalą. Jei pirmąjį variantą sukiuždo antrojo veiksmo „pamokantis teatras", tai šiuokart susiduriame su kažkokiom liturginėm apeigom scenoje, kurių knygiškumas daugių daugiausia pakutena smegeninės košytę.

Laimei, yra epilogas. Po penkiasdešimt metų Kazimieras vėl grįžta žemėn su jaunu angelu. Šiuo kartu be motociklo trenksmų, nepamušę mėnuliai poakio. Prie gluosnio jie randa miegantį apiplyšusį senį:

> Jaunas Angelas. *Ar tai žemės kvapas?*
> Kazimieras. *Jį vadina namine.*

Kazimieras atpažįsta skurdžiuje Angelą iškriteivą, dabar tapusį degtindariu. Baimindamasis, kad jaunas angelas nenuklystų nuo doros kelio, jis provokuoja iškriteivą pasakyti, kad jis gailįsis pasirinkęs ašarų pakalnę. Veltui:

> Senis. *Gailiuos? Aš pabučiuoju žemę kas vakaras, kas rytą. Mano sąnariai šaknijasi giliai, toli. Kiek paukščių giesmių aidi mano kraujo takais, kiek aušrų dūžta mano atmintų. Aš apglėbiu medį, mano kojos įsiremia žemėn, ir aš žiūriu į žvaigždes. Jos* (Paulytės) *daina tebeskamba. Jos goda sudrebino planetas ir žvaigždžių takus. Jos gaida niekad nenustos aidėjus. Žvaigždynai niekados nebebus tie patys.*

Žodžiu, epilogo „largo", atėjęs kontrastu po kvaitulingos bergmaniados, suteikia „*Gluosniams vėjuje*" ramaus, svajingo poetiškumo. Priescenyje gluosniai — grubūs, kerėbliški medžiai. Priesceny — kalbà apie viltį ir svajonę. Dalykus, gal būt, svetimus padangių gyventojams, bet būtinus žmogui. Nesakytumėm, kad šis pjesės išsprendimas būtų kas naujo Landsbergio kūryboj. Panašiai užsibaigia ir „Barzda". Gal net *Meilės mokykla*, kuri irgi buvo savotiška misterija — New Yorkas ne iš plieno ir stiklų, bet iš sapnų, kuriuos sapnavo ateiviai, išvydę jo šviesas? Bet tai pakilu. Šventiška. Pjesė atgauna savo lygsvarą.

Skaitytojui leistina visaip interpretuoti naujojo Landsbergio kūrinio simboliką, jam nebūtina sutikti su visais autoriaus sprendimais, bet sunku nepripažinti, kad naujasis leidinys, nepaisant iškeltų trūkumų, atestuoja jį kaip ieškantį, kūrybingą rašytoją.

Algirdas Landsbergis. *Vėjas gluosniuose / Gluosniai vėjuje.* Du stebukliniai vaidinimai (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1973). Aplankas Zitos Sodeikienės.

Vytautas A. Jonynas

ŠVENTIEJI IR VIRTUVĖS DIEVAS

Julija Švabaitė - Gylienė. *Septyni saulės patekėjimai.* Eilėraščiai (Čikaga: Ateitis, 1974).

Kadaise Algimantas Mackus skundėsi: „Mes kalbame nykstančiais žodžiais / merdinčios mūsų kalbos". Emocinė jo pergyvenimo teisybė patraukia tikėti, kad ir iš tiesų čia svetur gyvoji literatūrinė lietuvių kalba palengva vysta mūsų burnose, kaip, anot namuose rašančio Tomo Venclovos, „pelynai, — apkartę, sausi, netikri", ir kad išgyvens ji neilgiau, negu stiklan pamerktos šakelės lapai. Arba jeigu ne, tai išlieka mūsų seni žodžiai vyresniųjų knygose, trapūs, tartum džiovintos gėlės. Bet svetimoji žemė irgi yra dirva, ir kas jon krinta, savaip užauga. Bent jau mūsų literatūroj, ypač poezijoj, jaunesniųjų raštuose dažnai atsišaukia aidai iš pačios išeivijos kūrybos, lyg tai būtų pirmieji metmenys mūsų „išeiviškos kultūros", mūsų „gyvos išeiviškos kalbos". Tarp šitokio organiško išsivystymo ir nekūrybiško, aklo skolinimosi yra apčiuopiamas skirtumas ir jį galima pajusti ten, kur rašytojai su talentu sugeba įsisavinti ir savaip toliau plėtoti mūsų pačių literatūros kalbinę medžiagą. Tokia yra Julija Švabaitė. Jos knygą skaitant vis prisimena kažkur anksčiau matytos situacijos, išsireiškimai, stilius, vaizdai. Pavyzdžiui, pirmojo eilėraščio posmelis:

Netaisysiu namų,
neravėsiu daržų,
paliksiu piktas žoles
rudenio derliui
(psl. 7)

atrodo lyg veidrodinis, atvirkščias atspindys Liūnės Sutemos posmelio:

Ravėju, ravėju, ravėju —
vien dilgės, dagiliai ir mėtos —
susipynę šaknys neišplėšiamai.
Neturiu kur sėti
neturiu ką sėti —
tik ravėju, ravėju
ir atkakliai tyliu.
(*Badmetis*, psl. 25)

Panašus atsižadėjimas, palikimas, išreiškiąs užslėptą ištikimybę ir skausmą. Tokie posmeliai, kaip:

Geležinkelio bėgiai į Vilnių
geležinkelio bėgiai į Vakarus,
nešniokščia,
neūksi
mirę traukiniai
(psl. 11)

atsišaukia iš tolo į *Šventosios Ingos* Škėmą, „Trys apie traukinį", o taip pat ir į Meko *Reminiscencijų* negyvas geležinkelio stotis. Kada gi Švabaitė rašo:

Vargšė esu moteris,
vargšė esu motina,
ir dar didesnė vargšė
esu poetė,

nes negaliu parašyti
tokio gražaus eilėraščio,
kad sustotų laikas ir tartų: —
Pailsėk.
(psl. 19)

grįžta atmintin Vladas Šlaitas ir jo prastai sudėstyti apmastymai apie save, poeziją ir laiką:

Tie,
kurie nori būti eilėraščių rašymo meisteriais

……………………………………………………………

tie pirmiausia privalo būti savo paprasti
ir kasdieniško gyvenimo moraliniais meisteriais
(*34 eilėraščiai*, psl. 34)

O kai kur, pavyzdžiui, posmelyje:

Jaunas kūdikio Dievas
numirė vos užgimęs,’ ’ ’ ’
nutilo neprakalbėjęs
nei tau,
nei man — — —
(psl. 40)

prasišviečia Algimanto Mackaus stilius, nors nebūtinai jo dvasia. O pačios plačiausios Švabaitės temos: paliktoji tėviškė, namai, tėvai, kasdienybės susmulkėjimas svetur, brangūs mirę žmonės, sudaro mūsų literatūroj labai jau pažįstamą vaizduojamos tremties buities akiratį. Jame, tur būt, daugiau meninės, negu objektyvios teisybės, nes patys žinome, kad gyvename kai kurie daug įdomiau ir įvairiau, o jeigu ne, tai ta mūsų Čikagos gatvelių akiračio pilkuma yra ne „išeiviška", o „čionykštė" — tokia pat, kaip ir visų čiabuvių. Ir įdomu: dažniau ta kasdienybė būna aprašoma prozoje, negu poezijoje, ir dažniau pasitaiko, kad šitokių vaizdų tapytojai būna žmonės be didelio talento. Taigi, atrodo, kad „tremties poezijoj" išdirbti vaizdai, kalbos lygis, tematika, patys savyje sudaro tam tikrą lobį, iš kurio semdami jauni poetai laimi daugiau, negu iš tikrovės, nes toje tikrovėje tai iš tiesų mūsoji kalba nedaug ką išreiškia ir bereiškia.

Tačiau Švabaitė visą šią medžiagą perdirba savaip, atsistoja prieš mus kaip nepriklausoma ir ne tokia jau „vargšė" poetė. Pirmame knygos skyriuje, „Balta kreida asloje", pati tematika, nors ir nuoširdžiai, asmeniškai pergyventa, originalumu nepasižymi. Savasis praradimo sielvartas, tiesa, kiekvienam iš mūsų yra vienintelis ir nepakartojamas, bet poetiška jo išraiška gali greit pavirsti į šabloną, jeigu išskirtinę savo pergyvenimų kokybę nepajėgsime perduoti nepakartojamu būdu. Kaip tai pavyksta Švabaitei? Štai, pavyzdžiui, eilėraštis „Gižų mėlynasis dangus". Jis skirtas tėvynėj likusiai, ten mirusiai, motinai. Jame randame jau iš Bradūno pažįstamą degantį tėviškės dangų „gaisrų agonijoj"; ten yra tulpės ir „rojaus obuoliukai", yra ir karstas, pelenai, skausmingos liaudies dainų užuominos. Visa tai ne nauja. Saviti, įdomūs, yra struktūriniai šių elementų santykiavimai. Pažvelkime į antrąją eilėraščio dalį:

Tavo mylimas veidas
ištirpo neatpažįstamai. . . .
Aš keliausiu
šimtą mylių nakties
debesų pėdomis.

Balto kaulo rankose
tūkstantis dienų,
tūkstantis metų.
Žydi tulpės,
rojaus obuoliukai
debesų pėdose. . .
(psl. 9)

Šių posmelių įvaizdžiai duodasi suskirstomi į kelias grupes. Viena grupė — tai, kas neryšku, kas prarado aiškiai apibrėžtą formą: motinos „ištirpęs veidas" ir debesys. Neryškumą dar sutirština naktis. Tuo tarpu gi žodis „mylimas", atsimenant, kad kalbama apie prarastą motiną, suteikia emocinį raktą į tų įvaizdžių prasmę — didelį sielvartą, kuris aptemdo akis, migla aptraukia pasaulį. Antra grupė — vaizdai, per kuriuos distancija pavirsta laiku: pirmam posmelyje tai „šimtas mylių nakties", o antram — „tūkstantis dienų, tūkstantis metų". Šioj serijoj iš tiesų vyksta du procesai: toluma tampa laiku, o pats laikas tolumos distancijas pratęsia iki begalybės metaforos: *šimtas* mylių, *tūkstantis* dienų, tūkstantis *metų*. Tuo aprašomas vidinis psichologinis laikas atsiskyrimo nuotolyje; kada jis prailgsta, sielvarto išraiška taip pat išauga iki implikuotos metaforų begalybės. Begalybė yra ribų praradimas, mirtis: tuomi ši antroji vaizdų grupė paremia, padidina pirmosios grupės emocinių implikacijų įtampą.

Iš šito taško logiškai kyla trečioji vaizdų grupė, paremta tautosakos užuominomis ir išreiškianti praradimą ir mirtį: „balto kaulo rankose", tulpės ir rojaus obuoliai. Pirmasis vaizdas aiškiai jungiasi su kitų dviejų grupių vaizdais, juose implikuotą mirtį tiesiogiai išsakydamas skeleto pavidalu. O iš kitos pusės, žodžiai, aprašantys skeletą, parinkti tokie, kad jie primena pastovų liaudies dainų epitetą „baltąsias rankeles". Tulpės ir rojaus obuoliukai visą tą motinos mirtim paženklintą sielvarto kelią nuspalvina liaudies raštų prisiminimų varsomis. Taigi, eilėraščio struktūroje visi vaizdai vienas kitą paremia ir suintensyvina, pasiekdami efektingos visumos.

Antrasis Švabaitės tematinis ciklas liečia tokią gyvenimo sritį, apie kurią mūsų poezijoj rašyta labai mažai arba beveik ir visai nieko. Tai buitinis namų gyvenimo ratas: virtuvė, daržas, gėlės ir namų apyvokos užsiėmimai nesulaikomai slenkančių dienų procesijoje. Autorė cituoja iš Sylvia Plath: "When I am quiet at my cooking / I feel it looking. I feel it thinking". Sylvia Plath tos „virtuvės mintys" palengva nuvedė į savižudybę, bet Švabaitė, žinoma, yra kitų tradicijų vaikas, tradicijų, kurios reikalauja, kad mes arba surastumę sau gyvenimo prasmę, arba priimtume tą, kuri mums yra duota, įskiepyta šeimos ir bažnyčios. Užtat jai virtuvė yra „saldus gyvenimo akmuo", beveik kaip Evangelijos žodžiais tariant: „mano jungas saldus ir mano našta lengva". Virtuvė yra jos „gyvenimo duona ir druska"; nors ir skamba ten kasdien „puodų šveitime / nesibaigianti liūdno veido dainelė", autorės požiūris į jos buitį yra aiškiai pozityvus:

O aš vis ieškau
virtuvėje sau įkvėpimo
ir kiekvienam mažam daiktely
randu save ir savo visą buitį —
žmogaus, moters ir motinos.
(psl. 15)

Bet to akmens saldumas turi ir savo gailų atskonį. Jį suteikia laikas — negyvas, kaip laikrodis, kaip puodai, kėdės, kaip ugniakuras, o veda jis senatvėn ir mirtin. Švabaitė savo virtuvėj su laiku kovoja gyvybės metaforomis, tuo, kas auga ir žaliuoja: arba tikros kambarinės gėlės ar kaktusai, arba gyvo žodžio, poezijos simbolis — vijoklis, „geras virtuvės Dievas":

Aš pasodinsiu vijoklį
po virtuvės laikrodžio kojom,
teauga, tevijoja,
puodam šnypščiant
ir grojant.

Be šviesos ir be saulės liūdnas[9 9 9]
auga mano vijoklis,
apglėbęs švytuoklės kaklą,
surišęs laikrodžio kojas.

Sustabdyk,
sustabdyk minutę,
valandą, naktį, dieną!..
Meldžiasi mano šventieji
į gerą virtuvės Dievą...
(psl. 18)

Vijoklio simbolinė prasmė iškyla sekančiame eilėrašty, jau cituotam, kur autorė skundžiasi negalėdama „parašyti tokio gražaus eilėraščio, kad sustotų laikas". Jei tai įvyktų, kristų mana „iš Dievo rankos", ir vaikai išaugtų „visai taip, kaip tos nerūpestingos / laukų lelijos". Taigi, darbščioji, dienos rūpesčių slegiama Morta, per poetinę savo buities transformaciją, galėtų prilygti Marijai, kuri tiktai aukojasi ir myli, nes daugiau nieko nereikia. Autorė stengiasi taip kūrybiškai savo buitį suvokti ir išreikšti, kad ji taptų ta savotiška „virtuvės Marija", kad nešnypštų jai Sylvia Plath puodai apie beprasmybę ir mirtį. Tam reikia mylėti, bet laikas, sumenkindamas kasdienybėj mūsų emocines jėgas, yra ir meilės priešas:

Prie mano virtuvės balto stalo
alkanas, nervingas, sėdi

laikas. Jo burna besotė
iš šešių lėkščių, šešių ąsočių
vagia paskutinį
meilės lašą — — —
(psl. 21)

Kaip išsaugoti meilę, kad jos neprarytų laikas? Receptas galėtų būti toks: truputis kuklumu pasaldinto humoro, susifermentavusio gyvoj vaizduotėj, sutirštinto prisirišimu. Gausis dieviškasis eleksyras, apie kurį kiniečių išminčius, autorės cituojamas, rašė: „tris svarus kinoberio sumaišyti su šešiais svarais baltojo medaus ir padėti karštoje saulėje. . ." Švabaitės - Gylienės receptas sukuria štai ką:

Esu juokinga, panaši į gervę,
plunksnuota galva
ir miltuotom rankom.
Nelaisvėje prisirišu,
kilnoju smulkius daiktus —
iš viso — gervė —[9]
sunkiai skraidau
ir sunkiai vaikštau.

Tačiau vedu tave į patį dangų,
kvepiantį obuoliais ir cinamonais,
Tu būsi amžinas,
Tu būsi Eros —
meilės dievukas tarp madonų.
(psl. 24)

Visame šitame tematiniame cikle Švabaitės ranka dažnai su humoru, elegantiškai, bet kukliai prisiliečia daiktus, iš kasdienybės dulkių iškeldama džiaugsmą, kaip užmirštą žaisliuką. Žaismingos mintys mainosi su liūdesiu, su įtemptu laiko nuosprendžio laukimu. Tokia yra su šiek tiek melancholiška šypsena mūsų lietuviškoji Sylvia Plath.

Paskutinis ciklas, „Requiem mano draugams", šiek tiek mažiau patrauklus, nes ten tas mažas vaizduotės grūdelis rečiau permaino žodžių virtinę į skambančias eiles. Paskutinis eilėraštis, „Prie Ulmo", tuo įdomus, kad jame autorė grįžta į visam jos rinkiny slapta srovele tekėjusią Evangelijos dvasią ir atsargiai, be per daug nekuklių užmačių, bando visą tremties, mirties, motinystės ir namų tematiką apjungti žmogiškame Kalėdų misterijos atkartojime:

Mažam tvartely prie Ulmo
ramu ir šilta
kaip namie. . .
Tik gyvuliai per miegą krūpsi

ir toli sprogsta
sviediniai — — —

Niekur nebeikim,
čia pasilikim,
tegu sau dega traukiniai,
Šaltam balandy
šiurkščioj milinėj$^{9\ 9\ 9}$
tave išsupsime švelniai.
(psl. 77)

Su Švabaite susipažinti malonu. Gal būt, ji vietomis tikrai kiek „sunkiai skraido", gal nesijaučia jos eilėse didelio masto menininko „šilkinio gervių ilgesio", bet ji nemeluoja ir turi talento. Gal ne tik mūsų varganomis sąlygomis, bet ir aplamai jau ir tokia poezija yra mums brangintina dovana.

R. Šilbajoris

METMENŲ ŠIMTININKAI:
45) Australijos LB Krašto valdybos
Lituanistinė Biblioteka
46) Emilijus Hollenderis

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1974, vasaris, kovas, balandis, gegužė.

2) Vytautas Bagdanavičius, *Indijos religinė išmintis*. Upanišadų studijos. Atspausta iš *Draugo*, 1969 - 70 m.

3) Kazimieras Barauskas, *Prisikėlimo žmonės*. Religiniai straipsniai (1974).

4) Aloyzas Baronas, *Šilko tinklai*. Pasakojimai (Chicago: Ateitis, 1974). Aplankas Kazio Veselkos.

5) *Books Abroad*, Winter, Spring, 1974.

6) Liudas Dovydėnas, *Pašiurpo mano velnias*. Novelės (Londonas: Nida, 1974).

7) *Evangelijos šviesa*, 1974 pavasaris.

8) Marija Gimbutas, *The Gods and Goddesses of Old Europe: 7000 to 3500 B.C. Myths, Legends and Cult Images* (Berkeley: University of California Press, 1974).

9) *Jaunā gaita*, Nr. 99.

10) *Journal of Baltic Studies*, IV/3, IV/4, V/1.

11) Anatolijus Kairys, *Karūna*. Istorinė trilogija - poema (Chicago: Dialogas, 1974). Iliustravo Dalia Rėklytė - Aleknienė.

12) Vytautas Kavolis, „Arts, Social and Economic Aspects of the", from the fifteenth edition of *Encyclopaedia Britannica*, atspaudas. (Vol. 2, psl. 102 - 122).

13) Vytautas Kavolis: „Paradigms of Order: Nature, the Factory, Art," atspaudas iš *Salmagundi*, No. 26(Spring, 1974), psl. 69 - 84.

14) Vytautas Kazakevičius, *red.*, *Emigranto dalia*. Lietuvių beletristikos rinkinys (Vilnius: Vaga, 1973).

15) *Medicina*, Nr. 1(46), 1974.

16) *Mūsų sparnai*, Nr. 36.

17) *Naujoji viltis*, Nr. 6.

18) *Pasaulio Lietuvių Jaunimo Sąjungos Žiniaraštis*, 1974 balandis.

19) Bronys Raila, *Paguoda*. Akimirksnių kronikos 4, Pirma dalis (Londonas: Nida, 1974), Viršelio dailininkas Kostas Jezerskas.

20) Jose Eustasio Rivera, *Amazonės džiunglėse*. Romanas. Išvertė P. Gaučys (Čikaga: Lietuviškos Knygos Klubas, 1974).

21) Karlheinz Stierle, „Semiotik als Kulturwissenschaft", atspaudas iš *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, LXXXIII (1973), psl. 99 - 128. J. Greimo mokslinių darbų kritinė apžvalga.

22) Julija Švabaitė - Gylienė, *Septyni saulės patekėjimai*. Eilėraščiai (Chicago: Ateitis, 1974). Viršelis ir vinjetės Danguolės Stončiūtės.

23) *Svečias*, 1974 Nr. 1 - 2.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, dr. Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Jūratė Jakštytė, Eglė Juodvalkytė, Birutė Lintakienė, Liūtas Mockūnas, Zina Morkūnienė, Asta Paškevičiūtė, Mindaugas Pleškys, Angelė Šimaitytė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

5,-

ALp(LKA)1742
1974, Nr.28

88.291.57